

Téma: Na východ od Západu, na západ od Východu

MARTA KWAŚNICKA / Polsko aneb Kresy

ZBIGNIEW HERBERT / Město, kam se už nevrátím

ANDRZEJ NOWAK / Východní Evropa

WOJCIECH GÓRECKI / Sadachlo: Kavkaz v malém

Kontexty

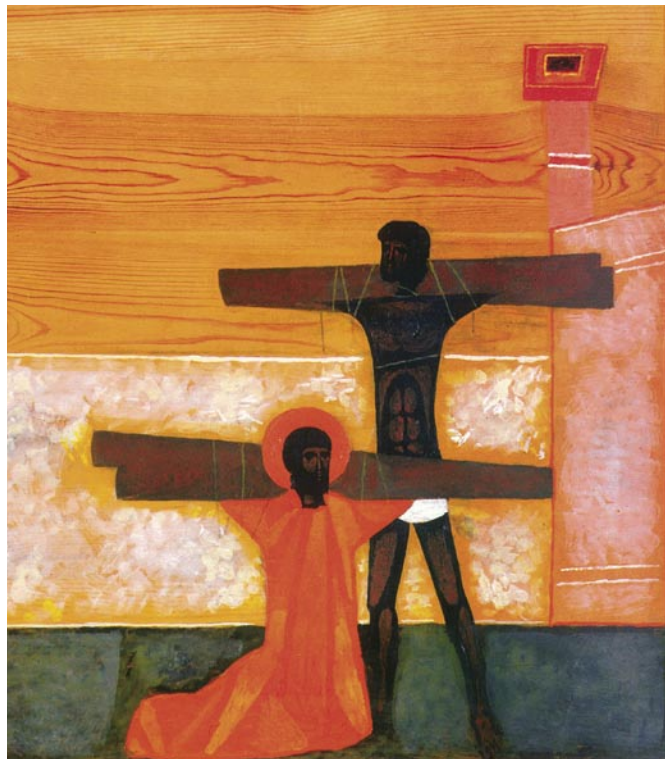
časopis o kultuře a společnosti

Rozhovor s polským hudebním
skladatelem WOJCIECHEM KILAREM

PETR FIALA / Evropské půjčky na budoucí svobodu

Portrét MOJMÍRA TRÁVNÍČKA

AGNIESZKA SABOR / Eschatologický
realista Jerzy Nowosielski

5/2011

Sabine Richebächer

Život mezi Jungem a Freudem

Životopis Sabiny Spielreinové

Životopis jedné ze zakladek dětské psychoanalýzy je fascinujícím úvodem do studia historie moderní psychologie. Milostný poměr mezi mladým, ženatým Jungem a jeho pacientkou rusko-židovského původu vedl k vážným trhlinám ve vztahu s jeho učitelem Freudem.

váz., 336 s., 469 Kč

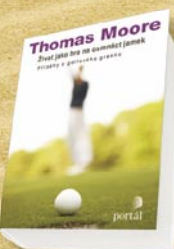
Guido Quarzo

Don Bosco mi ukazoval cestu

Životopis blahoslaveného Dona Ruy

Michal Rua byl mezi prvními chlapci, kteří se stali nejbližšími spolupracovníky Dona Boska. Don Rua se stal po smrti zakladatele hlavním představeným salesiánů. Kniha je inspirujícím úvodem do historie salesiánského díla, ale zároveň splněním dluhu, který hagiografická literatura dosud měla vůči osobnosti dona Ruy.

brož., 104 s., 149 Kč

Thomas Moore

Život jako hra na osmnáct jamek

Příběhy z golfového greenu

Golf hraje v příbězích roli „hry na život“, zenového příběhu se skrytým tajemstvím, které musí čtenář spolu s protagonisty pochopit, aby nalezl klíč, který se skrývá nejen v přesném úderu, ale také v postoji a myšlenkovém rozpoložení hráče.

váz., 216 s., 325 Kč

Wunibald Müller

Sám, ale ne osamělý

Autor poukazuje na to, proč někteří lidé pociťují osamělost nepříznivě, a naznačuje, jaké podmínky jsou nutné k tomu, abychom samotu prožívali v pozitivním smyslu. Hovoří na témata sebepoznání, sebehodnocení. Vyznačuje cesty, které nám mají dodat odvahu, abychom se samotě postavili a tvořivě s ní naložili.

váz., 112 s., 209 Kč

Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte: Portál, s. r. o., tel.: 283 028 203, e-mail: obchod@portal.cz
Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30; Praha 8, Klapková 2; Brno, Dominikánské nám. 8

DINGIR,

religionistický časopis o současné náboženské scéně,
vychází čtvrtletně od roku 1998.

Řídí doc. Zdeněk Vojtíšek spolu s redakční radou
(doc. Pavel Hošek, dr. Prokop Remeš, doc. Ivan O. Štampach a další).
Aktuální články z domova i zahraničí o současném duchovním životě,
témata, rozhovory, události, informační servis, práce studentů.
Zásadní články jsou odborně recenzovány.

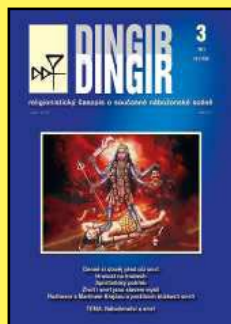
Více na <http://www.dingir.cz>.

Cena: 49,- Kč.

Objednávky: <http://www.send.cz> v sekci kulturních časopisů.
Starší čísla v redakci (e-mail: dingir@dingir.cz).

Témata posledních čísel:

Svědkové Jehovovi a vývoj jejich společenství
Média a náboženství
Neviditelné náboženství
Náboženství a děti
Náboženské očekávání pro rok 2012
Čínské duchovní tradice u nás
Náboženství a smrt

Svatováclavské oslavy se ani letos neobešly bez drobného výjevu ze starého a již poněkud vyčpělého soudku kulturního boje. Tomáš Halík vystoupil proti hlavě státu a jeho projevu na svatováclavské pouti ve Staré Boleslavi, a to v osobní roli, byť jakožto mediálně nejznámější tvář římské církve u nás může svůj soukromý status opírat o jistý počet přívrženců.

Protiklausovské ohražení bylo, též v dobré tradici, velmi osobní. Protesty Tomáše Halíka se nesly trojím směrem.

Za prvé: Václav Klaus nepatří k oltáří při poutní katolické mši. Bohoslužba je čistě náboženská záležitost a politici by měli sedět na židli mezi laiky. Hrozí spojení „trůnu a oltáře“.

Za druhé: Prezidentovi se nedá věřit, že by své poselství myslel upřímně. Jeho postoje jsou nekonzistentní. Navíc je velmi problematický jeho konzervatismus, jak dokazují především výroky jeho poradců a stoupenců.

Za třetí: Václav Klaus nerozumí současné církevní nauce, neboť jeho útok na ideu křesťansko-sociálního státu a hledání partnera v „konzervativně-neoliberálním“ odporu nemůže najít v současné církvi vstrícnu odpověď.

Tolik ve vší stručnosti Tomáš Halík. K tomu lze podotknout následující:

První výhrada je zavádějící a značně přehnaná. Spojení „trůnu a oltáře“ je klišé a ani největší skeptikové z pokrokařského tábora by se ho snad dnes neobávali. Klaus byl pozván na slavnost jako hlava státu, který svatého Václava ctí jako svého zakladatele, jeho projev byl v tomto ohledu zcela košer, řečeno po židovsku. To dokládá konečně i prohlášení českých biskupů.

Na druhé výhradě je možná drobet pravdy. Může být pravda, že osobní vztah Václava Klause ke katolické církvi je v určitém vývoji, a to směrem k její hlubší akceptaci. Bůh suď, ale pokud je to pravda, křesťan by to měl spíše uvítat. Konzervatismus některých Klausových stoupenců je opravdu někdy na hranici snesitelnosti: nese ovšem prezident za všechny formy tohoto způsobu myšlení v této zemi odpovědnost?

Třetí upozornění křesťanského teologa je snad nejvážnější a mělo by vést Václava Klause k zamyšlení. Dovolávat se církve jakožto spolubojovníka proti pokrokářům a modernistům je takřka nemožné, a sociální nauka církve jako jakási „třetí cesta“ je pouze jedním z důvodů. I současná katolická reprezentace, a to celosvětově, je přes všechny konzervativní snahy Jana Pavla II. a jeho nástupce hluboce vnitřně rozdělenou institucí, vedenou k mnoha rozhodnutím nejen tradičními náboženskými instinkty, ale též inklinací k moderním politickým trendům. Pravá skutečnost může ale ležet ještě hlouběji: věrnost osobě Ježíšově a jeho učení skutečně neznamená vést primárně boj proti těm, kteří „špatně myslí“. Křesťané se spíše neustále ptají, na jakém místě v jejich konkrétních situacích by stál jejich Mistr – a to není vždy tak jasné a jednoznačné.

Celá záležitost má ještě jeden rozměr, který – přes veškeré rozdíly – Halíka a Klause spojuje, a to i přesto, že by zřejmě oba pánové proti takové představě protestovali. Oba se totiž snažili, Halík na počátku 90. let, Klaus možná dnes, církev intelektuálně vyprovokovat, či ještě přesněji řečeno, pokusit se pro ni formulovat jakýsi rozumný program. Tomáš Halík byl v tomto směru v porevoluční církvi de facto neúspěšný. Jak znám církev, je tak zvláštní a do značné míry intelektuálně neuchopitelnou institucí, že podobně neúspěšný může být v tomto úsilí i tak razantní a pracovitý státník, jakým je Václav Klaus.

JIŘÍ HANUŠ

Toto číslo Kontextů je poněkud atypické. Velká část textů je věnována Polsku, a to nejen v tematickém bloku nazvaném příhodně „Na východ od Západu, na západ od Východu“ (s. 20–78), ale i následujících rubrikách Reportáž a Rozhovor (s. 79–102). Číslo vychází za podpory Polského institutu v Praze, s nímž CDK již delší dobu úspěšně spolupracuje. Polské texty vybral a edičně připravil Maciej Ruczaj (více viz jeho Úvodní slovo na s. 20). Dalšími dvěma hlavními tématy tohoto čísla jsou Evropa a finanční krize (s. 3–19) a připomenutí nedávno zesnulého literárního vědce a spisovatele Mojžíře Trávníčka (1931–2011), dlouholetého autora a spolupracovníka CDK (s. 103–114).

Přejeme vám pěkné čtení.

Texty /

PETR FIALA

Evropské půjčky na budoucí svobodu 3

PAVEL KOHOUT

Inflace 4 až 7 procent bude tou nejmenší
cenou za chtivost politiků sjednocovat 11

Jaké poučení plyne z vývoje v Řecku
a současné krize eurozóny? 17

Téma: Na východ od Západu, na západ od Východu /

MACIEJ RUCZAJ

Úvodní slovo 20

I. Kulturní a historický odkaz Pohraničí

MARTA KWAŚNICKA

Polsko aneb Kresy 22

ZBIGNIEW HERBERT

Město, kam se už nevrátím 27

AGNIESZKA SABOR

Eschatologický realista: malířství
Jerzyho Nowosielského 30

CZESŁAW MIŁOSZ

Aby nás duchové zemřelých zůstavili v pokoji . 35

Rozhovor s ALMISEM GRYBAUSKASEM
(nejen) o Czesławu Miłoszovi 40

II. Polsko a východní Evropa

FILIP MEMCHES

Prométheus mezi rakvemi 45

ANDRZEJ NOWAK

Východní Evropa 49

PAWEŁ KOWAL

Kavkazská romance 56

III. EU a východní Evropa: dvě perspektivy

KRZYSZTOF SZCZERSKI

Východní partnerství a rozložení sil v regionu . 69

ONDŘEJ DITRYCH

EU a „východní sousedství“ 73

Reportáž /

WOJCIECH GÓRECKI

Sadachlo: Kavkaz v malém 79

MIŁOŠ DOLEŽAL

Za panem Czesławem 88

Rozhovor /

Rozhovor s polským hudebním
skladatelem WOJCIECHEM KILAREM 95

Portrét Mojžíra Trávníčka /

ZDENĚK GRANÁT

Štědrá skromnost 103

P. STUDNÍČKA, M. STÖHR,

J. ZATLOUKAL, F. RAFAJA, D. MALINA
O Mojžíru Trávníčkovi 106

Vzpomínky /

JOSEF MLEJNEK

Vzpomínka na Markétu Fialkovou 115

OTA FILIP

Vzpomínka na Viktora Někrasova 117

Nad knihami /

ONDŘEJ DITRYCH

Triumf národů 118

JIŘÍ HANUŠ

Kříž a půlměsíc 120

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník III. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** David Jalový (jazykový redaktor), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Helbich, Brno • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** Jerzy Nowosielski: První pád • Vychází s podporou Statutárního města Brna a Ministerstva kultury ČR.

Toto číslo vychází s podporou Polského institutu v Praze.

Redakce děkuje Macieji Ruczajovi z Polského institutu v Praze za přípravu a odbornou redakci tematického bloku „Na východ od Západu, na západ od Východu“, Wojciechu Góreckému za poskytnutí fotografických materiálů z Kavkazu a Tomaszowi Kwaśnickému (portál www.kresy.pl) za poskytnutí fotografií a odbornou spolupráci.

Evropské půjčky na budoucí svobodu

PETR FIALA

„Dnes čelíme největší zkoušce naší unie, kterou za celou dobu svého trvání zakusila,“ řekl ve své výroční zprávě o stavu Evropské unie před poslanci Evropského parlamentu 28. září 2011 José Manuel Barroso. Připustil také to, co objektivnější pozorovatelé vědí už dlouho: nejde jen o krizi finanční, ale především o „krizi důvěry“. Konkrétních řešení k jejímu překonání předseda Evropské komise mnoho nenabídl, ale mohl jako vždy vytáhnout starý recept, kterým je posílení centrálních pravomocí a prohloubení integrace (kupříkladu odstraněním pravidla „jednomyslnosti“, jež brání provádět některá společná rozhodnutí proti vůli národních států). O několik týdnů dříve navrhovali německá kancléřka Merkelová a francouzský prezident Sarkozy ve společném dopise zřízení „evropské ekonomické vlády“ a uvažovali o zavedení evropské daně z finančních transakcí.¹ Na začátku října konstatoval znepokojený předseda Evropské centrální banky Jean-Claude Trichet, že čelíme nejhorší krizi od druhé světové války. Jako východisko vzápětí nabídl posílení politické jednoty Evropské unie a vytvoření evropského ministerstva financí. Jednoduše řečeno, řešením další krize evropského sjednocovacího procesu má být to, co ke krizím vede: prohloubení integrace.

Přestože je krize Evropské unie v posledních letech kontinuální, což nejpозději od neúspěšného pokusu o přijetí evropské ústavní smlouvy málokdo zpochybňuje, má její současná podoba nový zdroj a nové heslo, kterým je zadlužení a s ním související obtíže jednotné evropské měny. Problém státního dluhu Řecka, Portugalska a dalších jižních zemí není jen v jeho výši (státní dluh např. Belgie je srovnatelný), ale především ve schopnosti jej splácet.

Zadlužení státu není jen ekonomickým problémem, který je možno vyřešit několika dobrými opatřeními. Dluhy mají také sociální, kulturní a politický

rozměr a přinejmenším v minulosti na ně bylo pohlíženo s větší vážností, než je tomu dnes. Na závažnost, morální souvislost a politické důsledky vysokého zadlužení se zaměřím nejdříve, potom se za pomoci politických filozofů² pokusím poukázat na to, co nám současně návrhy na řešení evropských problémů připomínají a k čemu mohou vést, a v závěru si dovolím jednu neobvyklou historickou paralelu.

Dluhy a kultura neodpovědnosti

Už na konci 18. století Immanuel Kant ve svém spise *K věčnému míru*, kterým se každý podporovatel co nejhlubší integrace zaklíná, aniž jej ovšem většina z nich četla (i když je velmi stručný), v návrhu preambule k „věčnému míru mezi státy“ uvádí jako jeden ze základních principů, že „pokud jde o vnější státní záležitosti, nemají vznikat státní dluhy“. Kant připouští dluh pouze jako zdroj pro pomoc národnímu hospodářství, ale úvěrový systém, „při kterém dluhy rostou do závratné výše“, označuje za „nebezpečnou peněžní moc“. Kant se úvěru obává především proto, že podle něj vytváří „bohatství umožňující vést válku“, a tvrdí, že úvěrový systém vytvářející podmínky pro vysoký státní dluh by měl být zakázán, „protože nakonec přece nevyhnutelný bankrot takového státu musí uvrhnout do dluhu i mnohé jiné státy, a tím jim způsobit veřejnou újmu. Proto jsou,“ domníval se Kant, „jiné státy alespoň oprávněny spojovat se proti takovému státu a jeho nárokům.“³ Německý filozof si byl dobře vědom dvojího politického problému státního dluhu, kterým je na jedné straně získání možností (je jedno, zda vojenských nebo sociálních), na které daný stát vlastně nemá, a na straně druhé důsledky, jež má takové jednání na jiné státy, které jsou se zadluženou zemí v nějakých vazbách. Kant by jistě nemohl doporučit takové

dluhy přebírat nebo vydávat společné dluhopisy, ale naopak připouští možnost, aby se ostatní země proti takto jednajícímu státu společně postavily.

Citlivost pro problém zadlužení ovšem v současné společnosti klesá, jistě i proto, že být zadlužen jako jedinec nebo jako domácnost se stalo standardním a dokonce doporučeným způsobem ekonomického chování. Nabízí se otázka, co nás k takovému jednání vede. Jsou to jen nové finanční nástroje, jejich lepší zabezpečení a propracovanější systém, který nám (jednotlivcům a nakonec i státům) garantuje život na úvěr jen s minimálními riziky? Nejspíše ne, protože i kdybychom tezi o „bezpečnosti dluhů“ mohli věřit ještě před deseti lety, vývoj z poslední doby by nás měl přinejmenším upozornit na nesamozřejmost takového očekávání. Odpověď na bezstarostnost, s níž jsme masově uvěřili myšlence, že se dá žít bezpečně „na dluh“, budeme muset hledat jinde. Nejspíše bude komplexní. Její součástí by mohla být teze, že existuje vazba mezi politickými strukturami a přístupem k budoucnosti, že některé typy politického řádu mohou snadněji vést k neodpovědnému jednání, které nakonec nutně vede ke ztrátě prosperity.

Na tuto souvislost poukazuje německý ústavní soudce Udo Di Fabio, který jeden ze zdrojů snižující se zodpovědnosti vidí v přesunu rozhodovacích kompetencí na nadnárodní politickou rovinu. Di Fabio poukazuje na to, že „nadstátní hospodářský a politický systém spolupráce (...) udává politickému dění v národních státech, ale také společenským hodnotovým řádům jak směr, tak i rozměr“ a „vše, co s ním není kompatibilní, buď se jedná o národní kulturní tradice politického sebeurčení, je potlačeno a zapomenuto. Logika nadstátní koordinace (...) vládám na národních úrovních již zřetelně ztížila šanci na uskutečnění toho, co si přeje většina občanů. (...) Jestliže občané již nemohou hodnotit politické otázky,“ říká Di Fabio, „v rámci své vlastní, z historie vzešlé veřejné kultury se všemi jejími hlubinnými vrstvami tvořenými legendami, pověstmi a pohádkami, kolektivními zkušenostmi, příslovími, pravidly moudrosti a duchem vlastního jazyka včetně jeho komplexních odkazů, konotací a evidentních faktů, přicházejí při svém hodnocení o orientační body.“ Di Fabio varuje, že podceňováním

těchto emocionálně romantických hlubinných vrstev „trpí základní životní postoje“, které „dnes nahradila technicko-instrumentální víra v zázraky“. Odtud se podle Di Fabia rozmáhá kultura, která napomáhá neodpovědnému jednání v občanském i politickém životě: „Zkušenost, že blahobyť je nutno vybudovat vlastní prací a že úvěry neznamenají půjčky na budoucí svobodu pouze tehdy, když se využívají jako výnosné investice, se ocitá v nebezpečí, že pozbude platnost, že se dostane do stínu ostrého světla zaměřeného na rychlý úspěch.“⁴

Právě tato „kultura neodpovědnosti“ je jednou z podstatných příčin současných problémů, a ve větší či menší míře se vztahuje na všechny země unie. Řecko zřejmě nikdy neplnilo konvergenční kritéria, jeho přijetí do eurozóny bylo politickým rozhodnutím, které záměrně pomíjelo problémy řecké ekonomiky. Byly to však jiné země, především Francie a Německo, které nejprve prosadily Pakt stability a růstu, aby ho pak samy porušily a daly tak příklad ostatním, jaká je váha evropských a národních zájmů, když se sestoupí z roviny politické rétoriky k praxi.⁵ Touto poznámkou by ovšem neměl zaniknout jiný podstatný příznak dnešních problémů zadluženosti a eurozóny, který je dobře patrný, podíváme-li se na mapu Evropy. Potíže se splácením dluhu mají především země jihu Evropy, přičemž nejdramatičtější a také nejabsurdnější podoby dosáhlo zadlužení právě řeckého sociálního státu. Není to náhoda, zohledníme-li při posuzování rozdílů mezi členskými zeměmi Evropské unie také hledisko kulturní.

Poznatek, že historicko-náboženské a obecně kulturní rozdíly představují faktory omezující možnosti politické, ale i užší ekonomické integrace, je vytrvale podceňován. Přitom právě kulturní rozdíly, odlišné struktury hodnotových představ a mentálních vzorců, dokáží dobře objasnit, proč se v praxi neděje to, co konstruktéři integračních teorií a idejí předpokládají. Poukazuje na to kupříkladu francouzský politický filozof Philippe Nemo ve svém esejí *Co je Západ?*, kde konstatuje, že při sjednocování Evropy nemůže jít jen o splnění nějakých formálních kritérií, protože evropská integrace „nespočívá pouze ve spolupráci státních aparátů, nýbrž ve vzájemné přímé spolupráci soukromých a morálních osob“. To znamená, že spolupráce

může fungovat „pouze za předpokladu, že velká většina individuálních osob tvořících tuto společnost účinně respektuje táž ‚pravidla správného chování‘, morální a právní, základ občanské důvěry, jež musí vládnout v integrované společnosti“. Nemo ovšem připomíná, že „společnost má v každé epoše kulturu, k níž byla vychována v minulosti, a nemůže přijmout nějakou jinou ani nařízením, ani impregnací“. ⁶ Francouzský filozof proto tvrdí, že země, jež se navzájem významně kulturně odlišují, nemohou „vytvořit integrovanou společnost“ a ani dosáhnout konsenzu. ⁷ K tomu je nutno dodat, že v intencích svých kritérií nepovažuje současné Řecko za zemi „západní kultury“, ⁸ což vysvětluje, proč se současné ekonomické problémy eurozóny projevují tak zřetelně právě v Řecku, možná lépe než rozboru stavu tamního bankovního sektoru či struktury řeckého státního dluhu.

Ukrývání politiky

Pomíjení historických, kulturních a sociálních předpokladů, resp. mezi sjednocování je pro politický integrační proces, jak jej známe v posledních dvaceti letech, bohužel typické. Současná situace je však vážnější. Snaha za každou cenu udržet euro na celém území, kde nyní platí, je zdůvodňována ekonomickými potřebami, jež jí mají dodat legitimitu a vytvořit prostor pro další integraci, či spíše centralizaci finančního sektoru. Ve skutečnosti však jde o ideologický pokus trvat na politickém projektu, jehož nevýhody jsou stále zřejmější.

Před úmyslem skrýt politiku za „ekonomickou“ argumentaci jsme ovšem byli dávno varováni. Už na začátku 90. let minulého století například Ralf Dahrendorf dobře vytyčil, že myšlenka konce dějin jako vítězství liberálně demokratického systému bez srovnatelné alternativy může vést posléze k pokušení podřídit politiku ekonomickým požadavkům a obdivovat takové způsoby řízení společnosti, které nabízejí třeba asijské autoritativní systémy, tedy efektivní svět ekonomických hodnot bez „rušivých elementů“ západní svobody. Dahrendorf poznamenává, že „pokud ekonomické hodnoty určují politiku, je svoboda často ohrožena“, a proto požaduje zachování primátu politiky, který

je „pro liberální řád nepostradatelný“. ¹⁰ Tato tvrzení možná dnes vyžadují jedno vysvětlení. Nejde o to, zda jsou nabízené „ekonomické hodnoty“ skutečně založeny na potřebách hospodářství, zda jde tedy o požadavky, které vedou k prosperitě a mají oporu v odborných poznatcích či naší zkušenosti, nebo se jedná o pseudoekonomická politická tvrzení. Není paradoxem, ale nejspíše logickým výsledkem, že často tam, kde se argumentuje ekonomickou nutností, se vlastně o žádné ekonomicky podložené argumenty nejedná; to pouze jistý typ politické ideologie využívá ekonomii jako základní nářadí pro prosazení svých představ. Důležitý je onen mechanismus, kdy se demokratická politika oslabuje na základě zdánlivě objektivních důvodů, které před nás prý staví ekonomická realita.

Ostatně proces, jakým probíhá snaha o eliminaci politiky, nám výstižně popsal již ve 30. letech minulého století německý politický a právní filozof Carl Schmitt. ¹¹ „Stát se stává společností,“ napsal Schmitt v *Pojmu politična*, a „po stránce etické a duchovní se stává ideologicko-humanitární představou ‚lidstva‘; na druhé straně se stává ekonomickou a technickou jednotou uniformního systému produkce a komunikace.“ A stejným způsobem se z ideálu nebo programu podle Schmitta stává „tendence nebo hospodářská kalkulace. Z politicky sjednoceného národa se na jedné straně stává kulturně zainteresované publikum, na druhé straně zčásti provozní a pracovní personál, zčásti masa konzumentů. Vláda a moc se v duchovním pólu mění v propagandu a masovou sugesci a na ekonomickém pólu v kontrolu.“ ¹² Popis proměny, na jejímž konci není svoboda a ekonomický rozvoj, ale manipulace a kontrola, Schmitt zakončuje důležitým konstatováním, že žádný takový systém nakonec „nemůže uniknout logice politična“. ¹³

Uvědomění si skutečnosti, že eliminace politiky povede dříve či později k tomu, že se politika vrátí, je velmi důležité. ¹⁴ Technická řešení, pomíjení zájmů a jejich střetu, ignorování veřejné diskuse, popř. názorů těch sociálních skupin, které se vzhledem k převládajícímu diskursu nemohou do debaty účinně zapojit, jsou cesty, kterými nelze dlouhodobě jít, aniž bychom neriskovali hromadící se napětí, jež se dříve či později nějak projeví. Současné návrhy na řešení evropské

krize jdou stejným směrem, který občané evropských zemí odmítli téměř vždy, kdy dostali příležitost se vyjádřit. Pomíjení vůle národních společností evropskou elitou je permanentním zdrojem krize. Když se dnes její stálí protagonisté pokoušejí znovu nabízet hlubší integraci jako řešení předcházejících špatných integračních kroků a zdůvodňují ji „objektivními“ ekonomickými potřebami, pak hazardují s tím, co je pro demokracii v každém ohledu klíčové, totiž s důvěrou občanů. Tím ovšem riskují, že návrat politična může být jednou překvapivý, radikální a může mít devastující účinky.

Vznikání Evropana a pokušení centralizace

Jestliže dnes mnozí politici říkají, že ekonomické problémy eurozóny a zadlužení některých zemí je nutno řešit zavedením evropské vlády, centrálního ministerstva financí, kontrolou národních rozpočtů nebo společnou evropskou daní, pak tak trochu dávají za pravdu Karlu Marxovi, který v *Kapitálu* tvrdil že „konkurence a úvěr“ jsou „dvě nejmocnější páky centralizace“. Ekonomický účinek centralizace je podle Marxe východiskem „pro pokračující přeměnu roztržštěných výrobních procesů prováděných tradičními metodami ve výrobní procesy společensky kombinované a vědecky řízené“. ¹⁵ Marx měl samozřejmě na mysli centralizaci kapitálu, nikoli přímo rozhodovací moci, ale jeho postřeh o vazbě mezi úvěrem na straně jedné a centralizačními tendencemi a vědeckým, tedy „správným“ řízením na straně druhé nám může být dobrou pobídkou k opatrnosti před těmi, kteří zdůvodňují centralizační kroky právě dluhy a neschopností jednotlivých zemí se správně „řídit“.

Nejpozději od počátku 90. let minulého století je zřejmé, že sjednocující se Evropa je permanentně vystavena pokušení obejít ve jménu integrace tu či onu demokratickou „překážku“ a pro vyšší cíl sjednocení obětovat část oné demokracie, kterou tak složitě v jednotlivých zemích budovaly, dobývaly a obnovovaly její moderní národy. Jako by v samé povaze integrace byla zakódována snaha organizovat a řídit, jako by se proklamovaná jednota v různosti měla postupně stále více proměňovat ve stejnost, která vyžaduje centrální roz-

hodování. Byl to německý filozof Friedrich Nietzsche, jenž už kdysi dávno ve svých prorockých vizích zahlédl tuto tendenci, když v roce 1886 v knize *Mimo dobro a zlo* přesvědčivě načrtl „vznikání Evropana“ a jeho důsledky. „Ať už tomu, v čem se nyní hledá význačný znak Evropanů, říkáme ‚civilizace‘ nebo ‚zlidštění‘ nebo ‚pokrok‘; ať už to označujeme (...) politickou formulí jako demokratické hnutí Evropy: za vším tímto morálním a politickým popředím (...) probíhá nesmírný fyziologický proces, který stále mohutní, – proces vzájemného připodobňování Evropanů, jejich rostoucí vymaňování se z podmínek, za nichž vznikají klimaticky a stavovsky vázané rasy, jejich vzrůstající nezávislost na každém určitém milie, jež by se chtělo po staletí stejnými požadavky zapisovat do duše a těla, – tedy pozvolný vzestup bytostně nadnárodního a nomádského druhu člověka, jehož charakteristickým znakem (...) je maximálně rozvinuté umění a síla přizpůsobivosti.“ Nietzsche předpokládá, že tento proces „vznikání Evropana“ bude plný zvratů, ale posléze dospěje k výsledkům, s nimiž jeho „naivní podporovatelé a vychvalovatelé, apoštolové ‚moderních idejí‘“ nepočítají. Nové podmínky povedou podle Nietzscheho k „vyrovnávání a zprůměrnování člověka v prospěšné, pracovité, mnohostranně využitelné stádní zvíře“ a „celkovým dojmem z takových budoucích Evropanů bude pravděpodobně obraz různých upovídáných, povolných a vysoce zužitkovatelných dělníků“. Ale právě tato situace vytvoří potřebu „pána“, který bude v těchto podmínkách silnější, bohatší a rafinovanější než kdykoli předtím. Nietzsche předpokládá, že zestejňování Evropanů „je zároveň nedobrovolnou institucí k pěstování tyranů“. ¹⁶

Nietzscheho proroctví, že propojování Evropy, rozvolňování národních a regionálních vazeb a vzájemné připodobňování se Evropanů nepovede k větší demokracii, ale naopak k tendenci najít autoritu, jež by mohla dobře vládnout, bychom nemuseli brát vážně, pokud bychom podobné hlasy, ovšemže s jinou rétorickou figurou, neslyšeli dnes a denně kolem sebe. Volání po evropské vládě a centrálním rozhodování, které se má v zájmu efektivity nadřadit nad těžkopádnou demokracii v národních státech, je stejně nebezpečné jako jakákoli jiná myšlenka, která říká, že se máme

vzdát části své svobody ve prospěch prosperity, efektivity nebo čehokoliv podobného.

Není ani náhoda, že příslušníci evropské elity nabízejí jako řešení ekonomických problémů stále častěji nejen větší evropskou centralizaci, ale také celosvětový systém, který je označován jako globální vládnutí.¹⁷ Naposledy tento návrh silně zazněl z úst španělského socialisty a dlouholetého zahraničního reprezentanta Evropské unie Javieru Solany.

Také globální vládnutí, byť pod méně spektakulárním názvem, už bylo dávno politickými mysliteli analyzováno a jeho důsledky popsány. Carl Schmitt již před tři čtvrtě stoletím výstižně ukázal meze a důsledky případné politické jednoty, jež by měla univerzální povahu. Schmitt tvrdí, že kdyby celá země byla spojena „výlučně na základě hospodářské jednoty a jednoty komunikací, nebyla by to (...) o nic větší ‚sociální jednotka‘, než jakou tvoří obyvatelé činžovního domu, odběratelé plynu napojení na tutéž plynárnu nebo lidé jedoucí stejným autobusem. (...) Kdyby chtěla nadto vytvořit i kulturní, světonázorovou nebo nějakou jinou ‚vyšší‘ jednotu, současně však jednotu bezvýhradně nepolitickou, stala by se konzumním a produkčním sdružením hledajícím indiferentní bod mezi polaritami etiky a ekonomiky.“¹⁸ Důležitější než tato analýza je však otázka, kterou Carl Schmitt v této souvislosti klade a kterou si musíme položit i my: „... *jakým lidem* případně ona strašlivá moc, která je spojena s celosvětovou hospodářskou a technickou centralizací. Tato otázka se nedá v žádném případě odbýt tím, že všechno půjde prostě ‚samo od sebe‘, že věci se budou ‚samy spravovat‘ a že vláda lidí nad lidmi se stane zbytečnou, protože lidé pak budou absolutně ‚svobodní‘; neboť otázkou je právě to, k čemu budou svobodní.“¹⁹

Schmittovo tázání je i pro nás klíčové. Máme-li se vzdát části své svobody, možnosti rozhodovat o svých záležitostech v srozumitelném kontextu veřejného prostoru, který nám poskytuje národní stát, máme-li svěřit politikům, kterým věříme méně než kdykoli předtím, pravomoci, jež budou uplatňovat v nademokratickém celoevropském a celosvětovém prostoru, měli bychom vědět, kdo bude rozhodovat, komu bude taková moc sloužit a k čemu nám to všechno vlastně bude. Svoboda a demokracie jsou velmi křehké feno-

mény, které pro své udržení potřebují řadu podmínek. Měli bychom být velmi pozorní, když některé z těch podmínek odstraníme. Může se snadno stát, že spolu s nimi nenapravitelně odstraníme i onu svobodu a demokracii.

Spontánní mobilizace

Současná situace a návrhy na její řešení je však nebezpečná nejen z hlediska možného oslabení demokracie. Podívejme se pozorně na následující charakteristiku Evropy: „Překážky dané existencí hranic a cel byly redukovány na minimum“, byly vytvořeny podmínky pro „plynulý tok kapitálu a obchodní výměny“, „téměř tři sta milionů lidí“ žilo v „rozlehlém prostoru“, kde „panovalo téměř naprosté bezpečí osob i majetku“, byl zde „řád, bezpečí a jednotný ráz, jež Evropa nikdy předtím nezakusila na tak rozlehlém a zalidněném území nebo po tak dlouhou dobu“, byly zde vytvořeny podmínky „pro organizaci rozsáhlého mechanismu přepravy“ a zahraničního obchodu, přičemž „hlavní oporou evropského hospodářského mechanismu“ bylo Německo, na jehož „prosperitě a podnikavosti do značné míry závisela prosperita zbývající části kontinentu“.²⁰ „Větší část obyvatelstva pracovala tvrdě“, ale „byla se svým údělem spokojena. Každému, kdo měl schopnosti (...), se nabízel únik do středních a vyšších vrstev, jimž život lacino a téměř bez starostí nabízel výhody, pohodlí a vymoženosti převyšující možnosti nejbohatších a nejmocnějších panovníků jiných dob. Obyvatelé (...) mohli objednávat různé produkty z celého světa (...) a zároveň s důvěrou očekávat, že jim budou brzy doručeny až ke dveřím. Zároveň se mohli ve stejný moment a stejnými prostředky odvázně pouštět do spekulací se svým majetkem, investovat ho... do nových aktivit v libovolné části světa a bez námahy či jen starostí se podílet na možných výnosech a ziscích. Mohli si (...) zajistit laciné a pohodlné dopravní prostředky, jež je bez pasu či jiných formalit přenesly do jiné země či klimatického pásma.“²¹

Toto není popis současné Evropy dnešním pozorovatelem, ale charakteristika Evropy před srpnem 1914, jak ji ve své méně známé, ale analyticky i predikčně působivé knize *Ekonomické důsledky míru* podal v roce

1919 britský ekonom John Maynard Keynes. Neméně důležitý než popis života v Evropě „před válkou“ je Keynesův postřeh týkající se psychologie tehdejších Evropanů: „Nejdůležitější ze všeho ale je, že tento stav věci považovali za normální, bezpečný a trvalý, přičemž výjimkou mohlo být jen jeho další zlepšení, a jakoukoli odchylku od tohoto stavu by shledali jako ne-normální, skandální a zvrátitelnou. Politika a intence militarismu a imperialismu, rasové a kulturní rivality, monopolů, restrikcí a exkluze, jež měly sehrát roli hada v ráji, nebyly ničím víc než jen zdrojem pobavení, který nabízel denní tisk, a zdálo se, že na každodenní běh společnosti a hospodářského života, jehož internacionalizace byla v praxi již téměř úplná, nemají prakticky vůbec žádný vliv.“²² Jenomže měly a Evropa se ocitla ve válce, jejíž úplnost a devastační účinek překonaly všechny konflikty, jež do té doby lidstvo znalo.

Zdůrazněme několik věcí společných Evropě dneška a Evropě před sto lety, které musíme pokládat za důležité: 1. kontinuální rozvoj, který vede k přesvědčení, že pokrok je přirozený, nezadržitelný a že krize je jen kosmetickou vadou, krátkodobou nedokonalostí, kterou lze několika dobrými opatřeními odstranit; 2. dlouhodobě se zlepšující ekonomická a sociální situace širokých vrstev obyvatelstva, která ovšem v určitém okamžiku začíná stagnovat; 3. odstraňování nerůznějších hranic, ekonomických, politických, kulturních, přelévání zboží a lidí z místa na místo, vzrůstání pocitu, že vše je možné; 4. podceňování a přehlížení všech kritických jevů a hromadícího se napětí ve společnosti; 5. střední třída je ve svých očekáváních znejistěna, přičemž souběžně dochází k růstu bohatství úzkých skupin obyvatelstva; 6. ekonomické přečerpání možností, rostoucí sociální výhody, jež není jak platit, zvyšující se zadluženost; 7. volba horších politických receptů v situaci, kdy už si lze vybírat jen ze špatných řešení. Nesmíme samozřejmě brát takové historické analogie doslova, jsou vždy zjednodušující a nepřesné, ale když nám naše situace připomíná jinou dějinnou situaci, měli bychom přemýšlet v čem a proč. Nebo se dokonce snažit uvažovat o tom, zda v ní nelze obstát lépe, než to dokázali generace před námi.²³

První světová válka „nebyla nevyhnutelná“, jak v poslední době možná nepřesvědčivěji prokázal ox-

fordský historik Niall Fergusson, nebyla přímým důsledkem militarismu, imperialismu či tajné diplomacie, ale byla výsledkem podcenění některých problémů a špatných politických rozhodnutí. Fergusson napsal, že rozhodnutí riskovat válku se „nezakládalo na přílišném sebevědomí“ a nešlo „o pokus zmocnit se vlády nad světem“, ale že „němečtí vůdci jednali z pocitu slabosti“, zatímco na druhé straně rozhodnutí Británie intervenovat „vycházelo z chybné interpretace německých záměrů“. A první světová válka také byla podle Fergussona „rozhodně válkou médií: propaganda ale nebyla výsledkem vládní kontroly, nýbrž spontánní mobilizace, jež nastala v tisku, v akademických kruzích a mezi profesionálními spisovateli a tvůrci filmů“.²⁴ Nás dnes ani nepřekvapí, jak snadno příslušníci inteligence podléhají podobným „spontánním mobilizacím“, které se veřejným prostorem snadno šíří. Jakoby měl pravdu bláznivý americký spisovatel William S. Burroughs, který věřil, že jazyk je virus mimozemského původu a prostřednictvím slov se rozlézá mentální nákaza. Jak už to u epidemií a pandemií bývá, liší se jedna od druhé, nejsou stejně nebezpečné ani rozsáhlé, ale vždy jsou nakažlivé. Jednou jsou Evropané zasaženi militarismem, jindy běsnícím nacionalismem, tu je ochromí vize komunistického ráje, který je vlastně peklem, pak uvěří tomu, že když se budou chovat jako malé děti, bude v celém světě mír, jindy se začnou panicky bát nejbezpečnějšího zdroje získávání energie nebo ozonové díry, aniž opravdu vědí, co to je a jak funguje, aby je posléze posedl strach ze změn počasí a podnebí, přičemž jako by zapomněli všechny zkušenosti svých předků. Mentální nákazy jsou nebezpečné v tom, že mimo jiné nutí postižené rychleji jednat než myslet. Jedním z důsledků je, že podpory formou „spontánní mobilizace“ se zpravidla dočkají ta nejhorší politická řešení. Nekritická akceptace integračního procesu velkou částí evropských elit byla takovou „spontánní mobilizací“ šířící se v médiích, kavárnách, posluchárnách a pracovnách. Jejím výsledkem nebylo nic překvapivého, ale to, co z minulosti dobře známe: krize, vystřízlivění a kocovina.

Historické analogie jsou užitečnější, než si obecně myslíme, protože ani v sociálních vědách nemáme mnoho jiných příležitostí, jak zkoumat důsledky so-

ciálních fenoménů jinak, než že je srovnáváme s podobnými jevy v minulosti. Nejsem sám, kdo v dnešní evropské situaci a mentalitě shledává některé prvky, jež připomínají stav Evropy před jedním stoletím. Což, zdůrazňuji, neznamená nevyhnutelnost stejného konce. Jistě nemusíme dělat ani Kantovo rovnítko mezi dluhy a válkou nebo neodpovědností, pocitem jistoty a výbuchem vášně. Co však musíme zvažovat, je to, že dluhy, neodpovědnost a bezstarostnost, přílišná jistota a nepečování o demokracii vedou ke krizím, jejichž důsledky nemůžeme dohlédnout.

Oběti a závěrečné kameny

Pokusil jsem se ukázat, že většina kritických jevů, kterým dnes v Evropě čelíme, není nová, i když jsme s nimi konfrontováni v nových sociálních, kulturních a komunikačních kontextech. Způsob, jakým na podobné problémy nahlíželi evropští intelektuálové v minulosti, nemusí být nutně užitečný pro hledání praktického řešení, ale bylo by nerozumné si jejich názory nepřipomenout. Snažil jsem se upozornit i na to, že některé fenomény, ať už je to dluh státu, kulturní neodpovědnosti, eliminace politiky nebo integrace a centralizace, zestejšňování navzdory rozdílu, mají zpravidla v různých historických situacích velmi podobné výsledky. Nemůžeme tedy říkat, že jsme postrádali varovné signály. Současně jsem chtěl poukázat na to, že ani navrhovaná řešení nelze vymanit z historických souvislostí a ze sféry naší politické zkušenosti. Další integrace, centralizační kroky a posilování moci evropských rozhodovacích struktur mohou být krátkodobě efektivními nástroji řešení některých problémů, ale nepředstavují rozumné východisko. Nejsou také zjevně cestou, která by měla podporu občanů evropských zemí. Jak ovšem věděl už Machiavelli, „vladař musí být přítelem lidu, jinak nemá oporu v těžkých dobách“. A renesanční teoretik politiky také vypožadoval, že „knížectví zanikají obvykle ve chvíli ohrožení, kdy chce panovník přejít od vlády demokratické k absolutistické“. ²⁵ Měli bychom mít tuto dávno tezi na paměti, když uvažujeme o tom, že ve jménu zdánlivě „vyššího dobra“ obětujeme některé z principů, na nichž jsme rozvíjeli evropskou demokracii. Ekonomick-

ké obtíže nemohou poskytnout legitimitu pro oslabení demokracie, která je prokazatelně funkční jen v rovině národního státu.

První obětí ideologie politické integrace je sama myšlenka evropské integrace. Nemusíme (a nemáme) věřit průzkumům veřejného mínění, ale měli bychom brát vážně dlouhodobé tendence, jež z nich lze vyčíst. Pokud dnes někdo věří v evropskou politickou unii nebo společnou měnu, tak to rozhodně není většina obyvatel evropských zemí. A to je, přiznejme si, po relativně krátké době, která uplynula od chvíle, kdy se z různě nastavených a fungujících společenství stala Evropská unie, pozoruhodný „úspěch“ evropských politiků, kteří se navíc těšili při prosazování dalších a dalších integračních kroků podpoře většiny elit ovlivňujících veřejné mínění. Je zbytečné poznamenávat, že důsledky některých rozhodnutí, jako byl pokus o přijetí evropské ústavy nebo zavedení jednotné měny v tak širokém a ekonomicky, sociálně i kulturně rozrůzněném prostoru, někteří autoři vcelku přesně předpověděli. ²⁶ Dnes již stojíme před jiným problémem. Mnohem důležitější než to, jak Evropská unie překoná jednu ze svých dalších krizí, je to, aby snaha řešit agonii evropské politické integrace další centralizací na dlouho nepoškodila naše křehké demokracie a neohrozila naši svobodu.

Před deseti lety, tedy ještě dávno před propuknutím krize eurozóny, položil Ralf Dahrendorf otázku, „zda společná měna není spíše závěrečným kamenem vnitřního trhu než počátkem nové fáze evropské integrace...“ ²⁷ Na ni bych dnes odpověděl asi tak, že by bylo lepší, kdyby byla závěrečným kamenem vnitřního trhu, než závěrečným kamenem evropské demokracie.

Poznámky:

¹ Evropská unie, i když je částečně financována z cel a národních daní, dosud žádnou evropskou daní nedisponuje (byť dávky z daně z přidané hodnoty odváděné jednotlivými členskými státy bývaly označovány jako „nepravá daň Společenství“), jednalo by se tedy o významný praktický i symbolický integrační krok. Srov. Fiala, Petr, Pitrová, Markéta (2009): *Evropská unie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 726.

² Shodou okolností se zde setkávám s některými autory, jejichž závěry nesdílím. V naší intelektuální situaci si už nemůžeme

dovolit odhazovat s nesprávnými závěry i pozoruhodnou analýzu. Měla by nás zajímat buď proto, že je přesná, nebo proto, že by mohla být přesná. Jejich rozbor situace tedy získává na vážnosti, což nic nemění na tom, že jimi navrhovaná řešení často nepovažují za východisko z našich problémů, ale spíše za varování, k čemu bychom neměli dospět.

³ Kant, Immanuel (1999): *K věčnému míru. O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: OIKOYMENH, s. 11–12.

⁴ Di Fabio, Udo (2009): *Kultura svobody*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 78–79. Pozornému čtenáři jistě neuniklo, že název mého textu je vlastně citací z této Di Fabiovy knihy.

⁵ Pakt stability a růstu byl přijat v roce 1997, zavazoval státy k vyrovnaní schodku veřejných financí a ke snížení státního dluhu. Jeho pravidla byla rozvolněna v roce 2005, kdy se ukázalo, že řada zemí není schopna (ochotna) dohodnuté zásady respektovat.

⁶ Nemo, Philippe (2011): *Co je Západ?* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 97.

⁷ Nemo, c. d., s. 100.

⁸ Nemo, c. d., s. 98.

⁹ Dahrendorf, Ralf (2008): *Od pádu Zdi k válce v Iráku*, Praha: Vyšehrad, s. 94 (toto své varování Dahrendorf formuloval v roce 1994).

¹⁰ Dahrendorf, c. d., s. 83.

¹¹ Carl Schmitt přisuzuje popisované procesy liberalismu, což můžeme chápat i jako dobově podmíněný postoj. Na poutavosti analýzy a jejím významu pro současnost to nic nemění.

¹² Schmitt, Carl (2007): *Pojem politična*. Brno – Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, OIKOYMENH, s. 70–71.

¹³ Schmitt, c. d., s. 77.

¹⁴ Srov. Fiala, Petr (2010): *Politika, jaká nemá být*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, zvl. kapitolu „Jak se vrátí politika“, s. 121–146.

¹⁵ Marx, Karl (1978): *Kapitál. Kritika politické ekonomie*. Díl I. Praha: Svoboda, s. 610–611. Snad mi čtenář promine, že zde smysl Marxovy teze mírně posunuji. Polehčující okolností mi budiž to, že v tom nejsem sám. Domýšlení a posuny Marxova místy analyticky zajímavého, ale jinak vcelku nejasného díla jsou ostatně převládajícím způsobem interpretace textů tohoto německého filozofa 19. století.

¹⁶ Nietzsche, Friedrich (2003): *Mimo dobro a zlo. Předehra k filozofii budoucnosti*. Praha: Aurora, s. 137–138.

¹⁷ Zde je snad potřeba připomenout, že pojem globální vládnutí (global governance), ať už znamená cokoli, není totožný s globální vládou (global government), i když oba termíny bývají v mediální zkratce občas zaměňovány.

¹⁸ Schmitt, c. d., s. 57–58.

¹⁹ Schmitt, c. d., s. 58.

²⁰ Keynes, John Maynard (2004): *Ekonomické důsledky míru*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 15.

²¹ Keynes, c. d., s. 12.

²² Keynes, c. d., s. 13.

²³ Jde mi o vystižení některých obecných charakteristik a tendencí, o hledání společných prvků v mentalitách, o srovnávání klíčových příznaků. Jsem si sám dobře vědom zjednodušení, mnoha rozdílů v jednotlivostech, které platnost této povrchní historické analogie rozbíjejí. Omlouvám se za to všem, které to pohoršuje, ale stejně nad ní prosím chvíli přemýšlejte.

²⁴ Ferguson, Niall (2004): *Nešťastná válka*. Praha: Dokořán, s. 374.

²⁵ Machiavelli, Niccolo (2007): *Vladař*. Praha: Nakladatelství XYZ, s. 80–81.

²⁶ Ovšem mít pravdu neznamená, že vám „dají za pravdu“ a poctivý intelektuál nemůže nic takového očekávat.

²⁷ Dahrendorf, c. d., s. 284 (Ralf Dahrendorf se takto tázal už v roce 2002, tedy na samém počátku fungování eura.).

Petr Fiala, politolog a historik, působí na Masarykově univerzitě, zabývá se srovnávací a evropskou politikou.

Inflace 4 až 7 procent bude tou nejmenší cenou za chtivost politiků sjednocovat

PAVEL KOHOUT

Dnes, ve druhé polovině dramatického léta 2011, skoro všichni „vědí“, co je špatného s eurozónou a jak by tato chyba měla být opravena. Nejrozšířenější názor, který zaznívá zprava i zleva, lze charakterizovat stručně těmito slovy: „Zpočátku bylo jasné, že euro je především politický projekt. Proto byla spuštěna zóna společné měny bez společné fiskální politiky. Není tedy divu, že vznikla krize. Řešení je zřejmé: urychleně zavést evropské ministerstvo financí, společný evropský dluhopis a vše, co s tím souvisí.“

První tři věty lze najít v různých obdobách v prohlášeních eurooptimistů a skeptiků. Všichni s nimi univerzálně souhlasí. Názory se liší na poslední z nich. Optimisté ji vyslovují radostně, v naději, že Spojené státy evropské jsou na dosah ruky – díky krizi! Skeptici ji pochopitelně vyslovují s obavami.

Budu argumentovat, že optimisté a skeptici se v tomto bodě univerzálně mylí. Zavedení evropské fiskální politiky, unijního ministerstva financí, společného dluhopisu a dalších atributů federálního státu by nebylo řešením. Proč? Nejprve si shrňme příčiny krize.

Čtyři kořeny katastrofy

Příčina první: Rozpočtová krize

Stačí uvést jediné slovo: Řecko. Rozpočtová rozmařilost tohoto státu se od památné zimy 2009–2010 stala příslovečnou i mezi neekonomy. Není tedy třeba uvádět čísla ani pikantní příklady veřejného plýtvání či opulentních daňových úniků. Řecká rozpočtová dobrodružství by samozřejmě bylo možné zkrotit přísnějším dohledem, byť zůstává otázkou, zda je kvůli tomu vskutku nutné zavádět evropský superstát. (Jistěže není.) Bohužel, rozpočtová krize je jen jednou z více-
ra příčin krize eurozóny.

Příčina druhá: Bankovní krize

Irsko a Španělsko jsou země, které se od počátku svého členství v eurozóně chovaly rozpočtově střdmě. Zhus-
ta bývaly dávány za vzor ostatním. Plnily kritéria Paktu růstu a stability dokonce lépe než Německo.

Příčiny dočasného úspěchu? Exploze bankovních úvěrů. V roce 1998 dosahoval objem bankovních úvěrů v Irsku hodnoty 100,8 procenta hrubého národního produktu. Koncem stejného roku byly zafixovány měnové kurzy a euro se stalo skutečností – byť ještě dva roky bylo nutné čekat na jeho fyzickou podobu. V roce 2006 již poměr úvěry/HNP činil 206 procent. O rok později, v roce 2007, to bylo již 231 procent.

Extrémně levné finance v neomezeném množství ale vedly ke vzniku úvěrové bubliny v bankách. Ta nakonec explodovala. Jelikož vláda na podzim 2008 vyhlásila absolutní garanci nad všemi závazky bank, automaticky to znamenalo platební neschopnost vlády. Koncem roku 2009 činil poměr úvěry/HNP již 279 procent. Ekonomika měla za sebou úvěrovou deflaci, ale hospodářství klesalo rychleji.

Mimochodem – pokud se náhodou nudíte, čtete si staré ekonomické analýzy. Zpráva Irské centrální banky z druhého čtvrtletí 2007 praví: „Jak jsme uvedli, problémem je vysoká závislost na stavebnictví. Je pochopitelné, že zdroje směřovaly v posledních letech do sektoru, který byl dlouhodobě podinvestován a zásoba bytů zaostávala za evropským průměrem. Je ale též jasné, že tato míra expanze není udržitelná a že v jistém bodě nastane kontrakce, přinejmenším relativní. Vskutku jsou zde signály, že aktivita v rezidenční výstavbě dosáhla vyvrcholení a začala poněkud zvolňovat.“

V roce 2007 nastalo vyvrcholení. O rok později přišly kontrakce a na svět přišla krize. Příště si snad Irové dají na své vyvrcholení lepší pozor.

Koncem roku 2002 činil celkový objem španělských bankovních úvěrů soukromému sektoru 40,6 procenta objemu těchto úvěrů v Německu (v absolutním vyjádření.) V dubnu 2007 již Španělsko největší evropskou ekonomiku dostihlo – ovšem za cenu sporné kvality úvěrů. Při nafukování úvěrové bubliny takto gigantických rozměrů nutně musí docházet ke vzniku vysokého procenta úvěrů, které se za pár let ukáží být pochybnými nebo přímo ztrátovými. Je to prakticky kauzální jev, který byl mnohokrát potvrzen – v různých ekonomikách, vyspělých i rozvojových, na všech obydlených kontinentech, v různých staletích.

A nyní klíčová otázka: Kdyby hypoteticky existovalo evropské ministerstvo financí již od roku 2000, bylo by mohlo zabránit bankovním krizím v Irsku a ve Španělsku?

Pro odpověď se můžeme podívat do USA, které fiskální federalismus provozují již dávno. Proč realitní bublina postihla nejvíce Floridu, Kalifornii, Washington D.C. a Las Vegas, zatímco Detroitu, Atlantě a Dallasu se téměř dokonale vyhnula?

Protože zmíněné americké státy či města jsou navzdory dlouholeté fiskální a politické integraci do značné míry velmi svébytnými ekonomikami, z nichž každá má svá specifika, výhody a nevýhody. Navždy takové zůstanou. Postavit je po vojensku do řady a ohlídat, zda mají stejně vyčištěné kanady a správně zapnuté knoflíky, prostě nejde.

Pochopitelně výhody amerického dolaru převažují nad nevýhodami, i když třeba takový Detroit by potřeboval slabší měnu kvůli konkurenceschopnosti a Kalifornii by se zase ulevilo, kdyby přestala být masivním čistým plátcem do federálního rozpočtu. Za jeden odvedený dolar dostává Kalifornie zpět 79 centů. Fiskální federalismus není mechanismem, který by pomáhal státům v průběhu hospodářského cyklu, jak si leckdo naivně myslí.

Naopak, federalismus málem stáhnul Kalifornii do platební neschopnosti – společně se strmě progresivní daní z příjmů, která je rovněž velmi procyklická a v případech poklesu příjmů vede k dramatickému vyschnutí rozpočtových zdrojů státu v době recese. Ale to jen tak mimochodem. Stručně a jasně: fiskální federalismus by Irsko a Španělsko před bankovní krizí nezachránil.

Příčina třetí: Inflace mezd a nákladů

Portugalsko nezaznamenalo bankovní boom irských nebo španělských rozměrů. Jeho státní dluh byl v roce 2007 jen na úrovni 62,7 procenta hrubého domácího produktu. Zvládnutelné číslo. Během let 1999–2009 rostl objem portugalských bankovních úvěrů nepříliš impozantním tempem čtyř procent ročně, tedy žádná exploze.

Na co tedy Portugalsko chřadne? Diagnóza je snadná. Deficit zahraničního obchodu dosáhl v roce 2010 hodnoty 8 procent HDP. V roce 2009 to bylo dokonce téměř 15 procent HDP. To svědčí o akutní ztrátě konkurenceschopnosti. Neschopnost vyvážet má za následek pokles zisků podniků a vysokou nezaměstnanost. Příjmy veřejných rozpočtů klesají a následuje platební neschopnost.

Členství v eurozóně se v Portugalsku projevilo růstem objemu peněz v ekonomice, který měl za následek inflaci. Inflaci mezd a nákladů, které nejsou z větší části zahrnuty v koši používaném pro výpočet inflace podle evropské metodiky HICP. V rámci harmonizace byly vyřazeny některé „citlivé“ položky, zejména nemovitosti. To je také důvod, proč ani uprostřed největší nemovitostní bubliny v Irsku a ve Španělsku a nejhoršího přehřátí tyto ekonomiky nevykazovaly vysokou inflaci!

Nekontrolovaný růst objemu peněz byl důsledkem zrušení měnového rizika, po kterém tak volají čeští exportéři. Neuvědomují si, že „odstranění“ jednoho rizika se objeví jinde. V případě Portugalska, ale také Řecka a jižních provincií Itálie se členství v eurozóně projevilo v růstu mezd, cen nemovitostí a nákladů za služby. Toto vše vedlo k fatální ztrátě konkurenceschopnosti.

Drobné pozorování z osobního života. Začátkem prosince 2010 jsem četl ve *Wall Street Journal* o svízelné situaci portugalského obuvního průmyslu. Portugalci nemají reputaci módy a kvality jako Italové ani nízkých cen jako Číňané. Smutné, protože situace portugalského obuvnictví se mě osobně dotýká – doslova. Moje zdaleka nejpoužívanější a nejmilejší boty za poslední tři roky byly vyrobeny v Portugalsku. Navzdory skvělé kvalitě už byly tou dobou za zenitem a potřebovaly náhradu. Jenže jak, když portugalské boty v obchodech už nejsou?

Moje snaha podpořit portugalskou ekonomiku vyšla vniveč. Musel jsem připustit, že jsem menšinovým zákazníkem, neboť trh dává (bohužel!) přednost levné čínské produkci. A i když s trhem nesouhlasím, respektuji jeho názor, neboť nemám chuť propagovat cla. Portugalsko by potřebovalo vydatnou devaluaci, která ovšem není možná. Nakonec jsem si koupil pár bot Made in Slovakia. Ať mé peníze zůstanou alespoň v Evropě.

Bylo by evropské ministerstvo financí schopno zkrotit inflaci mezd a nákladů, která z přirozené podstaty věci musí mít odlišné hodnoty na kontinentě tak rozmanitém, jakým je Evropa? Odpověď je zřejmá: jediné za cenu zavedení brutálních regulací socialistickeho nebo fašistického typu.

Příčina čtvrtá: Destructivní role dotací

Při vstupu v roce 1981 si Řecko vyjednalo trojnásobek evropských dotací oproti původnímu návrhu. Jenže vysoké dotace si vyžádaly obrovské prostředky na ko-financování. Řekové si tedy vyrobili obrovské mandatorní výdaje. Tyto výdaje navíc byly až příliš často vynakládány neehospodárně. Členství v EU sice pomohlo mladším a vzdělanějším Řekům hledat si pracovní místa v Německu a v Británii, ovšem domácí řecká ekonomika nedokázala využít výhody volného pohybu zboží a pracovních sil. Jedinou „výhodou“ byly dotace, které se nakonec obrátily proti Řekům samotným.

Evropská politika dotací není zbytečná – je škodlivá a kontraproduktivní. Řecko dostávalo dlouhá léta obrovské příspěvky z Bruselu. Profesor George Alogoskoufis z aténské Vysoké školy ekonomické uvádí, že jen v samotném roce 1985 dosáhl objem dotací (částečně placených z Bruselu, částečně z Atén) hodnoty 24 procent hrubého domácího produktu. „Pokud nejsou dotace řádně užity a pečlivě sledovány, takovéto transfery mohou vyústit v investiční projekty s nízkou, nebo dokonce zápornou společenskou produktivitou, přičemž mají minimální efekt na hospodářský růst,“ říká.

Není možné efektivně řídit dotace o rozsahu téměř čtvrtiny ekonomiky. Není dokonce ani možné efektivně řídit mnohem menší programy. Neexistuje ani jedna ekonomika, která by díky dotacím dosáh-

la trvalé prosperity. Naopak. Profesor Alogoskoufis, mimochodem bývalý řecký ministr financí, uvádí, že evropské dotace umožnily vládě Andrease Papandrea během 80. let dosahovat primárních rozpočtových deficitů v průměrné výši 6 procent HDP ročně. Kromě toho došlo k deformacím na mikroekonomické úrovni – dotace nezískávaly nejlepší podniky, ale ty s nejlepšími konexemi.

Škodlivost dotací a transferů obecně se prokázala již dávno před vznikem eura na Sicílii. Ekonomové Rodolfo Helg, Giovanni Peri a Gianfranco Viesti srovnávali vývoj s regionem Abruzzo, který byl po válce srovnatelně chudý. Nyní je však Sicílie asi o čtvrtinu pod úrovní Abruzzu. Proč?

V 60. a 70. letech do sicilské ekonomiky plynul mohutný tok financí z Říma. Vládní peníze dokázaly zvýšit mzdy, zejména ve veřejném sektoru. Soukromý sektor trpěl jednak nárůstem mezd nepřiměřeným růstu produktivity, jednak všeobecně nevládnými podmínkami pro podnikání. Domácí sicilský podnikatelský sektor nikdy neměl velkou sílu: v polovině 80. let byla na Sicílii jediná velká firma (nad 500 zaměstnanců) v domácím vlastnictví, uvádí Helg, Peri a Viesti. Šlo o cementárnu, průmysl s vyšší přidanou hodnotou na Sicílii nikdy nezapustil kořeny.

Devadesátá léta přinesla úsporná opatření, která omezila veřejný sektor, ale soukromému sektoru úspory samy pomoci nedokázaly. Sicílie je plná levných domů na prodej, ale zájem není velký. Trvá emigrace mladších a vzdělanějších lidí: potkáte například padesátiletého rolníka, který všechny své čtyři děti poslal do Anglie. Práce není a zejména mladé ženy mají stěží jinou kariérní volbu než péči o domácnost.

Nyní hrozí Řecku a možná i dalším postiženým zemím akutní „sicilianizace“. Úsporná opatření jen pomohou vyhnat mladší, vzdělanější a produktivnější Řeky, Italy, Španěly nebo Portugalce do Německa, Británie nebo za oceán. Irové v tomto směru mají staleté zkušenosti.

Co krizi nevyřeší

Sečteno a podtrženo, případná evropská fiskální federalizace by možná vyřešila problém rozpočtové

disciplíny. Nevyřešila by však ostatní problémy a některé by dokonce spíše zhoršila.

Společná fiskální politika by nevyřešila problém vzniku úvěrových bublin. Mohla by zhoršit postavení čistých plátců a udělat z Německa něco na způsob evropské Kalifornie. Nevyřešila by problém mzdové a nákladové inflace, ledaže by bylo zavedeno něco na způsob panevropského centrálního plánování a regulace cen. (O prospěšnosti tohoto počínání lze s úspěchem pochybovat.) A konečně, zavedení transferové unie by ještě prohloubilo beztak hluboký problém deformací a neefektivit vzniklých přerozdělováním, které již existuje nebo které se praktikovalo v Evropě již v době před eurem.

I kdyby eurozónu dočasně zachránila přerozdělovací unie, zvýšená fiskální disciplína a další zadlužování pomocí společných dluhopisů, stále by tato opatření nezabránila propuknutí bankovních krizí v budoucnosti a už vůbec ne nekontrolovatelnému růstu nákladů a ztrátě konkurenceschopnosti okrajových částí eurozóny. Tato rizika jsou pevně vestavěna do systému a nelze je odstranit žádným opatřením s výjimkou zavedení polototalitního režimu.

Fatální role ratingů

Ještě krátce k intelektuálům, kteří ze všeho obviňují „neregulované finanční trhy“. Mám nejen teoretické, ale i praktické zkušenosti s tím, že o chybějící regulaci nemůže být ani řeči. A hlavně platí, že ani nejprísrnější a nejdůmyslnější regulace nemůže zabránit chybnému úvěrovému rozhodování v podmínkách neřiditelné měnové expanze Irska nebo Španělska let 2000–2008. Před zhruba deseti až patnácti lety vznikla „geniální“ myšlenka regulovat tuto činnost pomocí ratingových hodnocení. Agentury tak získaly moc, o které se jim ani nesnilo a kterou snad ani nechtěly. Z ratingových hodnocení států, což je vlastně vedlejší produkt poskytovaný veřejnosti zdarma za účelem zvýšení publicity ratingových agentur, se stal mohutný nástroj rozhodující o investování stovek a tisíc miliard eur. Něco podobného nemá v historii financí obdoby!

Stojí za zmínku, že obrovskou moc ratingových agentur nezavedl nikdo jiný než regulátoři na úrovni vlád, parlamentů a dozorových orgánů finančních

a kapitálových trhů. Zkrotit finanční a kapitálové trhy? Napřed ať někdo zkrotí samotné krotitele, prosím.

Non la paghiamo

V italských ulicích můžeme vidět nasprejované nápisy: NOI LA CRISI NON LA PAGHIAMO. My jim tu krizi nezaplatíme. Ale kdo tedy?

V předchozích odstavcích jsme si řekli, jak se eurozóna z problémů nedostane. Ještě zbývá dodat, jaké zbývá řešení. Při vyloučení všech nemožných variant je správná ta, která zbude, jakkoli nepravděpodobně se jeví na první pohled. To věděl již Sherlock Holmes. Co tedy zbývá?

Dvě podstatné věci. Především stará dobrá fiskální disciplína. Není postačující podmínkou řešení krize, ale je podmínkou nutnou. Jak zavést disciplínu? Teoreticky velmi snadno. Při pohledu na statistiky příjmů veřejných rozpočtů sedmnácti členských států eurozóny v období 1995–2010 zjistíme, že průměrný výnos činil necelých 46 procent HDP. Navíc s překvapivě malými cyklickými výkyvy.

Úplně by stačilo zavést zákon na úrovni ústavy, který zakazuje za všech okolností utrácet více než oněch 46 procent HDP. Mandatorní výdaje? Všechny takzvané povinné výdaje jsou jen důsledkem lidských rozhodnutí, a ta lze podle potřeby kdykoli změnit. Objem 46 procent HDP musí stačit na provoz i dosti velkorysého sociálního státu v mírových dobách. Nikdo a nikde nepotřebuje více.

Krize má však tu nepříznivou vlastnost, že ji nelze řešit až v dlouhém období, ale již nyní. Zavést fiskální disciplínu znamená vyvolat krátkodobou „keynesiánskou“ recesi v důsledku snížení výdajů. Zvýšení daní tlumí hospodářský růst ještě spolehlivěji.

Jediné možné řešení

Jediným krátkodobě účinným řešením je inflace, která rozpustí reálnou hodnotu nashromážděných evropských dluhů. Toto řešení je samozřejmě špatné, nespravedlivé, makroekonomicky škodlivé a jde proti všem závazkům i proti statutu ECB. Má zkrátka všechny myslitelné nevýhody a jen jedinou výhodu. A sice, že jde o jediné možné řešení.

Tento názor získává podporu mezi ekonomy nezávislými na vládách a na centrálních bankách. Například Stephen King, hlavní ekonom HSBC, se pro britský deník *The Telegraph* vyjádřil, že ECB musí tisknout peníze přesně stejným způsobem jako Fed (americká centrální banka). „V srdci problému je neochota ECB, aby bylo vidět, že monetizuje vládní dluh. A přece, je-li alternativou kvantitativního uvolňování kolaps eura nebo sestup do deprese, masivní expanze bilanční sumy Evropské centrální banky se zdá být nízkou cenou, kterou je třeba zaplatit.“

Dodal bych, že nejde jen o snížení reálné hodnoty státního dluhu, ale také bankovních úvěrů. Evropa je předlužená nejen na úrovni států, ale i na úrovni soukromého sektoru.

Historické zkušenosti

Zkušenost první: Jak Britové rozpustili dluhy

Dějiny znají řadu případů, kdy dluhopisy stabilních a demokraticky zvolených vlád byly téměř či úplně znehodnoceny inflací. Ilustrativní je příklad britských státních dluhopisů, jejichž vydání si vynutilo financování první světové války. Britská vláda, která doposud neměla vážnější problémy s penězi, se najednou dostala do velmi obtížné situace. Výplata kuponů třicetileté vládní obligace z roku 1917 ji v roce 1932 vytáhla z pokladny dvě pětiny veškerých daňových příjmů. Přitom datum splatnosti jistiny nebylo nikterak vzdálené (15 let).

Vláda proto přikročila k doposud nevídané akci. Zorganizovala obrovskou kampaň, zaměřenou na vlastenecké cítění Britů, a přesvědčila držitele 30letých dluhopisů s 5procentním kuponem k výměně těchto papírů za papíry s nekonečnou dobou splatnosti (tzv. perpetuity či konzoly) a kuponem 3,5 procenta. Průměrná britská roční inflace dosahovala v letech 1932 až 1997 hodnoty 6,31 procent. To sice není žádná závratná hodnota připomínající třeba zběsilou hyperinflaci Německa po první světové válce, ale celkově spotřebitelské ceny během zmíněného období v Británii vzrostly o celých 5 250 procent.

Což znamená, že v důsledku inflace poklesla reálná hodnota britských válečných obligací v období

1932–1998 o neuvěřitelných 97,7 procenta. Držitelům dotyčných obligací (ale i ostatních pevně úročených cenných papírů denominovaných v britských librách) tak nezbylo skoro nic. Byli dokonale ožebračeni. Nicméně pověst britské koruny jakožto prvotřídního a perfektně spolehlivého dlužníka zůstala nedotčena.

Zkušenost druhá: Italské dluhové břemeno v průběhu historie

„Itálie je politicky slabá, protože je to Itálie,“ tvrdí ekonom Paul Krugman. Ale tato země nebyla slabá odjakživa. V období renesance byla kolébkou moderních financí, kde vznikly banky, finanční trhy, podvojný účetnictví (vynalezl je Luca Pacioli) a nakonec i moderní státní dluhopisy s kuponem, které zavedla jako první Benátská republika.

Italské městské státy ovšem měly zpravidla lepší finanční disciplínu než moderní Itálie. Zejména proto, že nefinancovaly na dluh populistické sociální programy. Janovská republika měla dokonce jedinečný orgán – banku San Giorgio, která byla vlastně asociací věřitelů státu s cílem dohlížet nad pořádkem ve veřejných financích! Jak velmi by dnes moderní státy potřebovaly podobnou instituci...

Když Garibaldi, Cavour a Mazzini v roce 1871 Itálii sjednotili, byl nový stát zatížen již od počátku dluhy. Tím byla založena tradice trvajících víceméně dodnes. Vláda nově sjednoceného království výrazně zvýšila daně, což ochromilo hospodářství a vedlo k masové emigraci. To je mimochodem jedna z příčin, proč tolik Američanů má italská příjmení.

Fašistická vláda ve 20. a 30. letech rovněž zvyšovala daně a zároveň inflaci: během 20. let poklesly reálné příjmy obyvatelstva o 20 procent. To nestačilo, vláda musela dvakrát (1926 a 1934) provést nucenou konverzi (conversione forzosa) krátkodobých dluhopisů na dlouhodobé. To byl vlastně ekvivalent částečného státního bankrotu.

Poválečná Itálie pokračovala v tradici vysoké inflace a vysokých dluhů. Politicky křehké vlády vždy kupodivu dosáhly konsensu ohledně zvyšování veřejných výdajů, ale kupodivu se jim málokdy podařilo prosadit účinná úsporná opatření. Pouze během 90. let, v rámci přípravy na přijetí eura, se vláda vzchopila k akci a začala

systematicky snižovat zadlužení i inflaci. Tato epizoda znatelného zlepšení finanční disciplíny je však již pryč.

Nyní Itálie dluží v přepočtu asi 720 000 Kč na osobu. Pro srovnání, Česká republika zatím „jen“ asi 122,5 tisíce na hlavu od kojenců po důchodce. V přepočtu na ekonomicky aktivní populaci má každý pracující Ital na krku více než milionovou „hypotéku“ od státu. Jak vůbec může stát fungovat s takto těžkým břemenem? Špatně. Průměrný roční hospodářský růst během desetiletí 1998–2008 dosáhl hodnoty 1,21 procenta.

Je ironické, že během desetiletí 1988–1998 italská ekonomika rostla ročně o 1,61 procenta, což nebyl žádný sprint, ale stále lepší výkonnost než v době po zavedení eura... A to nebereme v úvahu důsledky finanční krize, o které eurooptimisté před deseti lety tvrdili, že se již nemůže stát, protože euro vyřeší vše.

Závěr

Euro se ukázalo být nepodařeným měnovým experimentem. Již během zhruba deseti let své existence dokázalo způsobit makroekonomické nerovnováhy rozměrů, které nejsou řešitelné standardními prostředky. Fiasco způsobené společnou měnou snad zaskočilo i jeho odpůrce, kteří proti němu byli od samého počátku.

Důsledky na politicko-ekonomické úrovni z hlediska eurozóny zatím ještě nejsou zřejmé. Zvýšená inflace na úrovni 4–7 procent po dobu několika let by patrně byla nejmenší cenou zaplacenou za chtivost politiků sjednocovat Evropu stůj co stůj.

Pokud jde o důsledky pro českou politiku – měli bychom najít dost odvahy prohlásit, že toto již není eurozóna, do které jsme závazně slíbili vstoupit při podpisu dohod o členství v EU. Členské státy eurozóny porušily všechna pravidla a závazky, které porušit mohly, a totéž, možná s jedinou výjimkou, lze prohlásit o Evropské centrální bance. Je tedy čas oznámit (a to bych podtrhl), že Česká republika má právo opt-outu ze společné měny. Ne škemrat, ne žádat, ale oznámit. Budeme označováni za potíživisty? Omyl, potíživisté jsou ti, kdo krizi způsobili, kdo nedodržují vlastní sliby a vlastní kritéria. Tedy i Francouzi a Němci. Kromě toho vždy platilo, že největší potíživisté – Francouzi – vždy v rámci EU dosáhli nejvíce.

Jakmile bude někdo vyhrožovat seškrtnáním evropských dotací, prosím pěkně, škrtejte si podle libosti. Řecko, Irsko a Španělsko snad dostatečně ukazují, jak evropské dotace ničí a křiví ekonomiku. Zároveň bychom měli trvat na minimalizaci členských příspěvků do EU.

Pokud jde o obyvatele zemí postižených krizí – my jim jejich krizi nezaplatíme, neboť zaprvé na to nemáme, zadruhé si ji způsobili sami vlastní lehkomyšlností. Non la paghiamo. Nezaplatíme jim.

Uvedený text je součástí knihy *Euro versus koruna*, třetí, rozšířené vydání, která právě vychází v Centru pro studium demokracie a kultury. Redakčně upraveno.

Pavel Kohout (1967), ředitel strategie společnosti Partners. Napsal několik knih, například *Investiční strategie* nebo *Finance po krizi*.

Jaké poučení plyne z vývoje v Řecku a současné krize eurozóny?

Projekt evropské měnové integrace zažívá v posledních měsících podle všeho největší krizi ve své historii. Přestože lze jen obtížně predikovat další vývoj, četné dosavadní zkušenosti s eurem a jeho fungováním umožňují formulovat obecnější závěry. Pokusili se o to i autoři sborníku *Euro versus koruna* s podtitulem *Kdy to praskne?*, který právě vychází v Centru pro studium demokracie a kultury. 22. září 2011, pár hodin před redakční uzávěrkou sborníku, odpovídali na anketní otázku, jaké poučení plyne z vývoje v Řecku a současné krize eurozóny.

STANISLAVA JANÁČKOVÁ, poradkyně prezidenta republiky: Dnes je už více než zřejmé, že bez finančních transferů a bez orgánu, který by byl skutečnou nadnárodní fiskální autoritou, nemohou země eurozóny mít stejné úrokové sazby, společnou měnovou politiku a společnou měnu. Voliči ale fiskální federalismus nechťejí. Proto všechna opatření zůstávají na půli cesty – a proto se také nedá zcela vyloučit žádný budoucí scénář, včetně rozpadu eurozóny. Eurozóna „na půl cesty“ k rozpadu nebo k fiskální unii je dnes zdrojem ohrožení pro ostatní země Evropské unie, včetně České republiky. Představuje pro náš hospodářský růst významný faktor nejistoty a rizika.

MIROSLAV SINGER, guvernér České národní banky: Na nejobecnější rovině nám krize eurozóny připomíná, že ignorování závěrů ekonomické teorie politiky je stále mnohem dražší než přehnaná víra subjektů trhu v její nejnovější poznatky. Na konkrétnější úrovni platí, že základním problémem eurozóny, ale vlastně celé EU není to, že má nekvalitní pravidla, ale to, že pravidla nedodržuje.

HYNEK FAJMON, poslanec Evropského parlamentu: Na současném osudu Řecka je krásně vidět, kam vede politika budování tzv. sociálního státu. Sociální nároky jsou nekonečné a nikdy je nelze úplně ukojit. Při každé další volební kampani má politik vyznávající tento koncept možnost lákat další voliče na další zvyšování sociálních plateb a hodně voličů na to slyší. Dostávat peníze za nic je krásné a populární. Výsledkem takové

politiky ale nemůže být nic jiného než bankrot. Ten poskytuje lidem mimořádnou příležitost znovu si ověřit starou pravdu, že dluhy se dříve nebo později prostě zaplatit musí.

MIROSLAV ŠEVČÍK, děkan Národohospodářské fakulty VŠE v Praze: Eurozóna se do současných problémů dostala především díky nezodpovědnému financování veřejného sektoru. Dluhovou past, do níž se vedle zemí eurozóny dostaly také Spojené státy a Japonsko, však nelze opustit v krátkém ani dlouhém období. Spíše bych to viděl na horizont 15–25 let. V případě eurozóny je nejlepší variantou řízený rozpad a návrat k národním měnám. Pokud by měla eurozóna zůstat zachována, musí se sjednotit i další součásti hospodářské politiky (fiskální, sociální, strukturální), ale např. i finanční nástroje, jako je společný dluhopis eurozóny. K tomu by bylo nezbytné založit „státní útvar“. Já však s další centralizací v rámci EU zásadně nesouhlasím.

Další nezbytné kroky: revize výdajů veřejných rozpočtů, jejich radikální snížení (i když dojde k dočasnému poklesu životní úrovně celé řady sociálních skupin). A žádné země, která se ocitne v dluhové pasti, nesmí být dluhy odpuštěny. Vytváří to totiž morální hazard, který se projeví opakováním chyb politiků při používání nástrojů hospodářské politiky. Země ale mohou „restrukturizovat“ svůj dluh např. prodejem státního majetku, pozemků, území, či jiných aktiv. Těm státům, kterým tento majetek bude chybět, by měla být v krajním případě omezena národní suverenity a samostatnost.

A ještě jedna věc: jednotlivým bankám by měl být stanoven limit pro držení státních dluhopisů a nákup nových, pokud možno na co nejnížší úrovni. Banky velmi rády nakupovaly doposud téměř „bezrizikové“ státní dluhopisy a umožňovaly tak státům „umísťovat“ své dluhy na finančních trzích. Zároveň to znesnadňovalo a zdražovalo přístup k bankovním zdrojům soukromým podnikatelským subjektům. Státy si velmi rychle zvykly na poptávku po jejich dluhopisech a i z tohoto důvodu s emisí dluhopisů neměly problémy. Pokud však nastane situace, že poptávka bank po státních dluhopisech (byť uměle) klesne, budou muset i státy konečně začít šetřit.

PETR MACH, ekonom, politik a vysokoškolský pedagog: Před zavedením eura existovali ekonomové i politici, kteří varovali, že Evropa od Finska po Řecko není „optimální měnovou oblastí“ a že zavádět společnou měnu na heterogenním území nelze bez toho, aby existoval systém společných fiskálních transferů. Pro ten ale v EU není politická vůle, evropská veřejnost si nepřeje Spojené státy evropské. Současná krize eurozóny byla tudíž nevyhnutelná. Myslím, že měl pravdu nositel Nobelovy ceny za ekonomii Milton Friedman, který v roce 2003 předpovídal, že se eurozóna do 10–15 let rozpadne. Řecko potřebuje dohodu o odpuštění dluhů a následné vyvázání z eurozóny. Dokud nebude mít vlastní měnu, jejíž hodnota vůči ostatním měnám by přirozeně odrážela nabídku a poptávku po řeckých službách a produktech, bude Řecko trpět ve svěrací kazajce eura a potácet se v trvající hospodářské recesi. Politici by se měli poučit a už nestavět své sny před ekonomickou realitu.

MIROSLAV CVRČEK, redaktor *Reflexu*: Každý direktivní (byť sebelépe myšlený) zásah vlády do ekonomiky se vrátí: nezamýšlené důsledky opatření Clintonovy vlády z devadesátých let na podporu hypoték nemajetným lidem zná celý svět. Měnová unie založená na penězích s vynuceným oběhem (tzv. FIAT money) a se členy s nevyrovnanými parametry hospodářství bude vždy čelit tendenci k „černému pasažérství“ v podobě tlaku na zvýšené přerozdělování – dotacemi či jinou finanční pomocí. Pokud je problémem dluh, nedá se

řešit dalším zadlužováním. Ať na další dluhy tlačí vlády deficitními rozpočty, nebo centrální banky nulovými úrokovými sazbami.

ONDŘEJ KRUTÍLEK, analytik Centra pro studium demokracie a kultury: Z mého pohledu plyne ze současné krize především to, že legislativní ekvilibristika tažená pouze a jen aktuálními potřebami (některých) politických elit má potenciál nadělat vždy více škody než užítku. Dnešní EU takový postup nejenže umožňuje, ale i (což je ještě horší) podporuje. Tu změním směrnicí, tu nařízením, tu Lisabonskou smlouvu, a pak bude vše v pořádku... Takový způsob uvažování žádné skutečné řešení (dluhové) krize nepřinese. Spíše naopak.

PAVEL PÁRAL, šéfredaktor týdeníku *Euro*: Já bych odpověděl, že poučení si mohou vzít jen poučitelní. A jak je vidět, evropské elity jsou nepoučitelné a omyl se zavedením eura se pokoušejí léčit omylem politické integrace Evropy. Jestliže nyní by měl rozpad eura dramatické ekonomické dopady, tak rozpad uměle a nedemokraticky vytvořené politické unie bude nevyhnutelně mít ničivé politické důsledky na vztahy mezi evropskými národy. A modleme se, aby ty důsledky nebyly krvavé.

PAVEL KOHOUT, ekonom, ředitel strategie společnosti Partners: Vývoj v eurozóně ukázal, že malá otevřená ekonomika může v rámci eurozóny zažít ohromnou úvěrovou expanzi a následnou velmi těžkou bankovní krizi, i když sama plní kritéria Paktu růstu a stability. Mám na mysli Irsko a Španělsko. Tyto dvě země ukazují, že eurozóna by nemohla fungovat dobře, ani kdyby již od počátku existovalo evropské ministerstvo financí. Tedy, že celý projekt společné měny je chybně specifikován v samotné své podstatě.

PETR SOKOL, tajemník Klubu ODS v Evropském parlamentu: Současná krize eura a její způsob (ne)řešení se projevuje velmi výrazně v politické rovině. Zejména v zemích severní části Unie dochází řadě voličů kvůli euru trpělivost se zavedenými stranami, což již v několika volbách nahrálo populistům. Jeden příklad za všechny: volební výsledek populistických Oprav-

dových Finů, brojících v kampani proti euru, „donutil“ nového finského premiéra z konzervativní strany vzít do vlády krajně levicové postkomunisty jen proto, aby mohl prohlašovat pomoc Řecku. Unie by se proto měla poučit, že přehnaná rychlost integrace a nedodržení vlastních pravidel vždy povedou k nárůstu populismu, který může následně ohrozit samotné základy Unie.

MICHAL TOMÁŠEK, vedoucí katedry evropského práva Právnické fakulty UK: Základním poučením z krize eurozóny je, že je třeba, aby členské státy dodržovaly pravidla, která si samy vytvořily. Příklad Řecka, ale koneckonců i Itálie ukazuje, že při zapojení těchto zemí do třetí etapy hospodářské a měnové unie politické orgány EU obcházejí pravidla, stanovená primárním právem EU. Také později, kdy se začaly projevovat první náznaky dluhové krize v polovině minulého desetiletí, vydal Evropský soudní dvůr ve věci neutra-

listické rozhodnutí. Pokud má být Evropská unie skutečně právním společenstvím, musí být právo dodržováno všemi a za všech okolností.

RADEK NOVÁK, ekonomický analytik: Na příkladu Řecka, ale i ostatních postižených evropských ekonomik se v dnešní době ukazuje, že životní úroveň obyvatel se z dlouhodobého hlediska nedá uměle zvýšit, a to ani růstem taženým dluhy, ani nezdravými úrokovými mírami vyplývajících z členství v nesourodé měnové unii. Zkrátka dříve nebo později se životní standard vrací na svou přirozenou úroveň, založenou na přírodně-společensko-ekonomických předpokladech dané země. A nic jiného se nyní neděje ani v případě Řecka nebo Irska.

Uvedený text je součástí knihy *Euro versus koruna*, třetí, rozšířené vydání, která právě vychází v Centru pro studium demokracie a kultury. Redakčně kráceno.

IVANA PEČINKOVÁ (ED.)

EURO versus KORUNA

Kdy to praskne?

Euro je nepodařeným měnovým experimentem. Během deseti let své existence dokázalo způsobit makroekonomické nerovnováhy rozměrů, které jsou řešitelné snad jen zavedením polototalitních režimů. Zvýšení inflace na úroveň 4–7 procent patrně bude nejmenší cenou za chtivost politiků sjednocovat. O důsledcích zvoleného způsobu řešení krize eurozóny rozhodnou voliči.

AUTOŘI:

Milan BOEHM • Miroslav CVRČEK • Hynek FAJMON • Peter GONDA • Mojmir HAMPL • Stanislava JANÁČKOVÁ • Kamil JANÁČEK • Jiří JONÁŠ • Václav KLAUS • Pavel KOHOUT • Ondřej KRUTÍLEK • Pavel KYSILKA • Petr MACH • Petr NEČAS • Radek NOVÁK • Pavel PÁRAL • Miroslav SINGER • Petr SOKOL • Miroslav ŠEVČÍK • Michal TOMÁŠEK • Miroslav TUČEK • Ivo ZEMAN

Formát B5, 328 stran, vydalo Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 3., rozšířené vydání

TÉMA:

Na východ od Západu, na západ od Východu

Úvodní slovo

MACIEJ RUCZAJ

„Pocházím ze země, která leží příliš na východ od Západu, a příliš na západ od Východu“. Takto popsal spisovatel Sławomir Mrożek zkušenost Polska, odsouzeného v posledních staletích střídavě k pozici periferie západního světa, nebo východního impéria ovládaného z Kremlu. Polské sebevnímání se snažilo pochopitelně najít pro onu nepříznivou polohu vyšší význam: tak vznikl mýtus „hradeb Západu“ – *antemurale Christianitas*. Východ však nebyl jenom zdrojem nebezpečí – zároveň fascinoval a byl prostorem, v němž se měla realizovat polská *manifest destiny*. Uskutečněním tohoto předurčení byla I. Rzeczpospolita – regionální velmoc vybudovaná díky unii Polského království a Litevského velkoknížectví, v němž příslušnost k *pol-skému* politickému národu sjednocovala lidi různých jazyků a náboženských vyznání. Tento projekt prohrál boj nejenom s vnějšími nepřáteli, kteří existenci Rzeczpospolité ukončili koncem 18. století, ale nakonec hlavně s etnickými nacionalismy probouzejícími se od 19. století, a to jak u Ukrajinců a Litevců, tak u samotných Poláků. Nicméně ještě těsně po první světové válce se v Polsku střetávaly dvě koncepce politiky vůči „mladým národům“ na východě: nacionalistická vize omezení se na etnické jádro „polsky mluvících římských katolíků“ a federalistická vize Piłsudského. Definitivně byla „pravá plíce“ polské kultury amputována během druhé světové války – etnickými čistkami a přesuny hranic a obyvatelstva. Prostor bývalé Rzeczpospolité se proměnil – slovy amerického historika Timothy Snydera – na „krvavé země“ (*blood-lands*) – dějiště největšího masakru v dějinách Evropy.

Představu o tomto ztraceném světě si můžeme udělat třeba na Starém Městě ve Lvově, kde na několika stovkách čtverečních metrů proti sobě stojí chrámy římských, řeckých a arménských katolíků i pravoslavných. Připomínají jej chátrající barokní kostely a šlechtické rezidence rozesté po nekonečných prostorách Ukrajiny a Běloruska mezi rozkládajícími se troskami sovětského komunismu. V Polsku samotném žije tento ztracený svět v podobě nostalgické vzpomínky: každý polský školák se učí Mickiewiczovo zvolání „Litvo, má otčino“ a nejpopulárnější „prostonárodní píseň“, bez níž se neobejde žádná polská oslava, vypráví o „mladém Kozákovi“ a „zelené Ukrajině“.

Tematický blok *Na východ od Západu na západ od Východu* zahajuje proto sekce textů věnovaných kulturnímu a historickému dědictví polského Pohraničí – východních provincií bývalé I. Rzeczpospolité. O svých ztracených městech promlouvají největší polští básníci minulého století – Miłosz a Herbert. Vzpomínku na lvovské dětství najdete i mimo tematický blok – v rozhovoru Miloše Doležala s nejpopulárnějším polským skladatelem současnosti – Wojciechem Kilem. Naopak pohled z druhé strany – „mladých národů“, jejichž identita se vytváří v 19. století v protikladu k identitě polské – poskytne litevský básník Alvis Grybauskas. Postavu letos zesnulého malíře Jerzyho Nowosielského nelze už tak snadno zařadit: byl zároveň polský umělec a ukrajinský vlastenec (který však na Ukrajině nikdy nežil), a jakožto pravoslavný malíř-teolog svými malbami vyzdobil zřejmě více katolických kostelů než pravoslavných chrámů...

Druhým faktorem určujícím polské vnímání Východu je stín impéria. Byla to Moskva, kdo nakonec nad Rzeczpospolitou zvítězil v boji o ovládnutí prostoru mezi Baltem a Černým mořem. Sebevnímání Poláků jako „hradeb Západu“ bylo konfrontováno s ruským pohledem, v němž byla Polsku přisouzena role „zrádců“ slovanské pospolitosti. Téměř po celé 19. a 20. století se polský geopolitický prostor měnil na periferii impéria ovládaného z Kremlu. Exiloví polští politici a intelektuálové – obzvláště po druhé světové válce – byli na Západě konfrontováni s přístupem, který na území mezi Berlínem a Moskvou pohlíží jako na amorfní, temné místo na mapě Evropy, jehož dějiny a budoucnost se píší v mocenských centrech mimo jeho hranice. Proto vznikají geopolitické koncepce jako „Středo-východní Evropa“ Oskara Haleckého, jejichž cílem je připomenout kulturní a historickou svébytnost regionu bývalé Rzeczpospolité. V Paříži exulanti kolem Jerzyho Giedroycze razí názor, že budoucí nezávislost Polska přímo souvisí s existencí suverénní Ukrajiny, Běloruska a Litvy. Tento přístup se následně přenáší i do polské zahraniční politiky po roce 1989. Je třeba si pamatovat, že zatímco zařazení do „visegrádské“ Střední Evropy je z historického hlediska pro Polsko poměrně náhodné a pramení pouze z vývoje po druhé světové válce, „středo-východní“ orientace pramení jak z historického dědictví, tak z bazální geopolitické nutnosti.

Tento přesah polské perspektivy mimo současné hranice NATO a EU se projevoval různými způsoby: od živelné společenské a politické podpory oranžové revoluce až po projekt pořádání mistrovství Evropy ve fotbale v roce 2012 společně s Ukrajinou. Nicméně v poslední době tato perspektiva prochází zásadními proměnami: při smolenské katastrofě zemřel nejvýraznější dědic tradice „aktivní východní politiky“ prezident Lech Kaczyński a v klíčové zemi regionu – na Ukrajině – došlo ke kolapsu „oranžového tábora“. O „nových kartách“ ve východní politice – bez Kaczyńskiego a s Janukovyčem a Putinem – jednávali texty Filipa Memchese a Andrzeje Nowaka.

Ztráta Ukrajiny a území bývalého Litevského velkoknížectví koncem 18. století paradoxně v jistém smyslu rozšířila obzory polského uvažování o Východě. Revoluční konspirační kruhy v 19. století začínají vytvářet myšlenku spolupráce „porobených národů“ od Kaspického moře až k Baltu. V období mezi světovými válkami tato idea získává název „prométheismus“. Poslední kapitolou tohoto příběhu „aktivní protiimperální politiky“ Polska bylo pak přátelství prezidentů Kaczyńskiego a Saakašviliho, jehož plodem bylo i neobvyklé razantní angažmá Polska na straně Gruzie, kulminující dramatickou cestou Lecha Kaczyńskiego do Tbilisi během ruského vojenského tažení v roce 2008. O polské „kavkazské romanci“ pojednává text Pawła Kowala, který jako náměstek ministra zahraničních věcí patřil mezi hlavní architekty mimořádných polsko-gruzínských vztahů.

Před několika dny skončil ve Varšavě summit Východního partnerství – evropské iniciativy sdružující státy Evropské unie a země bývalého Sovětského prostoru, od Běloruska a Ukrajiny až k Ázerbájdžánu. Polsko sehrálo klíčovou roli ve vytvoření tohoto nového nástroje politiky Evropské unie během českého předsednictví v roce 2009. Pro většinu domácích komentátorů je pokračováním „aktivistické“ politiky vůči Východu, jejímž cílem je „vytrhnout“ státy na periferiích ruského impéria ze sféry vlivu Kremlu. Zda jde o nástroj uspokojivý, diskutují v závěrečné části tematického bloku Ondřej Ditrych a další bývalý náměstek polského ministerstva zahraničních věcí, Krzysztof Szczepiński.

K tématu tohoto bloku se váže i řada dalších textů v rámci tohoto čísla *Kontextů*: v rubrice „Reportáže“ přibližuje Wojciech Górecki meandry kavkazské duše a Miloš Doležal putuje Polskem po stopách Czesława Miłosze. Na závěr pak najdete recenzi knihy předního polského odborníka na Rusko Wojciecha Zajackowského, která je nyní dostupná i pro české čtenáře.

Maciej Ruczej (1983), politolog, publicista, působí v Polském institutu v Praze.

Polsko aneb Kresy¹

MARTA KWAŚNICKA²

„Litvo! Má otčino! Tys jak to naše zdraví: / Jak vzácná vlastně jsi, nikdo si nepředstaví, / dokud tě neztratil.“³ Tak začíná nejdůležitější dílo v dějinách polské literatury. Nejeden generace vychovaná za Polské lidové republiky i v nynější III. Rzeczpospolité přemítala na hodinách polštiny, proč vlastně polský národní epos začíná invokací Litvy, našeho souseda na severovýchodě. A nedokázala si tak docela odpovědět.

Pro celou polskou kulturu před rokem 1945 bylo typické její ukotvení na východě. Dva nejvýznamnější polští básníci, romantikové Adam Mickiewicz a Juliusz Słowacki, se narodili na území dnešního Běloruska, respektive Ukrajiny. Třetí velký romantik, Norwid, měl předky na dnešní Ukrajině (královský rod Sobieských), zatímco jeho příjmení je litevské. Slavný spisovatel Joseph Conrad emigroval z Polska coby Józef Korzeniowski – narodil se v Berdyčevě, který dnes také leží na Ukrajině. Czesław Miłosz, ve 20. století vyznamenaný Nobelovou cenou, strávil mládí ve Vilniusu (tehdy Wilno – pozn. překl.) a pocházel z litevské Liaudy. Jeho velký básnický konkurent Zbigniew Herbert zase ze Lvova. Stanisław Lem, spisovatel, jehož futuristické vize se natáčely v Hollywoodu, je také narozený ve Lvově, na západě dnešní Ukrajiny. Snad každý Polák má předky, kteří žili na Ukrajině, v Bělorusku nebo na Litvě. Někteří z nás tam mají příbuzné dosud.

Proč? Tato území byla součástí Rzeczpospolité.⁴ Vilnius, dnes hlavní město nezávislé Litvy, byl jedním z nejvýznamnějších středisek I. Rzeczpospolité, státu vzniklého spojením Polska (tzv. Koruny) a Litvy reálnou unií v roce 1569. Předtím, od roku 1385, byly tyto státy spojeny personální unií. Znamená to šest století společných dějin. Pro přesnost celého popisu si však musíme uvědomit ještě jednu důležitou

věc. Litva, tehdy nazývaná Velkoknížectvím litevským, byla po dlouhá staletí největší pravoslavnou zemí. Patřila k ní nejen etnická Litva, jež je dnes moderním litevským státem, ale také oblasti dnešního Běloruska a Ukrajiny. Do 17. století zdaleka nebylo jasné, že tato území ovládne Moskva – „třetím Římem“ se mohl stát Vilnius. Nejvýznamnějšími městy na území dnešního Běloruska byly Grodno a Minsk, na Ukrajině pak Kyjev a Lvov. Ten by do poloviny 19. století sotvakdo označil jako ukrajinské město. Dnes se nalézá několik málo desítek kilometrů za polskými hranicemi. Právě z tohoto nádherného města pochází většina slavných osobností předválečné Rzeczpospolité.

Kultura elit Velkolitevského knížectví byla kulturou polskou. V největších městech převažovalo polskojazyčné obyvatelstvo. Polsky mluvila skoro veškerá šlechta. Sedláci se tam většinou dorozumívali rusínsky, litevsky se mluvilo jen na vsích v etnické Litvě. Litvu obývalo také nesmírné množství Židů. S tím souvisí další přídomek Vilniusu – „Jeruzalém severu“.

Obrovská etnická a jazyková různorodost dávné Rzeczpospolité nebránila poklidnému soužití populace. Coby Polák byl označován každý šlechtic, který chtěl být občanem mnohokulturního státu – v dějinách nové doby se takto pojmenovával ten, kdo příslušel k polské politické kultuře, nezávisle na místě původu, konfesi (varšavská konfederace přiznala šlechtě už roku 1573 svobodu vyznání) a dokonce i nezávisle na tom, jakého jazyka doma užíval.

Vznik moderních národů, založený na jazykové a etnické identitě, byl v tomto smyslu procesem zcela protichůdným tomu, jak byla v novodobé Rzeczpospolité chápána národnost. Odsud ostatně pramenily konflikty s mladým litevským a ukrajinským státem,

kteřé se na mapě Evropy objevily po roce 1918 – včetně bojů o Vilnius a Lvov, které v meziválečném období díky odporu svých obyvatel ztotožňujících se s polskou kulturou ještě zůstávaly polské.⁵

K vlasti Poláků přestala všechna zmíněná území definitivně patřit až roku 1945. Na setkání spojenců v Jaltě byla určena nová hraniční linie. Oblasti, které po staletí spoluvytvářely další podoby Rzeczpospolité, byly vtěleny do Sovětského svazu. Zhruba polovina někdejšího polského území byla odříznuta. Za sovětskou nenasytnost zaplatili Němci, kteří Polsku odevzdali část svého východního pomezí. „Z pohledu na mapu vyplývá, že polská společnost byla vystavena gigantické amputaci. Polovina Polska byla odříznuta, tamní populace vyvražděna, deportována nebo zotročena. Amputaci provázely stejně gigantický zákrok transplantace. Novou součástí Polska se stala území patřící po staletí k Německu,“ vysvětluje Ryszard Legutko v *Eseji o polské duši*.⁶ Jako by Česku byla odňata celá Morava a ještě kus území, až po linii spojující České Budějovice s Libercem. Náhradou by Češi dostali Drážďany a rozsáhlou část Bavorska. Kraj je to krásný – ale každý Čech by měl pocítit, že jeho skutečná domovina leží trochu dál na východě. „Zabrání části německého území by se snad dalo ještě vysvětlit jako akt spravedlnosti za vyvolání děsivé války a za spáchání nepředstavitelných zločinů. Jak však vysvětlit zabránění poloviny území zemi, která byla jednou z největších obětí této války a která se za cenu velkých ztrát postavila agresorům na odpor?“⁷ – přemítá Legutko. Dobrá

Lvov, rodné město polského básníka Zbigniewa Herberta. Fotografie z meziválečného období, archiv www.kresy.pl.

otázka, natolik dobrá, že se ji v Polsku po roce 1945 nikdo neodvážil položit.

Proto ty rozpaky průměrného gymnazisty. Během pěti desetiletí Polské lidové republiky se zpřetrhaly nena-hraditelné nitky spojující každého Poláka s I. a II. Rzeczpospolitou. Vilnius a Lvov tam nejsou považovány za součást polského dědictví. Litva, dříve součást našeho státu stejně, jako dnes Mazovsko, je prázdným pojmem (táž invokace, napsaná jiným básníkem, by zněla prostě „Mazovsko, má otčina“).⁸ Mickiewicz a Słowacki, jejichž verše se učíme nazpaměť, jsou básníky bez domova, případně jsou spojeni s pařížskou emigrací. Legutko v *Eseji o polské duši* poznamenává: „Prostor, jehož se dovolávala největší polská literatura, která v něm vznikala, vlast, otčina obrovské části naší identity (...) už nemá pro Poláky reálný korelát. S trochou nadsázky se dá říci, že symbolická vlast Poláků se dnes nachází mimo území současné vlasti zeměpisné a že pro obrovskou většinu znamená nyní prakticky totéž co Thermopyly (...)“⁹

Stojí za připomenutí, že z Pohraničí, tedy z území odpojeného od Polska, bylo po roce 1945 do „nového“ Polska vysídleno 2,5 milionu Poláků. Alespoň milion jich nadále žije za východní polskou hranicí.

Mieroszewski a revize federalismu

Když Polsko roku 1945 začalo žít v nových hranicích (a v novém systému), nebyl přípustný dialog o tom, co jsme ztratili a jak nově vytvořit polskou identitu bez Vilnius a bez Lvova, bez Kremence a Novogrodka. Sentiment po Vilnius byl v očích vládnoucích to-tožný s revizionismem, se zpochybňováním výsledků druhé světové války a toho, že tato území se i s mladými národy, jež je obývaly – Ukrajinci, Litevci a Bělorusy – dostala „do péče“ velkého sovětského souseda. Otázka polské identity bez odebraných území je za III. Rzeczpospolité (tedy po roce 1989) nadále tématem „umlčovaným k smrti“.

Zajímavé je, že polská exilová vláda až do roku 1989 oficiálně trvala na požadavku opětovného jednání o průběhu hranic a znovunabytí odebraných území. Byl to však už požadavek utopický, v navrácení dáv-ných území nikdo nedoufal. Elity III. Rzeczpospolité,

vzniklé po roce 1989, se ztotožnily s exilovou doktrínou Jerzyho Giedroyc a Ludwika Mieroszewského. Převzaly ji však ve zjednodušené verzi, aniž by ji samy dál zásadně rozvíjely. Situace Polska se přitom změnila, získali jsme zpět nezávislost, a to nově nastolilo mnoho zásadních otázek – například problém polské menšiny, podle odhadů více než milionové, která dosud obývá území Litvy, Běloruska a Ukrajiny.

Už v meziválečném období byl veden spor ohledně postoje, jaký máme zaujmout vůči konstituujícím se národům – Ukrajincům, Litevcům a Bělorusům. Józef Piłsudski chtěl vytvořit federaci mladých národů, již by zastřešovala polská kultura, a vlastně tak rekonstruovat Rzeczpospolitou před trojím dělením, přizpůsobenou však novým, národnostním kategoriím. Vyvolávalo to odpor národních demokratů – polských nacionalistů, kteří se domnívali, že Polsko se má ucházet pouze o ta území, jež je schopno kulturně a etnicky asimilovat. Po roce 1945 ztratil tento spor na aktualitě. Všechna území, jež budila jakékoli etnické pochybnosti, byla Polsku zkrátka odňata, a při té příležitosti se za polskými hranicemi ocitly miliony Poláků.

Právě z této situace vycházeli Giedroyc a Mieroszewski. Polské exilové elity považovaly Jaltu za zradu spojenců: válka byla ukončena rozparcelováním území státu, jenž byl během ní mimořádně poškozen. Giedroyc, redaktor pařížské *Kultury*, nejvlivnějšího časopisu polské emigrace, viděl v území Litvy, Běloruska a Ukrajiny oblasti potenciálně příznivé

Kremenec, rodný dům polského dramatika, básníka a filozofa Juliusze Słowackého. Foto www.kresy.pl.

rozvoji mladých národů, jež jednou vytvoří státy oddělující Polsko od jeho rozpínavého souseda – Ruska. Tuto vizi rozvíjel Ludwik Mieroszewski. Podpora požadavků nezávislosti v zemích ULB (Ukrajina-Litva-Bělorusko) mohla vést k demontáži SSSR. Právě proto se Polsko mělo už navždy vzdát Lvova, Grodna a Vilnius a přiznat právo na tato města litevskému či ukrajinskému národu. V budoucnu – až tyto národy získají nezávislost – mělo přijetí daného územního statusu quo zamezit krvavým sporům o hranice, známým z meziválečného období. Podle Mieroszewského názoru byly státy ULB klíčem k bezpečnosti nezávislého Polska a federalistické vize měly v nové situaci ustoupit respektování mladých národů, které se konstituovaly na východním pomezí někdejší Rzeczpospolité. „Program *Kultury* lze vnímat jako modernizovaný federalismus – pokud přijmeme základní předpoklad, že spolupráce s východními sousedy je otázkou vztahů mezi spřátelenými zeměmi a že uznání těchto států je pro Polsko spojeno s odstoupením od územních nároků a někdejší federalistické vize“ – komentuje historik Timothy Snyder.¹⁰

Program Giedroyc a Mieroszewského se uskutečnil. III. Rzeczpospolita nevnesla vůči východním sousedům žádné územní požadavky, čímž také uznala litevský nárok na Vilnius a ukrajinský na Lvov. Giedroycova doktrína je ovšem projektem naplněným v okamžiku, kdy jak Polsko, tak státy ULB získaly nezávislost. Nelze ji tedy nepromyšleně aplikovat na situaci po roce 1989, kdy už před nezávislými státy této oblasti vytanuly nové výzvy. Ve skutečnosti však téma Pohraničí po roce 1989 vůbec nebylo nadneseno. Takzvané „kruhy kresovanů“, tedy vysídlenců a jejich potomků, se ve svých aktivitách omezují na připomínání ztracené vlasti a zločinů, jaké Ukrajinci či Litevci páchali na Polácích. Což je hodně, ale nijak to nezaplnuje „duchovní prázdnotu po Pohraničí“ a neuspokojuje palčivou potřebu reflexe nad současným stavem a směřováním našeho státu. Citovaná kniha Ryszarda Legutka je po letech prvním titulem, který si problému vůbec všimá. Po dvaceti letech existence nezávislého Polska je to hrozně málo.

Provizorium na polský způsob

Proč se Poláci s amputací tak snadno smířili? Za Polské lidové republiky jsme se naučili uvažovat v nových kategoriích: modernity, modernizace či normalizace. Za III. Rzeczpospolité jsme se pak jen utvrdili ve vlastním nízkém sebehodnocení – ze strachu před návratem údajných „strašidel minulosti“ či postojů a idejí zplozených II. Rzeczpospolitou. Bylo to o to snazší, že během II. světové války zahynula podstatná část našich elit, přičemž právě ony vždy strážily paměť. Od Vilnius, Lvova či Grodna jsme odříznuti. Varšava byla prakticky zpustošena – to, co zbylo po německé okupaci, zničili komunisté a dnešní polské hlavní město je výtvorem zpackaným, hybridním a bez výrazu, jako celé Polsko. „Stejně jako Varšava působí dnešní Polsko dojmem umělé země žijící jen na oko, bez výrazné identity“ – konstatuje krakovský profesor.¹¹ Pro III. Rzeczpospolitou byl zachován jen Krakov.

V dobách komunismu jsme se naučili potlačovat historické otázky, nahradili jsme je provizorními řešeními a štvanicí za budoucím blahobytem. „Chápali jsme jako samozřejmé, že žít se musí ‚prozatím‘, že nadále trvá přechodné období, po němž – není známo kdy, ale určitě brzy – má nastat období stabilizace a normálního vývoje,“ komentuje Legutko.¹² Tehdejší smířenost s provizoriem (polská provizorní řešení jsou už příslovečná) umožňuje dokonce i dnes vládnoucí straně, Občanské platformě, jít do voleb pod heslem „Rozestavěné Polsko“.

Polská prozatímnost je také jedním z důvodů, kvůli nimž se dvacet let po znovunabytí nezávislosti stále ještě nezačalo diskutovat o současném stavu polského ducha. Je to příznačné, protože diskuse o našem vztahu k Pohraničí, a tudíž i o naší roli v této části Evropy, by měla být klíčová. Jsme tím pádem národem bez minulosti, který po hmatu klouže po povrchu současnosti, nedokážeme jasně definovat vlastní identitu, a tedy ani vlastní geopolitické zájmy.¹³

Týká se to i našich východních sousedů. Jestliže jsme je dosud vnímali jako mladé státy, kterým lze mnohé prominout, měli bychom tento postoj nyní už přehodnotit. Náš odvěký partner, Litva, se dnes ocitá v paradoxní situaci: Vilniuský kraj, který obklopuje

hlavní město, obývají většinou Poláci. Následkem je nekompromisní politika odnárodnění našich krajanů a v evropském měřítku nevídaný jev pronásledování polské národnostní menšiny. Polákům jsou odepírány restituční půdy, mají zakázáno psát svá příjmení podle polského pravopisu, zavírají se polské školy. Vysněným litevským „koncem dějin“ je situace, kdy se Polsko vzdá navazování mimořádných vztahů¹⁴ s tímto státem a zcela rezignuje na obhajování polské menšiny. Ukrajina zase stále nechce přiznat, že na Volyni a ve východní Haliči Ukrajinci vyvraždili v roce 1943 120–150 tisíc Poláků a ani ona nedodržuje práva tamní polské menšiny.

Polský stát nemá v ruce žádné řešení a problémy zkrátka zametá pod koberec. Což se týká jak levicových, tak pravicových vlád. Vládnoucí elity v Polsku uvažují černobíle a pro polskou východní politiku vidí jen dvě možnosti: buďto vytváření dobrých vztahů s východními sousedy na úkor polské menšiny a problematiky minulosti, anebo naprostá rezignace na roli odehrávanou v politice Evropy v regionu ve prospěch dobrých vztahů s Ruskem. Takže například politika současného ministra zahraničních věcí Radosława Sikorského se odklání od giedroycovské linie a sází na dobré vztahy s Ruskem. Jeho kroky, vyvolávající jinak v mnoha ohledech katastrofální následky, však narážejí na kritiku opozičních politiků i za situace, že koná svou povinnost: hájí práva polské menšiny na Litvě.

Vilnius (Wilno), ve kterém vyrůstal a studoval polský básník Czesław Miłosz. Fotografie z roku 1927, z archivu Ryszarda a Czesława Mackiewiczů, digitalizované na www.kresy.pl.

Veškeré výhrady vůči litevské vládě jsou opozicí a pokračovateli Giedroycovy linie vnímány jako podpora ruských zájmů v regionu (Rusko údajně těží z konfliktů mezi Polskem a Litvou). Je to však geopolitický nesmysl, v politice nikdy neplatilo buď-anebo. Dobré sousedské vztahy můžeme udržovat, aniž bychom se zříkali práv pro menšinu nebo snahy poznat pravdu o dějinách. Do sféry zájmů polské východní politiky spadá samozřejmě také svobodné Bělorusko. Tam patří Poláci k nejagilnějším disidentům. Giedroycova doktrína přitom pořád čeká na svou revizi či pokračování.

Není pochyb, že dnes nemůže být řeč o jakémkoliv územním revizionismu. Polsko se s fyzickou ztrátou Vilnius, Grodna a Lvova smířilo. Litevci, Bělorusové a Ukrajinci však musí pochopit, že tato města a oblasti kolem nich pro polského ducha zůstanou – musí zůstat – místy spojenými s polskými dějinami. Bez nich jsou totiž Poláci národem bez minulosti, bez svých básníků, spisovatelů, knížat, státníků a malířů. Tato města jsou však současně dědictvím Litevců, Bělorusů a Ukrajinců – specifikum našich společných dějin přece spočívá v tom, že jsme vytvářeli projekt překračující meze etnik, v němž určujícím faktorem byla kultura. Stručně řečeno, Jagellonci jsou dynastií „patřící“ jak Polákům, tak Litevcům, a Kościuszko může být polským i běloruským hrdinou. Pokud se někdo hlásí ke společným kořenům, nemusí to znamenat, že deklaruje svou podřízenost Polsku. Pokud jde o Polsko, to musí znovu vymyslet samo sebe. Bez Pohraničí.

Poznámky:

¹ „Kresy“ jsou polským pojmem pro historické východní pomezí země. V další části článku a v celém čísle *Kontextů* se používá český pojem Pohraničí psaný s velkým písmenem – snad i v návaznosti na americkou „Frontier“ – jiné „pomezí“, které sehrálo klíčovou roli pro tvarování národní identity. Pohraničí je pojem dějinně proměnlivý. Původně se týkal nejvzdálenějších pomezí polsko-litevského státu, tedy především ukrajinské stepi. Později – spolu s rostoucím vlivem „etnické“ definice „polskosti“ – se začal vztahovat na veškeré oblasti, na nichž se polský živel mísil s „východním“. Pro poválečné Poláky jsou „Kresy“ veškerá území, která se po roce 1945 ocitla na sovětské

straně hranice, včetně naprosto klíčových historických center polské kultury jako Vilnius a Lvov (pozn. red.).

² Autorka děkuje Tomaszovi Kwaśnickému (portál www.Kresy.pl) za pomoc v napsání textu.

³ Překlad Ericha Sojky (pozn. překl.).

⁴ Rzeczpospolita je pojmem označujícím polský stát v průběhu několika staletí. Od roku 1569 to byla Rzeczpospolita obou národů, jejíž součástí bylo Polsko (nazývané také Korunou) a Velkolitevské knížectví. Přívlastek „polský“ však měl význam podobný označení „britský“ – znamenal příslušnost k jistému státnímu útvaru. První dvě století trvání unie vládla v takto spojených státech litevská dynastie. Když vymřela, volila šlechta obou částí sjednoceného státu společného krále (tzv. elektivní monarchie).

⁵ Mnohé oblasti, které bývaly součástí Rzeczpospolité, včetně většiny dnešního Běloruska, Ukrajiny a Litvy, se nestaly součástí II. Rzeczpospolité, ač je obývaly miliony Poláků. Tito Poláci se stali obětmi stalinských čistek ve 30. letech 20. století.

⁶ Ryszard Legutko: „Esej o polské duši“ in: *Ošklivost demokracie a jiné eseje*, Brno 2009, přel. Josef Mlejnek, s. 198.

⁷ Tamtéž, s. 198.

⁸ Mazovsko, dnes oblast kolem hlavního města, bylo součástí Rzeczpospolité paradoxně až od roku 1526. Získáno bylo tedy později než Litva!

⁹ Tamtéž, s. 200.

¹⁰ Timothy Snyder: *Rekonstrukcja narodów. Polska-Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999*, Sejny 2006.

¹¹ Ryszard Legutko, c. d., s. 209.

¹² Tamtéž, s. 204.

¹³ Mimoходом ani západní území, včleněná po roce 1945, nebyla dosud kvůli zamlčovanému tématu přesídlení z Pohraničí polským státem asimilována. Do Vratislavi se z Varšavy dál jezdí vlakem přes Poznaň nebo Katowice. Přímé železniční spojení nebylo dosud postaveno.

¹⁴ Srv. text Sauliuse Drazdauskase: „Koniec polskiego syndromu? Kilka uwag z kontekstem historycznym“, *Pressje XXIII* (2011), s. 152–158. Tento text výstižně demonstruje, že ani Litevci ještě nepromysleli dědictví po Rzeczpospolité. Unii s Polskem považují za pouhou fázi evropeizace Litvy a vysněným stavem vztahů s Polskem je oboustranná vzájemná lhostejnost zcela odhlížející od společných dějin. Za této situace by se ovšem polská vláda měla tím spíše dožadovat, aby litevská administrativa bezvýhradně dodržovala práva polské menšiny.

Přeložila Lucie Szymanowska.

Marta Kwaśnicka, kulturoložka, přednáší na Papežské univerzitě Jana Pavla II. v Krakově, publicistka spolupracující mj. s portálem Kresy.pl nebo časopisy *44* a *Teologia Polityczna*.

Město, kam se už nevrátím

ZBIGNIEW HERBERT

Ve městě

V hraničním městě kam se už nevrátím
mají takový kámen obrovský a lehký
a do toho kamene s křídly blesky bijí

v mém dalekém městě kam se nevrátím
je silná a vydatná voda
a kdo ti sklenici té vody jednou podá
říká – sem se jednou ještě vrátím

v mém městě které není na žádné mapě
světa mají takový chléb který sytit může
po celý život černý jako tuláctví jako
kámen, voda, chléb, trvání věží v úsvitu

(Epilog burzy, 1998)

Pan Cogito zvažuje návrat do rodného města

Kdybych se tam vrátil
určitě už nezastihnu
jediný stín z mého domu
ani stromy dětství
ani kříž se železnou destičkou
můstek na němž jsem šeptal zaklínadla
kaštany a krev
ani žádnou z věcí která naše je

vše co zůstalo
je kamenná deska
s křídovým kruhem
stojím uprostřed
na jedné noze
v okamžiku před skokem

nemohu vyrůst
i když léta ubíhají
a nade mnou
hučí planety a války

stojím uprostřed
nehybný jako pomník
na jedné noze
před skokem do konečnosti

křídový kruh tmavne
jako zaschlá krev
kolem rostou hromádky
popela
po ramena
po ústa

(Pan Cogito, 1974)

Vysoký zámek

1

Za odměnu
výlet
na Vysoký zámek

předtím
než dorazíme k jeho podhůří
jízda tramvají

velký koncert
do železa
odlitý
vykováný
uctíváný

viola kolejnic
obě v husté trávě chaosu

na střeše
kometa
s fialovým ohonem

praskavé hučení
plechu rudého
plechu chraplavého
plechu triumfujícího
v okenních sklech
se odrážející
utichlý
Lvov
vybledlý
svícen slz

2

Vysoký zámek
Se studem ukrývá stopy
pod přikrývku
z ořeší
lesních jahod
kopřiv

mlazina kuplířek

bílou
zpocenou blůzku
svírá rameno

3

jdeme zkratkou
po stezce strmé
jako bystřina

tady oběsili
Józefa a Teofila
neboť příliš vroucně
milovali svobodu

– vás neirituje
dětský křik
svolávání matek
zmožené hlasy překupníků

– ať si každý
dělá co chce

– nás
už brzy
na večerních křídlech
meruňkových
jablečných
lehce siných
odvezou
přes hranice
na jiný
ještě vyšší
zámek

(Epilog burzy, 1998)

Mé město

Oceán vrší na dně
solnou hvězdu
vzduch destiluje
rozpálené kameny
křehká paměť spřádá
plán města

hvězdici ulic
planety vzdálených prostorů
zelené mlhoviny zahrad

emigranti ve splihlých čapkách
si stěžují na ubývání podstaty

z pokladnic s děravým dnem
se řinou drahé kameny

zdálo se mi že odcházím
z domu mých rodičů do školy
vím přece kudy jdu

po levé ruce Paszandův obchod
třetí gymnázium knihovna
i přes okenní sklo je vidět
hlavu starého Bodka

chci zahnout ke katedrále
ale výhled najednou končí
nikam nepokračuje
dál prostě nelze jít
přitom dobře vím
že nejde o slepou uličku

oceán těkavé paměti
podemílá bortí obrazy

nakonec zbude kámen
na kterém jsem byl zrozen

noc co noc
stojím bosý
před zabouchnutou branou
mého města

(Hermes, pies i gwiazda, 1957)

Přeložil Josef Mlejnek.

Zbigniew Herbert (1924 Lvov – 1998 Varšava), polský básník, esejista a dramatik, jeden z velikanů polské poezie 20. století. Rodný Lvov se v jeho poezii jen zřídka objevuje pod svým pravým jménem, nicméně je stále přítomný v náznamech a v opakujícím se obraze „ztraceného města“.

Eschatologický realista: malířství Jerzyho Nowosielského

AGNIESZKA SABOR

JERZY NOWOSIELSKI (1923–2011) patřil mezi nejznámější polské výtvarníky druhé poloviny 20. století – jeho obrazy se řadí mezi nejdražší artefakty nabízené na trhu s uměním. Přitom za hranicemi Polska je téměř neznámý. Možná, že jednou z hlavních příčin je skutečnost, že Nowosielski se vždy považoval za duchovního dědice zmizelé „rusínské“ kultury prostoru „mezi Krakovem a Počajovskou lavrou“ (jedno ze dvou hlavních středisek ukrajinského pravoslaví, klášter na Volyni). Prohlašoval o sobě – stejně jako Andy Warhol –, že je Lemkem, tedy členem rusínské etnické skupiny obývající karpatskou oblast, která byla po druhé světové válce zařazena komunistickou mocí mezi etnické Ukrajince a v rámci boje s Ukrajinskou povstaleckou armádou vysídlena do dnešního západního a severozápadního Polska. Nowosielski se narodil ve smíšené rodině: jeho otec byl Lemko, řecký katolík a ukrajinský vlastenec, který se po roce 1918 účastnil bojů za svobodnou Ukrajinu po boku atamana Petljury. Matka byla římskou katoličkou a rodina byla dlouhodobě spjata s polským Krakovem. Rozřešení tohoto vnitro-rodinného náboženského a národnostního sporu našel malíř v přijetí pravoslaví, k čemuž však došlo v podstatě náhodou: během války, aby se vyhnul odvedení do Wehrmachtu (což umožňovala ukrajinská národnost otce), byl poslán do Lvova, do pravoslavného kláštera Jana Křtitele, aby studoval psaní ikon a teologii. Složitý proces formování identity umělce je třeba ještě doplnit o fascinaci koptskou církví – sám se nazýval „velkým etiopským vlastencem“, mezi jeho slavná díla patří *Bitva o Addis Abebu*, tedy abstraktní reflexe italského útoku na Etiopii v roce 1936. K zásadním uměleckým vlivům je třeba zařadit také fajjúmské mumiové portréty, které vznikaly v prvních stoletích po Kristu v římském Egyptě.

Celý lidský život je jedním velkým utrpením. Dávkovaným výkonem ortelu smrti. V cele odsouzcenců sedíme od dětství do smrti, jen proporce se mění (...). Stejně je na tom zvěř, všechna příroda.

Jerzy Nowosielski

Odešel umělec přirovnávaný k Wyspiańskému. Známe v naší zemi každému, kdo třeba jen zavádil o svět umění. Nehrozí však po smrti Jerzyho Nowosielského jeho dílu, že bude „pocukrováno“, přivlastněno nebo redukováno ve slogan?

V encyklopediích, a v poslední době bohužel také v nekrolozích, se v souvislosti s krakovským malířem zdůrazňuje, že byl vynikajícím, neortodoxním teologem pravoslaví, jenž obnovil tradici ikon, kterou spojil s uměleckou avantgardou. To je pravda – co se však

skrývá pod tak seriózním biogramem nezpochybnitelného mistra? Stačí snad, když v Nowosielském spatříme umělce, který vzkřísil sakrální umění (přičemž se nedomáhal následovníků ani z řad vlastních studentů z krakovské Akademie, kde vychoval přes dvě stě absolventů), či ekumenického malíře, který, podobně pskovským autorům polychromie na zdech kaple sv. Kříže na krakovském hradu Wawel, vnášel tradici východního křesťanství do prostoru Západu?

Vidíme obrazy zdánlivě harmonické, estetické, někdy přímo dekorativní, obrazy, které „dobře visí na zdi“ (což lze, bohužel, doložit ostudným příběhem – zřejmě objednané – krádeže děl z umělcova domu krátce po jeho úmrtí). Cítíme však, že toto dílo tají jakési drama, že zaznamenává duchovní zápas. A že výsledek tohoto zápasu se pro běžná dogmata může stát nepohodlným.

Jerzy Nowosielski.

Náboženství je nebezpečná věc

Náповědu nám poskytuje sám Nowosielski, který v jednom z rozhovorů prohlásil: „Náboženství je nesmírně nebezpečná věc. Je to přistupování ke stromu poznání dobrého i zlého a pošukávání jím – řekni, jak je to doopravdy! Což je velmi nebezpečné. Ještě nebezpečnější je přibližovat se ke stromu života, rostoucímu v ráji. Přístup k němu hlídá anděl s ohnivým mečem.“ Kristus nás před tímto nebezpečím nechrání – vždyť nepřišel, jak čteme ve sv. Lukášovi, aby na svět uvedl pokoj, ale oheň... Pro umělce soukromou teologii je pojem tremendum, posvátná hrůza, zřejmě klíčový – právě ona je totiž pojátkem mezi vírou a nevírou (sám zakusil jedno i druhé).

Drama, které vyznačuje z hloubi Nowosielského obrazů, má možná ještě jeden, místní zdroj. V jaké míře pramení umělcova tvorba z osudů Lemků, k nimž etnický patřil? Byl přece svědkem zničení této kultury.

Nejenom kultury: narodil se roku 1923, a viděl tedy definitivní konec toho, co tak jako tak určovalo multikulturní fenomén Rzeczpospolite. Velký význam pro pochopení Nowosielského má jeho vzpomínka: „Já, polský malíř, jsem se duchovně narodil v Počajevské lavře.“

Vypravil se tam jako výrostek vychovaný v řeckokatolické tradici, ovšem tíhnoucí k tradici ortodoxního pravoslaví, což i dnes předznamenává rozpor, opozici, často dokonce střet. Tradici náboženského malířství východní Haliče poznával také ve Lvovském Ukrajiněském muzeu (1937–1939). Po letech Nowosielski vzpomínal: „Dojem byl tak silný, že na toto setkání nikdy nezapomenu. Díval jsem se a cítil jsem prostě tělesnou bolest..., nebyl jsem schopen přejít z jedné místnosti do druhé. (...) Všechno, co jsem pak po celý život v malířství uskutečňoval, bylo určeno tím prvním setkáním s ikonami ve Lvovském muzeu – jakkoli jsem se od nich zdánlivě odkláníl.“

Optimistický pesimismus

Když vypukla válka, život Nowosielského se odvíjel dvojkolejně. Nejdříve se roku 1940 ocitl v krakovské Kunstgewerbeschule – Němci tolerované odborné škole uměleckých řemesel, která v podstatě navazovala na činnost krakovské Akademie a vychovála členy poválečné Krakovské skupiny.¹ Dva roky poté se mladý umělec obrátil k igumenovi lavry sv. Jana blízko Lvova s prosbou o přijetí do tamní komunity. Nebylo mu však dopřáno stát se mnichem – po necelém roce se musel vrátit do Krakova, oslabený nemocí, kterou si přivodil během malby polychromie chrámu v haličském Bolechově.

Nakolik bylo Nowosielského teologické smýšlení formováno okupačními zkušenostmi? Možná právě tehdy se v něm probouzel přesvědčení, že „tzv. padlé subtilní bytosti v jakémsi časoprostorovém kontinuu, které my nedokážeme ani nalézt, ani pojmenovat, tak zásadně pokazily dílo stvoření, že vlastně žijeme v troskách. Je zřejmé, že svět ovládá ďábel. Ostatně i v evangeliu je označován za knížete tohoto světa. V textech sv. Jana se skutečnost také opírá o živel zla.“ Umělec se nikdy netajil svým příklonem k manicheismu, přesvědčením, že lidská duše je neustálým bitevním polem Andělů a Ďáblů – přičemž armáda těch druhých, reálně existujících, je mnohem početnější.

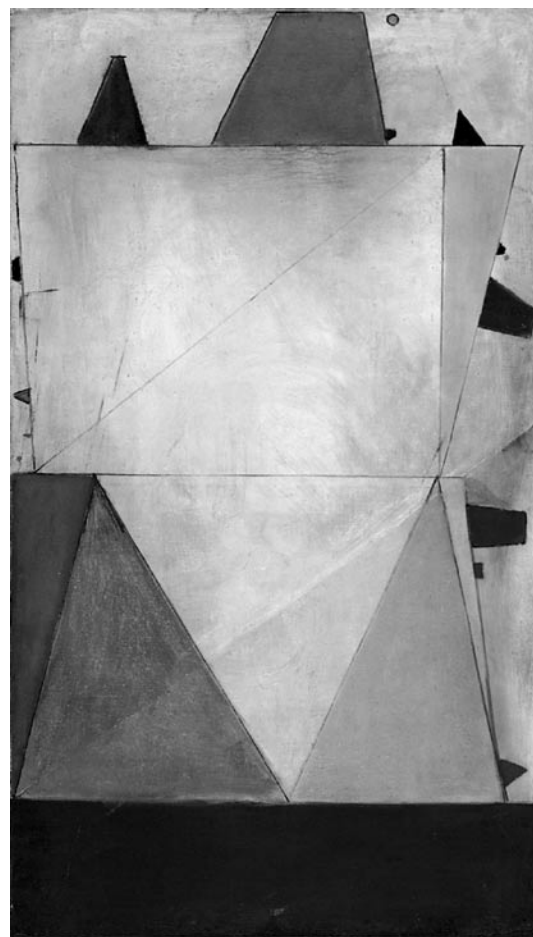
Nowosielského pesimismus však působí... nesmírně optimisticky. Vždyť ve své polemice s Lutherem zastával názor, že pro svět byl větší katastrofou pád andělů než prvotní hřích. Nesouhlasil s tezí, že hřešíme, protože jsme hříšní. Je to spíš naopak – jsme hříšní, protože hřešíme. Spasený je ten člověk, který má pocit, že vina neexistuje. Ten pocit mu může dát jen Kristus, ve svém vykupitelském milosrdenství, jehož výklad se v teologii katolické církve – podle malíře – silně pokřivil.

Nowosielski opakoval, podobně jako Abraham J. Heschel, dnes s oblibou čtený židovský teolog, že neustále spolupracujeme s Bohem, jsme rozumnými bytostmi, pověřenými, aby spolu s ním pracovaly na spáse světa. „Naše vědomí je prostředníkem, který přenáší padlou, empirickou, zkaženou realitu do reality spasené.“ Všichni ostatně máme podíl na Kristově Smrti a Zmrtvýchvstání: „Vždyť celý lidský život je jedním

velkým utrpením. Dávkováným výkonem ortelu smrti. V cele odsouzců sedíme od dětství do smrti, jen proporce se mění (...). Stejně je na tom zvěř, všechna příroda.“ Tak vypadá bitevní pole, na němž se rozehrává jeho malířství.

Kánon se rodí v duši

I když po vojně začal Nowosielski studovat na krakovské Akademii výtvarných umění, měl – on, její budoucí profesor – získat diplom až roku 1961. Brzy se však začal angažovat v působení okruhu umělců kolem Tadeusze Kantora, který se brzy označil za Krakovskou skupinu, čímž navázal na tradici předválečného uskupení levicových tvůrců. Spolu se svou budoucí manželkou Zofí Gutkowskou se zúčastnil slav-

Jerzy Nowosielski: *Bitva o Addis Abebu*, 1947.

Jerzy Nowosielski: Kristus ukřižován mezi dobrým a zlým lotrem (křížová cesta v kostele františkánů na Azorech, Krakov), akryl na dřevě, 1978. Zdroj: Jerzy Nowosielski: *Pascha ikony*, Kraków: Galeria Słowiańska / OrthodruX, 1998.

Jerzy Nowosielski: První pád (křížová cesta v kostele františkánů na Azorech, Krakov), akryl na dřevě, 1978.

Zdroj: Jerzy Nowosielski: *Pascha ikony*, Kraków: Galeria Słowiańska / OrthodruX, 1998.

Jerzy Nowosielski: Mandilion. Kristův obličej nestvořený lidskou rukou (ikonostas kaple Všetech svatých z chrámu Usnutí Panny Marie v Krakově), olej, plátno nalepené na desce, 1968.

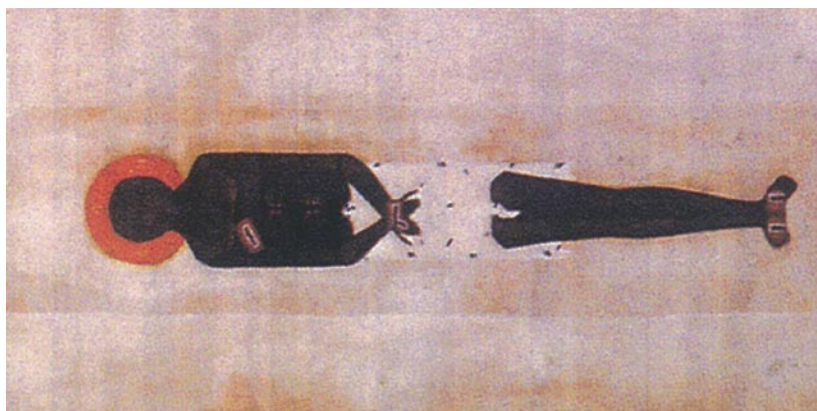
Zdroj: Jerzy Nowosielski: *Pascha ikony*, Kraków: Galeria Słowiańska / OrthodruX, 1998.

Jerzy Nowosielski: Boharodička pod Křížem, detail (ikonostas chrámu Usnutí Panny Marie v Krakově), 1968.
Zdroj: Jerzy Nowosielski: *Pascha ikony*, Kraków: Galeria Słowiańska / OrthodruX, 1998.

Jerzy Nowosielski: Zvěstování, akryl na dřevěné desce.
Zdroj: Jerzy Nowosielski: *Villa dei mysteri*, Kraków: Galeria Słowiańska / OrthodruX, 1998.

Jerzy Nowosielski: Oltář, detail (kostel františkánů na Azorech, Krakov), akryl na dřevě, 1978.
Zdroj: Jerzy Nowosielski: *Pascha ikony*, Kraków: Galeria Słowiańska / OrthodruX, 1998.

Jerzy Nowosielski: Grabarka. Projekt chrámu, akryl na papíře.
Zdroj: Jerzy Nowosielski: *Villa dei mysteri*, Kraków: Galeria Słowiańska / OrthodruX, 1998.

Vstup do chrámu ve vesnici Białe Bórze, 1997.

Jerzy Nowosielski: Uložení do hrobu (křížová cesta z kostela ve Wesołé u Varšavy), akryl na dřevě, 1979.
Zdroj: Jerzy Nowosielski: *Villa dei mysteri*, Kraków: Galeria Słowiańska / OrthodruX, 1998.

Jerzy Nowosielski: Akt s violončelem, serigrafie, 1996.

Zdroj: Katalog výstavy – *Wystawa grafiki Jerzego Nowosielskiego, sierpień–wrzesień 2000*, Galeria Sztuki Współczesnej Esta, Gliwice.

Jerzy Nowosielski: Toaleta, olej na plátně, 1959. Národní muzeum ve Varšavě, zdroj: www.historiasztuki.com.pl.

Jerzy Nowosielski: Modrý akt, serigrafie, 1992. Zdroj: Katalog výstavy – *Wystawa grafiki Jerzego Nowosielskiego, sierpień–wrzesień 2000*, Galeria Sztuki Współczesnej Esta, Gliwice.

Jerzy Nowosielski: Venuše, serigrafie, 1998. Zdroj: Katalog výstavy – *Wystawa grafiki Jerzego Nowosielskiego, sierpień–wrzesień 2000*, Galeria Sztuki Współczesnej Esta, Gliwice.

Jerzy Nowosielski: Děvčata na lodi, serigrafie, 1996. Zdroj: Katalog výstavy – *Wystawa grafiki Jerzego Nowosielskiego, sierpień–wrzesień 2000*, Galeria Sztuki Współczesnej Esta, Gliwice.

Jerzy Nowosielski: Postavy v interiéru, serigrafie, 1996. Zdroj: Katalog výstavy – *Wystawa grafiki Jerzego Nowosielskiego, sierpień–wrzesień 2000*, Galeria Sztuki Współczesnej Esta, Gliwice.

né výstavy „moderních“, zorganizované na přelomu let 1948–1949 v krakovském Paláci umění. Kromě Nowosielskich se „dostavili“ mimo jiné Tadeusz Brzozowski, Maria Jarema, Janina Kraupe-Świdorska, Jadwiga Maziańska, Kazimierz Mikulski, Jerzy Skarżyński, Jonasz Stern, Jan Tarasin, Jerzy Tchórzewski či Andrzej Wróblewski.

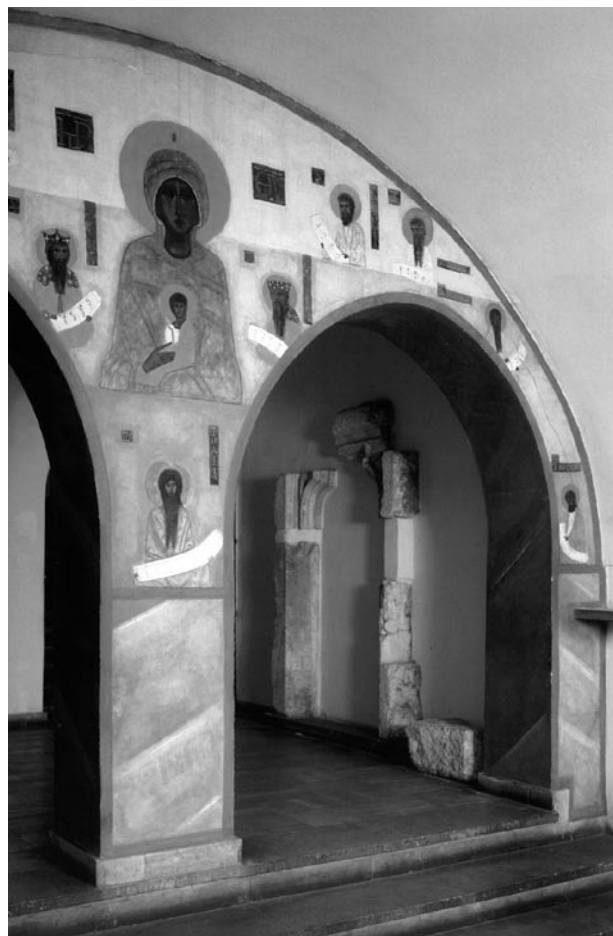
Na všechno dohlížel Kantor, který návštěvníky nezaváděl do salonu, ale do ateliéru. V nevelké místnosti byly instalovány fotomontáže. Dále obrazy rozvěšené různě vysoko, umístěné na snadno přesunutelných stojanech, přišpendlené napínáčky... A všudypřítomné židle – tak, aby se dalo před vybraným obrazem usadnout a hloubat o něm.

Ohlasy návštěvníků na tento výbuch modernity nebyly právě nadšené. Profesor AVU Zbigniew Pronaszko dokonce napsal: „Byl jsem na výstavě pět minut, a bylo to o pět minut déle, než bylo nutné.“ Prý jenom Nowosielski, který někdy výstavou prováděl, dokázal moudře a hezky ovládnout nevraživý dav příchozích.

Mezitím hledal cestu, jak moderními prostředky zaznamenat vlastní náboženskou zkušenost. Na přelomu 40. a 50. let odhalil sílu geometrické abstrakce – zredukoval plasticitu, vzdal se narativity, směřoval k syntéze, což nejlépe dokládá téměř emblematická *Bitva o Addis Abebu*.

Při odhalování abstrakce mohl být pro malíře důležitý několikaletý pobyt v Lodži. Vedl tam v letech 1957–1962 nejdříve návrhářský ateliér uměleckých tkanin, později ateliér malby na Státní vysoké škole výtvarného umění.

Na druhé straně byl Nowosielski nadšen surrealismem, které považoval za reformátory umění 20. století. Znamenalo to, že nechtěl tak docela kráčet po stopách Pieta Mondriana a Marka Rothka (s nímž ho pojí např. pojetí rozličných funkcí barvy, autonomního nositele významů – sám zdůrazňoval tvary silnou černou linkou, a současně nechával působit jasné, základní tóny). Nechtěl se definitivně rozloučit s figurativností. Toto balancování mezi abstrakcí a figurou – přítomné v zátiších, krajinách, aktech či portrétech – nebylo rozporuplné. Vedlo totiž k něčemu, co kunsthistorik Mieczysław Porębski nazval „eschatologickým realismem“. Obrazy mohou oslovovat prostřednictvím anekdo-

Oslavení Bohorodičky (vestibul chrámu Usnutí Panny Marie v Krakově), 1968.

ty, mohou také nějakou realitu zpřítomňovat bezprostředně – jako ikona. „Psaní“ Mariiny tváře, tváře Theotokos neznamenal pro Nowosielského vyprávět o ní, ale proměňovat viditelnou, empirickou realitu v realitu spasenou.

Ikona však předpokládá existenci kánonu. Nowosielski neusiloval o jeho vytvoření, protože byl názoru, že „kánon, který spočívá v předpisech co a jak malovat, nemá smysl. Rublov si s kánodem hlavu nelámал.“ V duchu zásady nekodifikování zásad tvořil výzdobu – polychromie, mozaiky, vitráže – ve svatyních západního i východního ritu, roztroušených po celém Polsku.

Začínal ještě v raných 50. letech (což bylo spojeno mimo jiné se skutečností, že mnozí unité a pravoslavní

byli nuceni opustit svá rodiště a usídlit se v oblastech, kde dříve převažovali protestanté a katolíci). Pracoval například ve městech Zawiercie, Jelenia Góra, Kętrzyn, Gdańsk... Až se mu nakonec podařilo splnit sen o komplexním díle: v letech 1992–1997 stvořil spolu s architektem Bogdanem Kotarbou svatyni v Białym Boru v Pomořansku. Toto arcidílo připadlo nevelké komunitě řeckokatolických Lemků, kteří tam byli po válce nuceně přesídleni. Ne vždy se však Nowosielskému takto dařilo. Když roku 1967 nabídl ikonostas do chrámu v Orzeszkowě v Bělověžském pralese, věřící jej nepřijali (dnes je umístěn v Krakově). Zvítězil snad tenkrát kánon založený na předpisech nad kánodem zrozeným v umělcově duši?

Něco podobného se před více než sto lety stalo také Wyspiańskému.² Krakovští františkáni nepřistoupili na jeho soukromou teologii, pro niž byly tak důležité bosé nohy andělů.

Chrám má ženské tvary

Energií, jež spojuje dočasnost s věčností, se Nowosielskému stalo ženství. Malíř upozorňuje, že „žena je symbolem církve. Také chrám a akt jsou si podobny. Tvary barokních kopulí připomínají formy ženského těla. Chrám a žena jsou Božím královstvím na zemi.“ Dále píše: „K syntéze duchovních věcí s empirickou realitou dochází v ženské postavě. (...) Pokud malíře zajímá problém tělesnosti, nějaký způsob spojení duchovních věcí se světem tělesných bytostí, je zcela přirozené, že se začíná zajímat o vzezření ženy.“ Vždyť je Ecclesií a současně i Sofií – Boží moudrostí, v teologii pravosláví tak důležitou.

Ženy se v umělcově tvorbě neustále vracejí: jako mohutné dělnice, štíhlé gymnastky, plavkyně, černošky, violoncellistky... Někdy je jejich přítomnost naznačena, například v zátiších, kde často odhalujeme nástroje budící asociace s ženskou prací: cedníky, džbánky, pánve. Tyto výjevy z jedné strany připomínají příběh o životních volbách dvou postav z evangelia, Marie a Marty, na druhé straně jsou emanací čisté erotiky, chápané jako jednota duše a těla, v níž dochází k transformaci zlé reality v dobrou. Vždyť erós je integrální částí řetězce řeckých pojmů, z nichž sestává

láska – stejně jako agapé či filia je principem dobra, jež je krásou...

Proč byl tedy erós v judeokřesťanské tradici zavržen? Umělcova odpověď je překvapivá. Náš pocit, že erotičnost je hříšná, podle něj souvisí s naší krvelačností vůči zvířatům. Když musíme zabíjet zvěř (a její utrpení je utrpením Boha), aniž bychom cítili, že je to hřích, je potřebný nějaký kompenzační mechanismus...

Pokud sledujeme autorovo myšlení – zapsané v obrazech, ale také v rozhovorech,³ zaujme nás jeho aktuálnost. Tvzení, že Nowosielski předběhl svou dobu, není prázdnou frází. Dotýká se přece problémů, o nichž začínáme širěji diskutovat teprve dnes (často s menší dávkou odvahy, než jakou obsahuje malířova teologie – soukromá, ale vystavěná i v intelektuálním smyslu na solidních základech). Jistým způsobem se stává průkopníkem moudrého feministického diskursu v křesťanství, průkopníkem myšlení o „mezináboženské výměně“, v současné době stále výraznější, průkopníkem myšlení o těle a sexualitě, a také o vztazích mezi člověkem a světem zvířat...

Po smrti Jerzyho Nowosielského jeho tvorba zcela jistě neodchází do dějin umění. Ba naopak, dá se předpokládat, že příští generace dospějí při setkání s ní k nečekaným reinterpretacím, vzrušujícím tím spíše, že jde o umění duchovně i intelektuálně náročné, nepřipouštějící žádnou ideologizaci.

Poznámky:

¹ Mj. Mieczysława Porębského, kritika a kunsthistorika, který bude později věnovat tvorbě přítele četné texty, sebrané v knize *Nowosielski* (Wydawnictwo Literackie, 2003).

² Stanisław Wyspiański (1869–1907) – polský spisovatel a výtvarník, jedna z klíčových postav symbolismu (v literatuře) a secese (ve výtvarném umění).

³ Například v těch, které s ním vedl Zbigniew Podgórec a z nichž vznikly knihy *Wokół ikony* (Kolem ikony, 1985), *Mój Chrystus* (Můj Kristus, 1993) a *Mój Judasz* (Můj Jidáš, 2009).

Publikovaný text byl poprvé otištěn v týdeníku *Tygodnik Powszechny*, 2. 3. 2011. Redakčně zkráceno. Překlad Lucie Szymanowska.

Agnieszka Sabor, kritička a historička umění, stálá spolupracovnice sekce kultury krakovského týdeníku *Tygodnik Powszechny*.

Aby nás duchové zemřelých zůstavili v pokoji

CZESŁAW MIŁOSZ

V Evropě není mnoho měst, která by byla vystavena tak silnému mytologizování jako Vilnius. Pod pojmem mytologizování chápu líčení převzatá z minulosti, která se nemusejí nutně shodovat s faktickou skutečností. Dějiny tohoto města jsou natolik bizarní, že si přímo říkají o to, aby je někdo přesadil do oblasti bájesloví, což se také často stávalo, a mýty se měnily podle toho, kdo je líčil: byli-li to Litevci nebo Poláci, Židé nebo Bělorusové. A poněvadž by se tu mělo mluvit o kolektivní paměti, musím předeslat, že považuji historickou pravdu za možnou a že je jí nám velice zapotřebí.

Vilnius je pro mne břemenem

Povolání historika spočívá v podstatě v tom, že musí věřit v možnost dosažení objektivní pravdy, lišící se od mýtů, které se na fakta nabalily. Zavrtává se do archivů a hledá přístupy k této pravdě. Ale ve stejné situaci jako historik je i básník a prozaik, píše-li o tématech přejímaných z dějin města, neboť jeho dílo nebude trvalé, nebude-li vycházet ze skutečnosti.

Bohužel, stanovit přesně, „jak to skutečně bylo“, je velice obtížné. Lidé, kteří kdysi žili, a jejich záležitosti nejsou jednou provždy uloženy v klidu, ale neustále poskytují látku pro přepracovávání a pro různé vědomé nebo neuvědomělé manipulace v zájmu lidí žijících. Ve městě jako Vilnius¹ to jsou v první řadě zájmy etnických nebo jazykových skupin.

Je mi osmdesát devět let, vyrostl jsem zde v tomto městě a přiznávám, že Vilnius pro mne představuje břemeno. Očekává se tu ode mne, že budu říkat samé příjemné věci, které se nikoho nedotknou. Nejsem ovšem diplomat, i když mi záleží na dobrých vztazích mezi Polskem a Litvou.

Kdykoli přijedu do Vilnius, mám vždy bohužel dojem, že se musím pohybovat na tenkém ledě a že nestačí být člověkem, neboť každému tu okamžitě pokládají otázku, je-li Litevec nebo Polák, Žid nebo Němec, jako kdyby zde chmurné dvacáté století, století etnických dělítek, nadále trvalo ve své plné síle.

Protože jsem často hájil zájmy nezávislé Litvy, nemají mne polští demagogové příliš v lásce a vykládají o mně, že se tak chovám proto, že jsem Litevec. Jsem proto nucen věnovat této otázce několik slov. Narodil jsem se přímo uprostřed Litvy, a měl bych proto větší právo než můj velký patron Adam Mickiewicz napsat „Litvo, vlasti moje!“ Během mnoha let strávených v Americe čerpala moje poezie sílu ze spojení s mými litevskými kořeny v kejdanském okrese. Nicméně moje rodina mluvila už v šestnáctém století polsky. Chodil jsem do polských škol. Když jsem ve Vilnius v roce 1940² obdržel osobní doklady, v rubrice „národnost“ stálo „Lenkas“ (Polák). Jako polský básník jsem musel vybírat z možností, které nabízela polská kultura, a už předtím jsem si osvojil nechut k polskému nacionalismu. To neznamená, že by se mi líbil nacionalismus litevský, pouze jsem k němu přistupoval s větším porozuměním a tolerancí. Ale to, že byla v osobních dokladech uvedena rubrika „národnost“, bylo nepochybně důkazem nacionalismu předválečné Litvy se sídlem v Kaunasu (Kovně). Ideologií onoho státu byl mýtus litevského Vilnius a mladé generace Litevců byly vystaveny odpovídající propagandě. Když si Stalin a Hitler rozdělili Polsko a mladí Litevci začali jezdit do Vilnius, zjišťovali, že školní lekce o litevskosti Vilnius nebyly pravdivé, protože ve městě žilo jen nepatrné procento Litevců, obyvatelstvo tvořili Poláci a Židé.

Romantická genealogie

Před rokem 1939 polský Vilnius (Wilno) a Vilnius židovský (Vilne) existovaly vedle sebe, ale vzájemně mezi sebou nekomunikovaly. V podstatě to byla dvě města, dvě kultury. Pro Poláka je Vilnius stejně jako dříve kolébkou romantismu, nejzávažnějšího hnutí v polských dějinách, jehož význam překračuje hranice literatury. Toto hnutí však mělo velký význam i pro dějiny Litvy. Bez velkého přehánění se dá říci, že Litva jako mytická krajina prastarých lesů a pohanských bohů stvořila obraznost polských spisovatelů, zvláště těch romantických. Už v šestnáctém století vydal Maciej Strykowski svoji *Litevskou kroniku*, knihu obrovskou svým rozsahem, která jeho pokračovatelům o několik století později sloužila jako zdroj námětů. Povědomí litevské národní identity se utvářelo díky četbě děl jako *Grażina* a *Konrád Wallenrod* Adama Mickiewicze, *Král Mendog* (*Mindaugas*) Julia Słowackého, *Pojata*, *dcera Lizdejka* Felikse Bernatowicze, nebo dokonce prostřednictvím takových kuriozit jako sáhodlouhá báseň Józefa Ignacy Kraszewského *Witoloranda*, která vyšla v roce 1840 a v níž se setkáváme s celým pantheonem litevských pohanských bohů, již se chovají jako bozi řecké mytologie. Romantický rodokmen mají i Narbutovy *Starodávne dějiny litevského národa*, jejichž devět dílů vycházelo ve Vilniusu v letech 1837–1841. Zmytologizovaná Litva hrála v polsky psané literatuře víceméně stejnou funkci jako v anglické literatuře Skotsko. A skutečnost, že litevské národní vědomí bylo vystaveno vlivu romantických podnětů, výrazně ovlivnila také práci litevských historiků, kteří mají sklon idealizovat některé vládcy a magnáty minulosti.

Krása zeměpisné polohy a architektura tohoto města mají v sobě něco magického. Snadno tu lze zapomenout na fakt, že stojíme u hrobu kolem sta tisíc Židů. Hrůza tohoto masového vraždění je zde neustále přítomna, byť pro žijící je lepší nic takového nepřipomínat. Pro židovské historiky však Vilnius i nadále zůstává „Jeruzalémem Severu“, jedním z nejdůležitějších středisek židovské kultury ve světě. Vyrůstal jsem v polském Vilniusu a o minulosti židovského Vilniusu jsem toho moc nevěděl, což jenom prozrazuje metodu nacionalistických příruček, která spočívala v dů-

sledném vylučování určitých faktů. Například to, co se ve Vilniusu událo v roce 1749, vrhalo na polský katolicismus nepříznivé světlo, a proto bylo nutné něco takového zcela vymazat. V onom roce byl na hranici upálen heretik. Šlo o hraběte Walentyna Potockého, který se během studií v Amsterdamu obrátil na židovství a přes všechna podstoupená muka se ke křesťanství nevrátil. Hrob tohoto mučedníka víry uctívali vilniušti Židé ještě v dobách mých školních a univerzitních studií, aniž bych o tom cokoli věděl. V určitém smyslu bych mohl sloužit jako příklad duchovní deformace výchovou v nacionalistickém duchu, které jsem se musel později sám obtížně zbavovat. Toto budíž varováním pro mladé Litevce, aby nepodléhali novým deformacím, tentokrát litevským.

Moje dnešní znalosti o litevském Vilniusu vycházejí hlavně z knížek, a to pokud jde i o události, které se odehrávaly prakticky vedle mne, na dosah ruky. I když je třeba přiznat, že naše literární skupina Žagary ve snaze překonat nacionalismus udržovala přátelské vztahy s Jung Vilne, levicovou skupinou básníků píšících v jidiš. Z této skupiny přežili Šoa básníci Avraham Suckever, Šmerl Karceginski a Chaim Grade – posledně jmenovaný psal po válce v New Yorku prozaické texty o životě v malých židovských městečkách na Vilensku. Podle názoru mnoha čtenářů ovládajících jidiš si Nobelovu cenu nezasloužil Bashevis Singer, ale právě Chaim Grade.

Dnes uvažuji o navždy zmizelém židovském Vilniusu s němým úžasem. Bylo to město s obrovskou koncentrací energií, centrum nakladatelských domů vydávajících knihy v jidiš a v hebrejštině, sídlo literárních časopisů a divadel. V tomto ohledu mohl Vilniusu konkurovat pouze New York. Není divu, že mezi americkými Židy je původ z Vilniusu ceněný nejvýš. Susan Sontagová mi s pobavením vyprávěla, že si její děd tento původ dodatečně vyrobil – ve skutečnosti totiž pocházel z malého městečka na Vilensku.

Město sémantického nedorozumění

Židovský Vilnius mluvil a psal především v jidiš. V zájmu uchování a zkoumání lidové kultury Vilniusu a okolních štetlů byl ve Vilniusu založen Židov-

ský historický institut. Jeho dalším pokračováním je v podstatě newyorský JIVO, institut, který uchovává zachráněné vilenské archivy svého předchůdce.

V politických dějinách této části Evropy nelze nedůraznit význačnou roli, jakou sehrála Židovská socialistická strana Bund. Byla založena v roce 1897 a v carském impériu sváděla boj o vliv s bolševiky a esery.

Slovo Bund se v mém případě nespojuje s velice vzdálenou minulostí, ale s dosud žijícími postavami jako Marek Edelman, „bundovec“ a jeden z vůdců povstání ve varšavském ghettu, jenž zůstal věrný ideologii své strany a po válce se nevystěhoval do Izraele. Po značnou část mého života existoval Bund v mém povědomí jako socialistická strana, kterou ovšem Stalin nenáviděl do té míry, že nechal pozatýkat a postřílet její předáky. Během druhé světové války organizovali bundovci ve spolupráci s polskými socialisty aktivní odpor ve vilniuském, bialostockém a varšavském ghettu. Jedním z hrdinů mého mládí prožitého ve Vilniusu byl student a socialistický aktivista Leszek Raabe, kterého, třebaže nebyl Žid, zastřelili nacisté proto, že fungoval jako spojka mezi Bundem ve vilniuském a Bundem ve varšavském ghettu.

Mám za to, že vyrovnávání se s minulostí Vilniusu jako „Jeruzaléma severu“ je obtížné a bolestné, ale nevyhnutelné, pokud si přejeme, aby nás duchové zemřelých zůstavili v pokoji.

Chtěl bych zaměřit pozornost na jistou zvláštní vlastnost Vilniusu. Je to město sémantického nedorozumění. Pokud někdo nazývá Vilnius historickým hlavním městem Litvy, je to nepřesné, neboť bylo po několik století hlavním městem Velkolitevského knížectví, což byl politický organismus zcela odlišný od národních států. Vezmeme-li v úvahu, že obyvatelstvo tohoto obrovského státu bylo převážně pravoslavné a používalo ne litevský, ale staroběloruský nebo staroukrajinský jazyk, nemohlo to zůstat bez následků pro jeho hlavní město. Mám za to, že historikům činí potíže si představit Vilnius jako sídliště pravoslavných kupců s velkým počtem dřevěných pravoslavných cerkví. U polských stejně jako u litevských historiků lze vzít v úvahu snahu snížit důležitost východního elementu. Je těžké se tomu divit, neboť ruská propa-

ganda naopak zdůrazňovala odvěkou slovanskost města. Ale není pochyb o tom, že přitažlivá síla východního elementu byla značná, jestliže východní kalendář řídil život i obchody vilniuských kupců, a teprve až v sedmáctém století se městská rada skládala z poloviny z pravoslavných a z poloviny ze stoupenců západního kalendáře, tj. z katolíků nebo protestantů.

Vilnius jako hraniční město: bylo vystavěno na rozhraní civilizací Byzance a Říma.

Litevské velkoknížectví a po něm i polsko-litevská Rzeczpospolita dlouho účinně vzdorovaly Moskvě, a to až do zlomového okamžiku, který podle mne nastal v roce 1655. Tehdy napadli polské území Švédí, zatímco od východu postupovala ruská armáda, která obsadila Vilnius. Rusové město zapálili a jeho obyvatele zmasakrovali. Z Vilniusu byli vytlačeni až v roce 1661. Tuto událost lze chápat jako počátek expanze ruského impéria, jeho následné akce ve Vilniusu daly vzniknout pojmu rusifikace. Bohužel se nalézáme v takovém místě Evropy, ve kterém se navzájem přebíjely pojmy jako rusifikace, polonizace, politevšťování. Pamatuji si vyprávění mého otce, který navštěvoval gymnázium ve Vilniusu. Všechny hodiny byly v ruštině, včetně hodin náboženství, ale (katolický) kněz se tím neřídil, pouze pro případ, kdyby přišla inspekce, nařídil, aby se všichni naučili zpaměti několik vět ze svaté dějepavy, takže vyvolaný student povstal a plyně odrecitoval vždy totéž: „Abraham sídlil v sva-jej palatke...“

Litevský patriotismus

Litevskou horlivost při politevšťování Vilniusu lze chápat, i když zde proti různým mytickým představám stálo několik století dějin. Když se v roce 1939 stal Vilnius součástí Litvy, působila ve městě Univerzita Štěpána Báthoryho, moje „alma mater“. Byla hrdá na to, že vznikla z jezuitské akademie, jejíž statut stvrdil král Štěpán Báthory, i na to, že navazovala na slavnou univerzitu z doby romantismu, kterou ruská vláda uzavřela po polském povstání v roce 1831. Této univerzitě vděčím za tak mnohé, že by ode mne bylo černým nevděkem, kdybych se necítil být loajální k jejím profesorům. Likvidace této univerzity v roce 1939 administrativním

Ludomir Sleńdziński: *Wilno (Oratorium)*, olej na plátně, 1965, Galerie Sleńdzińskich, Białystok.

zásahem předválečné litevské vlády představovala podle mne vážný omyl. Přitom právě prostředí profesorů této univerzity udržovalo vazby s tradicí Velkého knížectví a stavělo se proti polskému nacionalismu, pro který byl Vilnius jednoduše součástí Polska. V tomto případě se abstraktní záměr město co nejrychleji politevštit dostával do příkrého rozporu s organickým rytmem města jako mnohojazyčné mozaiky. Kdyby univerzita mohla dále existovat, určitě by přispěla k duchovní integraci Vilnius s celou Litvou tím, že by povzbuzovala litevský patriotismus. Toto „kdyby“ pochopitelně ztrácí svůj význam tváří v tvář událostem, které záhy nastaly, jinými slovy sovětské okupaci.

Mohu se domýšlet, že Günter Grass pokaždé, když přijíždí do Gdańska, cítí totéž co já ve Vilnius, neboť to je jeho město, a zároveň není. A myslím si, že polští literáti žijící v Gdańsku a píšící o tomto městě jsou pro něj něčím podobným jako litevští literáti tady ve

Vilnius. V naší části Evropy se život mnoha lidí změnil v důsledku masových přesunů obyvatel, které nastaly na konci války. Na základě Stalinova rozhodnutí bylo Polsko posunuto na západ a byla vyhnána veškerá německá populace z celých velkých měst, z Gdańska, z Vratislavi, ze Štětína. Do domů a bytů, pokud nebyly zničeny, byli nastěhováni vyhnanci z východu, z Vilnius a ze Lvova. Stačí jen trochu představivosti a soucítění, abychom si dokázali představit a uvědomit výjimečnost a dramatickost tohoto násilného stěhování v podobných dimenzích, dosud nepoznaných, kam až sahá lidská paměť. Od té doby uplynulo půl století, a přesto i nadále neseme psychologické následky, které pro nás, čerstvě poučené zkušenostmi Bosny a Kosova, nesly všechny známky etnické čistky.

Jako člověk sledující polskou literaturu jsem v poezii i v próze zaznamenal, jak dlouho přetrvává trauma vyhnání z rodných míst, i když jde o místa pouze připomínaná rodiči nebo prarodiči. Zároveň se však objevuje fenomén, který lze velice obtížně teoreticky uchopit, fenomén složitý a pocitově rozpolcený. Jde o pokus nalézt vlastní kořeny navázáním kontaktu s myšlením lidí z minulosti, kteří procházeli stejnými ulicemi jako my. Polák v Gdańsku se například ocitá tváří v tvář německé kultuře, která se tu vrstvila v průběhu staletí a která je přítomna v každém architektonickém detailu. Je jen dobré, je-li citelem Schopenhauera, protože může filozofův rodný dům zvolit za magnetickou střelku ve svém kompasu, který ho provede minulostí. Anebo si také, jak to učinil Stefan Chwin v románu *Hanneman*, může představit pasažéry poslední lodi opouštějící německý Gdaňsk, již potopila sovětská ponorka.

Žalozpěv

Minulost, o níž jsem hovořil hned na úvod, ona minulost, která se na každém kroku připomíná starými kameny Gdańska nebo Vilnius, se dožaduje pomoci naší empatie, jinými slovy naší pravdomluvnosti, když přemýšlíme a píšeme o tom, co bylo. Usnadnilo to zánik komunistického Polska, které s oblibou užívalo propagandistické slogany o „věčně polských znovuzískaných zemích“. Poláci, kteří si říkají Gdaňšťané

nebo Vratislavané, neboť v těchto městech prožili své dětství a mládí, se již nepokoušejí nic odůvodňovat a podle všeho se učí účtě k dědictví. A tohoto dědictví se jim dostalo prací mnoha německých generací.

Nevím, co si dnes myslí vilniušti Litevci, a v první řadě jejich básníci a prozaici. Pomineme-li nepočetné výjimky, jsou zde jako přistěhovalci, a proto se nemohou vyhnout kladení si určitých otázek týkajících se vlastní identity. Záměrně se teď dotýkám velice drastické věci. Sentimentální patriotismus jim velí radovat se a triumfovat, neboť bylo získáno zpět staré hlavní město Litvy. Pátrají rovněž po stopách litevskosti, které se zachovaly pod nánosy polonizace, a chlubí se litevským původem architekta Gucewicze. Přitom nemohou zároveň nevědět, že jde jenom o povrch, veřejně prospěšná slova, a že se každý z nich musí v sobě samotném vyrovnávat s mnohem obtížnějším problémem: jak uznat celé to dědictví za své, jak se zapojit do řetězce generací, které po sobě následovaly v tomto městě. To se může naplnit pouze hledáním pravdy, a to nejenom hledáním pravdy o datech a o událostech, ale emocionální pravdy jednotlivých lidí, kteří tu žili. Testem toho všeho by pak byla schopnost empatie a díky ní by někdo mohl dejme tomu napsat životopis některého z pravoslavných kupců ze šestnáctého století nebo někoho z členů zednářské lóže „Horlivý Litevec“ z roku 1820.

A na závěr si dovoluji uvést příklad, který názorně ukazuje, jak obtížné je proniknout k pravdě, jde-li o cizí pravdu, o pravdu jiného člověka. Chci připomenout vynikající obraz, který namaloval vilniuský malíř. Lu-

domir Sleńdziński byl jedním z nejznámějších výtvarných umělců v meziválečném Vilniusu. Nějakou dobu učil kreslení na mé škole, potom měl ateliér na univerzitě. Byl to rodilý Vilniusan, syn z malířské dynastie – malíři byli jeho otec i děd. Když Sleńdziński opouštěl v roce 1945 Vilnius, namaloval trochu idealizovaný portrét města jako féerie kostelních věží a oblaků. Nazval ho *Oratorium*. Obraz vlastní Galerie Sleńdzińských v Białystoku. Já bych *Oratorium* označil jako oslavný hymnus na počest krásy vilniuské architektury a zároveň jako žalozpěv. A tento lament vyhnance také navždy zůstane zasazen do dějin města i tehdy, kdy si už nikdo nebude pamatovat dělení na vítěze a poražené.

Poznámky:

¹ Hlavní město současné Litvy – Vilnius, je v polštině (a tedy i po většinu svých dějin) označováno jako Wilno. Vzhledem k tomu, že současný český úzus používá výhradně litevský název, rozhodli jsme se pro jeho konzistentní používání, i v okamžicích, kdy se vztahuje na „polské“ (a židovské) Wilno z dob před rokem 1945 (pozn. red.)

² Tedy v krátkém období, kdy se město během války ocitlo v litevských rukou. Existence samostatné Litvy byla v zápětí Stalinem ukončena (pozn. red.).

Esej byl poprvé publikován v *Plus-Minus* – sobotní příloze deníku *Rzeczpospolita* (7. 10. 2000). Jde o text proslovu, jež básník pronesl na společném setkání s Günterem Grassem, Tomasem Venclovou a Wisławou Szymborskou ve Vilniusu v říjnu 1999. Přeložil Josef Mlejnek.

Czesław Miłosz (1911–2004), polský spisovatel, básník a překladatel, nositel Nobelovy ceny za literaturu.

Litvo, vlasti moje!

Rozhovor s Almisem Grybauskasem (nejen) o Czesławu Miłoszovi

JOSEF MLEJNEK

Na Masarykově univerzitě v Brně působí už několik let litevský básník a překladatel ALMIS GRYBAUSKAS (1947). Žije v Litvě, ve městě Elektrėnai, které se nalézá zhruba vpůli cesty mezi současnou a bývalou litevskou metropolí – Vilniusem a Kaunasem. Tento neúnavný propagátor české literatury a kultury na Litvě převedl do svého mateřského jazyka základní esejistická díla Václava Havla nebo romány Milana Kundery. Znovu přeložil Haškovy *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Jeho zásluhou vyšly v litevštině i Patočkovy *Kacířské eseje*. Kromě češtiny překládá také z polštiny a němčiny. Je autorem řady básnických sbírek, před časem mu doma vyšel obsáhlý výbor pod názvem *Spirálovitá rozhledna*.

Jak ses v Litvě seznamoval s dílem Czesława Miłosze, kde byl v sovětské epoše nežádoucí osobou podobně jako v Polsku?

Vůbec poprvé jsem se s jeho jménem setkal v pracích polského literárního vědce Kazimerza Wyky. Psal o polské literatuře dvacátého století a Miłosze hodnotil velice pozitivně. Z pochopitelných důvodů nemohl říkat vše, co si skutečně myslel, ale o Miłoszovi nikdy nenapsal nic nepravdivého. Hodně materiálů se objevilo v tehdejším polském tisku poté, co Miłosz obdržel Nobelovu cenu. Tehdy jsem také přeložil do litevštiny Miłoszovu rozsáhlou báseň o Vilnius, která se jmenuje *Město beze jména*. Kupodivu mi můj překlad dovolili publikovat v jednom z našich básnických almanachů vycházejícím jednou do roka. Ještě za sovětské éry mne navštívil jeden Litevec z Ameriky, který pracoval v tisku litevské diaspory ve Spojených státech, a požádal mne o svolení, zda by mohli v literární příloze svého deníku přetisknout můj překlad. Samozřejmě jsem souhlasil a oni mi pak napsali, že ukázali mé překlady Czesławu Miłoszovi. Prý se mu líbily.

Všiml jsem si, že když jste se v roce 1989 setkali v Praze, hovořil s tebou jako se svým starým známým. Poznali jste se předtím osobně?

Jedinou možnost dlouho představoval dálkový kontakt právě prostřednictvím překladů. Můj překlad Miłosze do litevštiny byl vůbec první, který oficiálně vyšel ještě v sovětské Litvě. Ale osobně jsem se poznali až při jeho pražské návštěvě, kterou připomínáš, během jeho večera v Polském středisku, tehdy ještě v Jindřišské ulici. Říkal něco o Litvě a já ho oslovil litevsky. Byl velice příjemně překvapen, a potom jsme si povídali o Vilnius. Měl jsem u sebe jeho texty přeložené do litevštiny, které jsem mu věnoval. Setkání nás oba velice potěšilo.

Říkal jsi, že to byla ta báseň o Vilnius. Znáš Miłoszův esej o Vilnu a text o stejném městě od Tomase Venclovy? Jak vnímáš vztahy Poláků a Litevců k tomuto městu?

O tom by se dalo hovořit celé hodiny. Asi bych měl alespoň stručně podat základní historické informace. Polsko a Litva žily po několik století společně. Přitom bohužel došlo k popoštění litevských elit, šlechty a bohatšího zemanstva. A když v devatenáctém století začalo litevské národní obrození, jeho prvním heslem bylo: My nejsme Poláci.

Protestovali proti Polsku a zároveň i proti Rusku?

Ano, ale pokud jde o protesty proti Rusku, tam bylo všechno jasné, protože to máme, mohu-li se tak vyjá-

dřít, v krvi, vždyť v devatenáctém století byl v podstatě každý Litevec katolíkem.

Ale Poláci byli také katolíky.

A právě v tom je háček. Protože tehdejší kultura, obrozenská kultura devatenáctého století, měla silný náboženský základ. A velice silnou roli v ní hráli katoličtí kněží. Rusové v té době zakázali litevštinu jako dorozumívací jazyk, knihy tištěné latinkou a chtěli zavést tzv. graždanku, to znamená cyrilici, jinými slovy chtěli Litvu zcela porušit. To se nepodařilo. Ale co se Rusům nepovedlo násilím, to se Polákům dařilo i bez něj. Litva byla v době obrození už popолštěná, především její kulturní vrstva.

Nižší vrstvy zůstaly polštinou nedotčeny?

Jednak to, zároveň však byly izolovány. Zákaz litevštiny a litevského tisku trval od roku 1864 do roku 1905. Kvůli tomu jsme také ve srovnání s Lotyšskem a Estonskem zaostali. Je těžké si představit, že prakticky po půl století byla Litva izolovaná od veškeré písemné kultury, literární i duchovní, litevské školy byly zakázané. Sedláci byli nuceni přestoupit na pravoslaví. Byly také zrušeny veškeré kláštery, některé kostely srovnány se zemí. Nejenom na venkově, ale také v samotném Vilniusu. V Evropě se o tom moc neví.

Ví se aspoň zčásti o tom, co se v Litvě dělo za vlády komunistů.

To je na jiné povídání, ale o čem mluvíme teď, se odehrávalo v začátcích našeho národního obrození. A když byla v roce 1918 vyhlášena litevská nezávislost, vypukla válka s Polskem. Poláci okupovali Vilnius a polská okupace trvala až do vypuknutí druhé světové války. Takže není divu, že polsko-litevské vztahy jsou dodnes spleť.

Když o sobě Miłosz jednou prohlásil, že je litevským básníkem polského jazyka, dalo se to chápat jako provokace, póza, anebo holý fakt?

To všechno souvisí se vztahem polské literatury k Litvě. Je známou věcí, že se polský romantismus zrodil na Litvě, na Vilniuské univerzitě. Všichni vzdělaní Poláci ve Vilniusu se připojili k tomuto tehdy módnímu, ale

zároveň velice silnému literárnímu hnutí, které po sobě zanechalo množství významných děl.

Romantismus ovšem provázela silná idealizace, Miłosz ve svém deníku Myslivcův rok dokonce mluví o falšování a cituje výroky cestovatelů-cizinců o skličující bídě litevského venkova...

Polský romantismus ovšem vnímal a líčil Litvu jako napůl pohádkovou, mytologickou zemi, v níž se vyskytovaly téměř mytické bytosti. Všichni litevští muži jsou udatní, napůl divocí bojovníci, kteří dokáží hravě zkrotit medvěda, litevské ženy-krasavice zpívají nádherné lidové písně, hruď a šíji jim zdobí jantarové skvosty atd. Nejvýznamnější osobnost polského romantismu Adam Mickiewicz ve svém díle *Pan Tadeáš* napsal: „Litvo, vlasti moje!“ Dávno před Miłoszem se považoval za Litevce, který mluví a píše už jenom polsky. Takže i v tomto ohledu měl Czesław Miłosz významného předchůdce.

Jaké vidíš mezi oběma tvůrci další analogie?

Miłosz mnohokrát zdůrazňoval, že ho Mickiewicz velice silně ovlivnil. To se týkalo hlavně jazyka, a to jak polštiny samotné, tak i básnického výrazu. Miłosz o sobě prohlašoval, že je posledním básníkem Litevského velkoknížectví, rovněž v tom jde v Mickiewiczových stopách. Ale na rozdíl od svého předchůdce chápal Litvu jako samostatnou entitu.

*Ve své nobelovské řeči Miłosz tal do živého, když prohlásil, že po roce 1939 zmizely z evropské mapy tři baltské země. Když jsem ve druhé půli osmdesátých let navštívil Maďarsko, podařilo se mi získat propašovanou knihu *Ztročený duch*, vydanou v Polsku v tzv. druhém oběhu. V ní je celá kapitola nazvaná Baltové. A k tomu jsem dostal i jiné jeho texty, včetně nobelovské řeči. Přeložil jsem ji a vyšla také v našem tisku, který za Gorbačova vycházel už téměř necenzurovaný. Působil už také litevský *Sajudis*, v té době jsem pracoval v našem hlavním literárním týdeníku.*

Jsi stále alergický na pojem Pobaltí?

Nevím, proč bychom měli přijímat ruskou imperiální perspektivu: ať už car, nebo po něm někdo jiný přehlíží

svou říši a někde za obzorem se rýsuje jakési Pobaltí. Je to podobné jako Zakarpatská Ukrajina.

V Polsku probíhají v letošním roce velké oslavy stého výročí Miłoszova narození. Děje se něco podobného i na Litvě? Jak ses podílel a podílíš na tamních akcích?

Ve spolupráci s různými polskými institucemi se na Litvě už uskutečnily různé literární konference, do oslav se samozřejmě zapojily i akademické kruhy. Můj příspěvek spočívá v novém vydání mých překladů Miłoszových knih do litevštiny.

Co jsi kromě toho, co jsi už zmínil, ještě přeložil?

Jedno z jeho základních děl, *Zemi Ulro*, několik kapitol z *Hledání vlasti*, knihu *Ztročený duch*, společně s dalšími překladateli jsme připravili také obsáhlý výbor z Miłoszovy poezie.

Co podle tebe zůstává z Miłoszova odkazu aktuální a co zůstane aktuální i do budoucna?

Byl velíká osobnost, jako celek na mne působí, osobně jsme se nakonec setkali několikrát, znám básníka i jeho dílo. Kromě poezie napsal řadu hlubokých esejů týkajících se našeho světa a jeho budoucnosti. Z jeho díla má pro mne největší význam *Země Ulro*. A to proto, že v ní píše o tom, co podle mého názoru bolí dnešního intelektuála nejvíc, o zániku evropské civilizace. O důvodech toho zániku, o jeho genealogii.

Evropská civilizace ovšem nevznikala ve vzduchoprázdnu, stála na konkrétních základech.

Začátkem roku jsem se ve Vilniusu zúčastnil literárního setkání, kde všichni hovořili o významu Miłosze jako básníka, jako prozaika, esejisty atd., ale nikdo se kupodivu neodvážil říct, že je to velice významný katolický myslitel dvacátého století. Když jsem to připomenul, všiml jsem si, jaké to v očích většiny přítomných vyvolalo překvapení. Z toho se by se dalo přinejmenším usoudit, že mnozí lidé znají jeho dílo velmi povrchně. Ale důvody jsou zřejmě hlubší.

U Miłosze jako myslitele mne při vši katolicitě zarážejí některé manichejské rysy, s nimiž se ocitá, ne-li přímo vykojuje, mimo půdorys ortodoxie.

V jeho díle skutečně nacházíme některé hodně kontrastní, ne-li přímo zarážející stránky, poněvadž nešlo o jednoduchou osobnost. I v tom tkví jeho půvab. Ale myslím si, že u něho hraje roli také to, co on sám v různých obměnách opakoval: Dneska věřím, zítra nevěřím. A pozítří se všechno opakuje znovu. Jde o živou lidskou bytost, jíž jsou vlastní pochybnosti, deprese, má své vrcholy, své pády. Taková osobnost a dílo má ke mně a k mé duši, mohu-li se tak vyjádřit, velice blízko. A kulturní základ Evropy viděl v propojení s katolicismem, a nejenom s katolicismem a judaismem, ale s celou duchovní cestou lidstva.

Vilnius, Vilnu se v minulosti říkalo Jeruzalém Severu. Loni jsme si u busty Velkého Gaona, rabiho Elijahu ben Šloma říkali, že nešlo jen o zbožné epiteton. Když Miłosz hovoří o třicátých letech minulého století ve Vilnius, říká, že národy žijící v tehdejší Vilnu byly od sebe izolovány a že Židé spíš tihli k Rusům. Židovský živel z Litvy vymizel. Jak se to stalo?

Na to existuje jednoduchá odpověď: Sonderkommando SS.

Až tak úplně jednoduché to není, neboť Litevci bývají obviňováni z příliš aktivní spolupráce při tzv. konečném řešení.

Pokud jde o účast Litevců na pronásledování a masakrování Židů, je to věc hrozná a zahanbující. Částečně, ale jen částečně, je možné ji pochopit jako odvetu za aktivní spoluúčast židovské komunity, její levicové části, na sovětské okupaci, členství v komunistické straně, působení v NKVD, podílení se na deportacích. Dalo by se mluvit i o úspěšné německé propagandě, o režii Gestapa, ale to nemůže být omluva. Mnozí Litevci však židovským rodinám pomáhali, například moji prarodiče. Litevský stát tehdy neexistoval, všechno řídili Němci. Nacistickou okupaci asi není možné srovnávat s tou sovětskou. Litevské konspirativní skupiny čekaly na konec války a na pomoc ze Západu pro budoucí boj s Ruskem.

Mezi Litevci a Poláky dodnes existují třetí plochy. Myslíš, že Miłosz je ten, kolem něhož se spory Litevců s Poláky

a naopak vybrocují, nebo jeho dílo a jeho odkaz rozpory smiřuje a mírní?

Samozřejmě, že spíš to druhé. A kdybychom více sledovali směr, který nám ukazuje nejen taková osobnost jako Czesław Miłosz nebo jeho přítel kníže Jerzy Giedroyc, který po válce založil v Paříži Institut Literacki a řídil a vydával skoro šedesát let revue *Kultura* – ten vždy prohlašoval, že Polsko musí být velice vnímavé ke svým menším sousedům. A především k Litvě, s níž je spojuje dávné společné dějiny. A Giedroyc vždycky zdůrazňoval, že Vilnius historicky patří k Litvě a že by k ní měl bez nejmenších pochybností patřit i dnes. Politicky a kulturně je však Vilnius městem, jež v sobě nese tvořivou sílu, v níž jsou vzájemně propojeny nejen litevské, polské a hebrejské vklady, ale také působení ostatních slovanských živlů, které se v tomto městě ocitly a založily v něm svůj domov.

Před dvaceti lety jsem se mohl se starší generací v Litvě domluvit polsky, s ostatními vesměs bez potíží rusky, ale při poslední návštěvě Vilnius v minulém roce jsem si všiml, že nejmladší generace už polsky nebo rusky většinou neumí a nerozumí. Nehrozí Litvě nebezpečí právě kulturní izolace? Nejenom od sousedů, ale také od vlastních dějin?

S tou ruštinou to bude asi podobné jako v českých zemích s němčinou. Takzvaná globalizace všechny nutí používat novou koiné, a tou je angličtina. Mně osobně vadí, že u nás umí málokdo lotyšsky a že se vůbec málo ví o kultuře jediného nám příbuzného národa. A celkově mne mrzí malý zájem o kulturu jiných národů, drtivá většina překladů u nás jsou překlady z angličtiny.

Vilnius byl připojen k Litvě po likvidaci Polska v roce 1939. Byla to od Stalina průhledná návnada, záhy nato také přišel konec litevské samostatnosti. Není (nebyl) to jeden z neuralgických bodů polsko-litevských vztahů – že jste si nechali Vilnius přiklepnout od bolševiků?

To byl v první řadě začátek naplňování paktu Ribbentrop–Molotov. Stalin hrál na to, že Vilnius patří Litvě na základě Moskevské mírové smlouvy z roku 1920 podepsané po ukončení boje za litevskou samostat-

nost. A to se dost výrazně lišilo od postupu Polska, s nímž byla v roce 1920 rovněž podepsána mírová smlouva v Suwałkai neboli Suwałkach, a tento mír vydržel celé dva dny. Potom Piłsudski – popoštělý litevský šlechtic – vydal rozkaz a generál Żeligowski obsadil Vilnius a východní Litvu.¹

Co stihli bolševici zlikvidovat do června roku 1941?

Veškeré elity. Těsně před vypuknutím války byly zahájeny hromadné deportace na Sibiř. Německé bomby ničily železniční tratě, a vlastně tak zastavily celé vlakové soupravy, kde se v dobytčích vagoncích tísnily celé rodiny s kojenci a starými lidmi.

O dějinách Litvy v období 1941–1944 toho víme málo. Vítali Litevci, podobně jako lidé na západní Ukrajině, zpočátku nacisty jako osvoboditele? Došlo k vystřízlivění, nebo lidé u vás vnímali nacismus jako menší zlo?

Tak to by bylo opět na dlouhé povídání. Ještě před příchodem Němců vypuklo povstání, jehož ústředí bylo v Kaunasu. Němci narazili už na obnovený litevský stát, ale Hitler ho neuznal. Je také příznačné, že konspirativní odbojovou skupinu ve Vilnius vydalo gestapo ruskému NKVD.

Nepřecházeli Litevci k opačnému extrému, k násilnému politevšťování? Miłosz ve svém deníku píše, že Poláci byli ve Vilnius bití za to, že v kostelech zpívali polsky. Nyní si Poláci žijící v Litvě stěžují, že si ke svému příjmení musejí povinně připojovat litevskou koncovku atd.

Podle Toynbeeho teorie akce-reakce bychom to mohli považovat za odvetu za násilnou polonizaci v době polské okupace. Dnes to nepůsobí dobře, ale tehdy to tak chodilo, a to nejen mezi Litevci a Poláky. A s politevšťováním polských jmen to není pravda, koncovky se nikomu nevnučují, jde jen o státní jazyk a o litevskou abecedu, která asi bude mít blíže k české abecedě než k polské, a to zcela úmyslně, neboť naše obrození započalo a řídilo se heslem „Nejsme Poláci“.²

Co lze podle tebe v polsko-litevských vztazích v budoucnosti zlepšit – co z neblahých reminiscencí a z resentimentů přetrvává?

V gorbačovské době, kdy se začalo veřejně mluvit o obnovení státnosti, byl vypracován – nejspíš v Moskvě – plán, podle kterého měla vzniknout na území východní Litvy a západního Běloruska Polská sovětská republika. Potom se mluvilo už jenom o autonomii polských okresů – a polští poslanci ve sněmu odmítli hlasovat pro nezávislost Litvy! I dnes u nás existuje patrně jediná politická strana na národním základě – a to polská *Akcja Wyborcza*. Doufám, že si dokážeš představit, jak toto může působit na národně uvědomělé lidi? U nás stále přezívá pověra o zákeřných Polácích, ale ta má historický podklad v porušení již zmíněné oficiálně podepsané mírové smlouvy v Suwałkách roku 1920. Polský romantismus hodně čerpal z litevské mytologie, litevská literatura naproti tomu za mnoho věcí vděčí právě polskému romantismu i ze starší i novější polské kultury. Recept na budoucnost neexistuje, ale úspěšní jsme byli vesměs tehdy, kdy jsme kráčeli společně, jako u Grunwaldu nebo v bojích s Moskvou, ne proti

sobě. Musíme klást důraz na to dobré, co nás spojuje a posiluje, a zbavovat se toho, co nám překáží, kalí naše vztahy.

Brno, květen 2011

Poznámky:

¹ Ve Vilniusu a přilehlých obcích představovalo podle cenzu z roku 1916 litevsky mluvící obyvatelstvo kolem dvou procent populace (pozn. red.).

² Jde o přetrvávající spor mezi polskou menšinou a litevskou vládou týkající se toho, že občané polského původu nemohou v úředních dokumentech a ve svých dokladech používat polské formy svých jmen a příjmení (podle litevských zákonů je tak Michał Kleczkowski oficiálně Michalas Klečkovskis). Tento spor (ve spojení s několika dalšími jazykovými rozepřemi) v poslední době vážně narušuje i politické vztahy mezi Varšavou a Vilniusem, neboť Varšava obviňuje Litvu z nedodržování pravidel EU týkajících se národnostních menšin (pozn. red.).

Josef Mlejnek (1946), básník, kritik a překladatel, dlouholetý spolupracovník časopisů *Proglas* a *Revue Politika*.

No.84

PODZIM

ČASOPIS KULTURNÍ SEBEOBRAZNY

2011

KUNSTWERK / Chabon – ŠIBAL VE SVĚTÉLKUJÍCÍM OBLEKU
Prince – AMERICAN PRAYER / Krejza, Formánek – PRÓZY
11 MORALIT – Merta / POEZIE – Sobotka Kračmar, Petáková, Dufek
SUS – Vašíček, Šlajchrt, Kořán / Valoušek – NALEZENÉ PŘEDMĚTY
Týplt, Kopasz – ZAJETÍ-FÓGSÁG / BABÁK / Ateliéry – CIHLÁŘ
IT'S ONLY ROCK'N'ROLL BUT... – Haloun / O NESAMOZŘEJMÉM
RECENZE, GLOSÝ / Borkovec – JEDNA VĚTA – zvláštní příloha / ad.

zdarma kniha

JEDNA VĚTA.

Petr Borkovec

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na webu: www.revolverrevue.cz
 email: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

Prométheus mezi rakvemi

FILIP MEMCHES

Říkává se, jak to jednou formuloval Jerzy Giedroyc,¹ že polskou geopolitickou představivost už několik desetiletí ovládají rakve dvou státníků: Romana Dmowského a Józefa Piłsudského. Ba co víc, koncepce spojené s těmito jmény se do značné míry naplnily. Přitom polské spory ohledně zahraniční politiky suggestivně naznačují, že oba politici symbolizují cíle, kterých se dosud dosáhnout nepodařilo. Pokud je tomu tak, musíme k těmto cílům dál směřovat.

Začneme Dmowským. Je paradoxní, že tento vůdce národních demokratů, zesnulý roku 1939, někdejší zapřísáhlý antikomunista a nepřítel SSSR, považovaný dnes za duchovního otce polského nacionalismu, dosáhl vítězství po druhé světové válce. To tehdy se přece Polsko stalo etnicky stejnorodým státem. Nábožensky také – státem Poláků-katolíků, a to bez ohledu na oficiální stranickou ideologii i na to, jak komunistická moc zacházela s církví.

Polská lidová republika jako naplnění národně demokratického snu

Polská lidová republika byla státem splněného národně demokratického snu i v jiných ohledech. Polsko se tehdy definitivně „osvobodilo“ od balastu statkářů, tedy vrstvy anachronické v tom smyslu, že brzdila modernizaci země, jak ji prosazoval Dmowski. Šlo mu přece o to, aby Polsko dynamicky rozvíjelo svou ekonomiku a dohánělo západní mocnosti. Bylo nutno překonat pozůstatky feudalismu a tvořit polskou střední vrstvu. Stát reálného socialismu se přitom cítil ohrožen spíše vzbouřenou inteligencí (duchovně navazující na šlechtice-povstalce) či stávkujícími dělníky než drobnými soukromníky, kteří nějak proklíčkovali.

PLR se „osvobodila“ také od přítěže národnostních menšin, včetně skupin, které byly pro II. republiku zvláště problematické. Šlo především o Ukrajince. Jejich „otázku“ vyřešila deportační akce „Visla“ (1947).

Pokud jde o Židy, ti, kteří přežili holocaust, už netvořili kompaktní menšinu, která by z národně demokratické perspektivy byla zdrojem národnostního napětí.

Národní demokraté samozřejmě prosazovali zapojení Polska do krevního oběhu Evropy, což v dobách PLR ze zřejmých důvodů nepřicházelo v úvahu, ale naplňují to současné politické elity III. polské republiky. Občanská platforma navazuje na národně demokratickou geopolitiku přímo ostentativně. A doplňuje mezery z období PLR – integruje Polsko, alespoň deklarativně, s lepší částí Evropy (musíme se mít jako na Západě, proto máme být druhým Irskem). Občas to také působí, jako by Tuskův kabinet nevnímal, že mezi Polskem a Ruskem leží nějaké další státy. Pro polskou vládu jsou důležití jen mocní tohoto světa (Německo, Rusko). Spolupráce s nimi je vyjádřením momentálního kalkulu (je to snad onen národně demokratický realismus?), a ne dalekosáhlých vizí (zvláště pokud by se nad nimi měl vznášet duch povstaleckého, romantického „Za vaši i naši svobodu“).

Giedroycovo vítězství nad Piłsudským

Přejdeme k Piłsudskému. Tady je věc komplikovanější. Na maršálkovo dědictví se navazuje dvojím způsobem: „ortodoxně“ (jagellonsky) a „hereticky“ (prométhejsky). První způsob je v podstatě retro jevem, jakousi muzeální politikou. Projevuje se různými formami nostalgie po někdejším východním Pohraničí. Kruhy, které tento proud reprezentují, ztratily po roce 1945 na politickém významu a jsou spíše kulturním jevem. Dotýká se jich ničení polských památek na východě. Protestují, když litevské nebo běloruské úřady diskriminují občany polské národnosti. Upozorňují na temné stránky ukrajinských dějin.

Právě v tom se projevuje životnost jagellonského mýtu – I. Rzeczpospolita přetrvává coby neviditelné impérium. Litva, Bělorusko, Ukrajina jsou nadále

provinciemi zemí Koruny polské, k nimž se má přistupovat protektorsky. Heslo „Svobodní se svobodnými, rovný s rovnými“ znělo v období tzv. Rzeczpospolité obou národů pěkně, realita však byla mnohem složitější. Pokud se některá ze zmíněných provincií bouří, je nutno reagovat tak, jak to roku 1920 učinil generál Lucjan Żeligowski, když Litevcům znovu zabral Vilnius. Navzdory dnešnímu obecnému povědomí byl podstatou Piłsudského linie právě tento instrumentální a nelítostný přístup k východním sousedům Polska.

V Polsku se však po roce 1989 dostala ke slovu „heretická“ interpretace maršálkova dědictví. Pramení ještě z meziválečného období, z jednání spadajícího do kategorie „ortodoxní piłsudštiny“. Roku 1926 vznikla v Paříži organizace Prométhéus, jejímiž členy se stali exiloví politici ze zemí a regionů ležících tehdy uvnitř hranic Sovětského svazu – Ukrajina, Gruzie, Ázerbájdžán, Kubáň. Šlo jim o rozdělení SSSR a o nezávislost zemí a regionů, které jím byly v letech 1918–1921 anektovány. S prométhejským hnutím více nebo méně spolupracovala polská sovětologická centra: ve Varšavě Východní institut a Ukrajinský vědecký institut, ve Vilniusu pak Ústav pro vědu a výzkum východní Evropy. Východní institut byl současně intelektuálním zázemím polské rozvědky, takzvané Dvojky.

Na prvky prométhejství navázal program pařížské „Kultury“, který maršálkovo dědictví revidoval. Jde o koncepci zvanou ULB, již v 70. letech formuloval Jerzy Giedroyc a Juliusz Mieroszewski – zájemem Polska je nezávislost Ukrajiny, Litvy, Běloruska, které pohltily někdejší polské území coby sovětskou územní kořist (což je podstatné novum!), a ruská nadvláda nad těmito zeměmi Polsko ohrožuje. Koncepce Giedroyce–Mieroszewského se o někdejší Pohraničí zajímala, ale už jako o subjekt, partnera, a tamní národy považovala za sobě rovné. Tento přístup určoval také charakter východní politiky III. Rzeczpospolité (do roku 2007, kdy se premiérem stal Donald Tusk). Nabízely se dokonce jisté historické analogie. Podpora, jakou celá polská politická třída projevila roku 2004 „protiruské“ oranžové revoluci, byla „opakovaným“ tažením Piłsudského na Kyjev, které mělo podpořit Symona Petljuru v boji proti bolševikům. Lech Kaczyński byl zase podle názoru politologa Zaura Gasimova z mohučské univerzity považován v Ázerbájdžánu a v Gruzii přímo za dědice prométhejství.

Vztah „ortodoxních“ stoupenců Piłsudského východní politiky k její „heretické“ verzi skvěle vyjadřují slova Ryszarda Legutka, který byl před svým zvolením europoslancem za PiS státním tajemníkem v Kanceláři prezidenta Lecha Kaczyńskiego: „Giedroycova koncepce byla jednoduchá. Zapomeňme na Lvov a na Vilnius, výměnou získáme na východě za spojence Ukrajince a Litevce, což se v konfrontaci se Sovětským svazem může hodit. Tato koncepce vyvolala silné protesty v exilových kruzích, které otázku Lvova a Vilniusu hluboce prožívaly. V Polsku se o ní dlouho nevědělo, anebo se alespoň vědělo málo. Později, už ve svobodném Polsku, si získala mimořádnou popularitu, která mimo jiné zrodila politický zájem o Ukrajinu, Bělorusko a Litvu. Současně jsme však díky angažovanosti v těchto zemích zjistili, jak silné jsou tamní protipolské nálady. Velká část našich sousedů se domnívá – ovšem zcela mylně – že naše podpora je zástěrkou nějakých imperiálních zájmů.“²

Na východní frontě klid

Frustrace prostředí „kresovanů“ (tedy polských vyhnanců z Pohraničí) jen potvrzuje úspěch koncepce Giedroyce–Mieroszewského. Polsko dělí od Ruska suverénní státy vzniklé po rozpadu SSSR. ULB je faktem. Během loňského roku se však hodně mluvilo o tom, že geopolitická situace v regionu se změnila. Noví prezidenti Ukrajiny (Viktor Janukovyč) a Litvy (Dalia Grybauskaitė) jsou vnímáni jako politici ne-li proruští, tak přinejmenším ne protirusští. Barevné revoluce v postsovětském prostoru, jejichž následků se Kreml tolik obával, už odezněly. Sotva si také dnes lze představit, že za situace analogické ruské agresi na Gruzii v roce 2008 by Polsko, Ukrajina a pobaltské státy solidárně obhajovaly napadenou zemi.

Události na území někdejšího SSSR však bývají interpretovány i jinak. Připomeňme tu třeba loňskou smlouvu mezi Kyjevem a Moskvou, z níž vyplývá snížení cen ruského plynu výměnou za prodloužení pobytu Černomořské flotily v Sevastopolu do roku 2042. Ruský publicista Andrej Piontkovskij, neúprosný kritik Putinova režimu, to tehdy komentoval: „Prezident Ukrajiny dosáhl úspěchu, za nějž zaplatil pouze v symbolické rovině. Černomořská flotila, to jsou přece staré, rezavějící lodě, které nepředstavují zásadní vojenskou sílu. Janukovyč na tom získal, ale z psychologického

hlediska má Kreml pocit vítězství. Takovou hru s ním hrají všichni postsovětské státníci. Ve vlastním ekonomickém zájmu činí Moskvě symbolické ústupky, které v ní budí iluzorní pocit velmocenského statutu.⁴³

Jiný ruský politolog, ředitel moskevského Centra Carnegie Dmitrij Trenin, je názoru, že lakmusovým papírkem hegemonistického postavení Ruska v postsovětském prostoru by bylo uznání nezávislosti Abcházie a Jižní Osetie státy vzniklými na troskách SSSR. Žádný z nich takový krok neučinil. Neučinilo tak dokonce ani Bělorusko, při své pověsti ruského spojence. Alexandr Lukašenko totiž vede poměrně suverénní politiku, která obratně lavíruje mezi Ruskem a Západem. Vztahy Moskvy a ostatních postsovětských metropolí jsou tedy silně komplikované. Zdá se, že žádný jejich představitel nemá v úmyslu stát se vazalem Kremlu.

Dnešní Ukrajina není ve stejné situaci jako před oranžovou revolucí. Jedna věc se Juščenkovi podařila – docenit ukrajinskou národní identitu. Kromě obrany statutu ukrajinštiny coby jediného úředního jazyka se tu jedná také o tzv. politiku dějin se zvláštním zřetelem na národní martyrologii spojenou s velkým hladomorem.

Když jsem jel v únoru z Kyjeva na letiště Borispol, míjel jsem billboardy, na nichž Janukovyč nabádal lid, aby se „zamiloval do Ukrajiny“. I kdyby to měla být nevýznamná reklamní kampaň, lze ji vnímat i jako důsledek Juščenkovy prezidentské politiky. Ukrajinštvi lze potlačovat, je však třeba s ním počítat více než před sedmi lety.

Je-li na východní frontě v podstatě klid, neměl by snad budit údiv ani názor Pawła Zalewského na obrat v polské východní politice.

Europoslanec z řad Občanské platformy totiž nabádá k ukončení diskusí o koncepci Giedroyc–Mieroszewského. Byla totiž – podle Zalewského – naplněna roku 1991, kdy Polsko jako první stát uznalo nezávislost Ukrajiny.

Politik Platformy proto požaduje hledání nové formy: země ULB Varšavu mnohokrát zklamaly – příkladem může být diskriminace občanů polské národnosti v Litvě a Bělorusku – proto je nelze bezpodmínečně podporovat jen kvůli spojení proti ruské hrozbě. Je nutno požadovat od nich dodržování občanských práv a zavádění administrativních a hospodářských reforem. Ve vztazích s Ruskem je pak zapotřebí moudře hledat oblasti možné spolupráce.

(...) Polský publicista Piotr Zaremba správně poznamenává, že negativní obraz Ukrajiny prosazuje v EU Německo. Vychází tak vstříc Rusku. Čím horší je obraz Ukrajiny (bez ohledu na to, kdo tam vládne – Janukovyč slouží jen jako záminka), tím menší jsou její šance na vstup do Unie. Což s uspokojením kvituje Moskva. Její vlivy v Kyjevě totiž za této situace posilují. Toto všechno podporuje vládní Občanská platforma, která polské politiky nabádá, ať Ukrajinu od Polska izolují, protože je – jak to Zaremba ironicky formuloval – „špinavá, ošklivá a divoká“. Pokud jde o dodržování evropských demokratických standardů, němečtí křesťanští demokraté vlastně používají pro Rusko a pro Ukrajinu dvojí metr.

Ukončit dekolonizaci Euroasie

Jsmo snad za této situace odsouzeni k věčnému střetu? Na tuhle otázku možná odpovídá nulté číslo periodika *Nowy Prometeusz*, které vyšlo loni v prosinci. Vydává je sdružení Kavkazský dům v Polsku, které působí při Východoevropských studiích Varšavské univerzity, katedře navazující na vědecký odkaz Východního institutu. Časopis publikuje texty v polštině, angličtině a ruštině. Sama redakce je totiž také mezinárodní.

V nultém čísle vyšel ruskojazyčný článek výše zmíněného Zaura Gasimova. Úryvek stojí za uvedení: „*Nowy Prometeusz* by měl pravidelně přibližovat demokratizační a „autoritarizační“ procesy v regionech bývalého Sovětského svazu, ovšem neměl by se přitom v žádném případě omezovat na země Kavkazu, Ukrajiny a Běloruska. Nezbytné jsou pravidelné analýzy současné politiky v historickém regionu Idel-Uralu, čili v Tatarstánu, Baškyrii a Povolží, a také v Karélii a dalších regionech Ruské federace. Nesmíme zapomínat, že demokratizace Ruska by mohla mít ohromný význam pro mnoho republik dávného SSSR, a především pro Rusy samotné.“

Vyvstává otázka: proč se azerský politolog zmiňuje právě o Idel-Uralu či o Karélii? Možná proto, že se v těchto regionech po říjnové revoluci podařilo vytvořit nezávislé republiky, které čelily bolševikům. Takových útvarů bylo na území rozpadajícího se romanovského impéria více. Politici těchto zemí emigrovali po jejich likvidaci sovětskou mocí na Západ a angažovali se později v prométhejském hnutí.

Dále se můžeme ptát, jak to souvisí s dneškem. Problémem Ruské federace je – navzdory jejímu názvu – obrovský prostor, který je z politického hlediska stále ještě centralizován. Podle známého disidenta ze sovětských časů Vladimira Bukovského působí politický a ekonomický centralismus v případě rozlehlého státu s devíti časovými zónami propady. Z toho pramení několikasetletá nestabilita Ruska. V krizových situacích se stát rozpadal – tak jako roku 1917 nebo 1991.

Má-li se Ruská federace vyhnout další krizi, musí se hluboce decentralizovat. Republiky, které ji tvoří, musí získat skutečnou, ne pouze formální autonomii. Je potřeba také dovolit vyčleňování nových suverénních státních útvarů (tento návrh se týká třeba Čechenska nebo Tatarstánu). Tolik Bukovskij. Lze jenom dodat, že tento rozměr prométhejství není realizován dodnes.

Hříchem polské východní politiky je za dané situace defenzivní minimalismus. Spočívá v přesvědčení, že podmínkou zlepšení polsko-ruských vztahů, a dobrých sousedských vztahů v regionu vůbec, jsou dvě zásadní změny: že se ruský stát změní podle vzoru západních demokracií a že jeho establishment definitivně zúctuje se sovětskou minulostí. Obě tyto změny mají učinit přítrž ruským imperiálním ambicím, také ve vztahu k Polsku.

Tento přístup je naivní. Zakladatelským mýtem postsovětského Ruska, podobně jako jeho předchůzích forem, je nadále idea třetího Říma z 16. století. Úzce souvisí s koloniálním charakterem ruského státu, který je od dob Moskevského velkoknížectví nasměrován na expanzi. I kdyby se tedy Rusko více demokratisovalo, liberalizovalo a zúctovalo nakonec se sovětskou minulostí, neznamená to ještě, že se zřekne všech imperiálních choutek.

K tomu dojde teprve v okamžiku, kdy proběhne naprostá dekolonizace obrovské části Euroasie, která se stále nachází uvnitř hranic Ruské federace, a idea třetího Říma odumře. Moskva se pak stane hlavním městem národního státu. Může to blahodárně zapůsobit na ruské pravoslaví, které se zbaví omezení cesaropapismu. Ruská pravoslavná církev už nebude při své evangelizační misi v oblasti Euroasie záviset na státě.

Najde se v Polsku politik, který se odváží pohlízet na Rusko touto optikou? Polská východní politika každopádně potřebuje v dobách míru (jak dlouho ještě potrvají, to nevíme) státníka s chladným národ-

ně demokratickým temperamentem, který by ovšem byl schopen národně demokratické paradigma dalece přesahovat. Taková osobnost by měla pro své jednání zvolit dlouhodobou perspektivu.

Ovšemže snadno dojdeme k závěru, že nové prométhejství je za daných okolností riskantním projektem, kterým by Polsko zabředlo do zbytečného mezinárodního napětí. Jenomže staré prométhejství mohlo také působit jako dobrodružná utopie. Ve 20. a 30. letech se sotva dalo předvídat, že o půl století později vznikne nezávislá Ukrajina. Jejím prvními vůdci se navíc stali funkcionáři KSSS, kteří v nezávislosti své země viděli šanci, jak pro sebe získat suverénní, na Moskvě nezávislou moc. Možná je odvážnější smýšlení o budoucnosti potřebné i dnes.

Zatím tedy stačí zblízka pozorovat odstředivé tendence v Rusku. Nemusí být nutně výbušné. Jugoslávská varianta by přece nebyla vhod nikomu. Geopolitické změny mohou probíhat přirozenou cestou. Alespoň v tomto bodě jsou zájmy Poláků, Rusů a dalších národů žijících na území Ruské federace shodné.

Poznámky:

¹ Jerzy Giedroyc (1906–2000) – zakladatel a šéfredaktor v Paříži vydávané revue *Kultura*, nejdůležitější intelektuální platformy polského exilu v dobách komunismu. Společně s Juliem Mieroszewským formuloval nejvlivnější koncepci polské východní politiky posledních dekad, která považuje nezávislost Ukrajiny, Běloruska a Litvy (prostor ULB) za hlavní pilíř polské zahraniční politiky. S tímto se měla pojit na jedné straně podpora pro demokratické a národně-osvobozené tendence v těchto zemích, stejně tak jako definitivní rezignace Polska na území zabraná Sovětským svazem po roce 1945 a „zapomenutí“ na některá kontroverzní témata rozdělující Polsko a jeho východní sousedy – např. otázka masakru Poláků na Volyni v roce 1943 (pozn. red.

² „Kresy nie mają dziś swojej kontynuacji“, *Kresy.pl*, 20. června 2010.

³ „Europa – Magazyn Idei“, *Newsweek*, 4. května 2010.

Text „Prometeusz między trumnami“ byl poprvé publikován v *Plus-Minus* – sobotní příloze deníku *Rzeczpospolita* (16. 4. 2011). Redakčně upraveno a zkráceno.

Filip Memches (1969), polský publicista, spisovatel. Mezi jeho knižní publikace patří sborník rozhovorů s osobnostmi ruského politického a kulturního života *Śludzy i wrogowie imperium* (Krakov 2009). Spolupracuje s týdeníkem *Uważam Rze*.

Východní Evropa

Polské otázky ohledně Evropy a jejího Východu – po 10. dubnu 2010

ANDRZEJ NOWAK

„Místo východní Evropy v zahraniční politice Evropské unie – polská perspektiva“, tak je nazvána diskuse, k níž jsem přizván. Název k diskusi skutečně provokuje. Oprávněně se totiž nabízí otázka, zda kterýkoli z pojmů v něm figurujících má dnes nějaký protějšek v realitě.

Existuje dnes východní Evropa? Co by případně bylo jejím společným jmenovatelem? Návrat ruské dominance? To je první okruh otázek, jaké si lze položit.

Druhý je spojen s problémem reálnosti toho, co bylo v názvu panelu pojmenováno jako „zahraniční politika Evropské unie“. Je tím snad míněno zjevení lady Ashtonové na bruselském obzoru a armáda několika desítek tisíc úředníků, daných jí k dispozici? Lze ji snad nazvat Kissingerem Evropské unie? Chce snad premiér Putin nebo prezident Obama řešit jakýkoli problém ve vztazích s Evropou prostřednictvím horké linky na Hermanna Achilla Van Rompuye? To je okruh otázek čistě rétorických – alespoň pro mě – a nemám v úmyslu nad ním meditovat.

Třetí okruh pochybností je obsažen v předpokladu jediné „polské perspektivy“ pohledu na východní Evropu. Perspektiv je několik.

Při zamyšlení nad rozdíly v polských pohledech na východní Evropu musíme vycházet z událostí, které tyto odlišnosti zvláště silně podtrhly a znovu zřetelně nastolily otázku pojmání (a možná i přejímání) tohoto regionu.

Nejdůležitější z těchto událostí lze zahrnout do průběhu čtyř dní roku 2010:

7. dubna přijímá premiér Vladimir Putin v Katyni premiéra Donalda Tuska. Padají slova o polsko-ruském

smíření. Na tiskové konferenci po schůzce dává premiér Putin jasně na srozuměnou, že v Polsku jsou také lidé, kteří toto smíření nechtějí, a naráží na prezidenta Lecha Kaczyńskiego – ten den v Katyni nepřítomného – jehož označuje za „něčistplotného politikana“ (což by se dalo zjednodušeně, bez vyjádření bohatství odstínů ruštiny, přeložit jako „špinavý politikář“).

8. dubna podepisují prezidenti Barack Obama a Dmitrij Medveděv v Praze nový pakt o kontrole strategického zbrojení. Pakt žádnou ze stran v podstatě nezavazuje k zásadnější redukci raketového arzenálu, má však velký propagandistický význam. Ruská federace je americkým prezidentem znovu pojímána jako druhá supervelmoc (alespoň z militárního hlediska). Obama se poté, co odstoupil od plánů rozmístění protiraketového systému v Polsku a České republice, které Moskvu zneklidňovaly, vyhýbá jakýmkoli narážkám na stav dodržování lidských práv či svobody tisku v Rusku. Zato nazývá Medveděva „přítelem a partnerem“. Ruský prezident mu oplácí ujištěním, že cítí, jak mezi nimi zafungovala dokonalá „osobní chemie“. Český týdeník *Reflex* publikuje fotografii Obamy líbajícího Brežněva a varuje před „nebezpečnými polibky s Moskvou“. Bývalý český ministr obrany Luboš Dobrovský přirovnává pražské setkání k politice *appeasementu*, která se 72 let předtím Československa tak bolestně dotkla. Prezident Obama však nalézá příležitost ke gestu, které má rozehnat obavy celé střední a východní Evropy, kde ještě doutnají vzpomínky podobné těm, jaké vytanuly českým publicistům a politikům. Americký prezident vyřizuje záležitost jednou ranou. V den setkání s moskevským přítelem, tedy 8. dubna, přijímá ještě na obědě 11 představitelů regionu. U hustě obsazeného stolu má židli také premiér

Donald Tusk. Menu na schůzce je následující: ryba, medailonky, kalifornské víno.¹

9. dubna prezident Dmitrij Medveděv za přítomnosti mj. eurokomisaře pro energetické záležitosti Günthera Oettingera a bývalého německého kancléře Gerharda Schrödera slavnostně spouští stavbu plynovodu Nord Stream v leningradském obvodu.² Byl tak – už neodvolatelně – zahájen projekt, který ministr zahraničních věcí Radosław Sikorski docela nedávno předtím (za své kariéry ve vládě Práva a Spravedlnosti) označil za nový pakt Ribbentrop–Molotov. Potrubí na dně Baltu je mohutnou paží, kterou od severu drží Evropu v partnerském stisku její hlavní dodavatel plynu: Gazprom. Ročně jím bude proudit 55 miliard metrů krychlových plynu. Na zatím nevyřešeném detailu konstrukce potrubí bude záviset, zda nakonec nebude zbytečná realizace pojistky energetické bezpečnosti Polska před tlaky ruského monopolisty – stavba přístavu pro přečerpávání zkapalněného plynu u polského Svinoústí, probíhající současně se stavbou plynovodu. Pokud totiž bude potrubí Gazpromu ve výsošných vodách Německa u Svinoústí položeno patřičně mělce založené, může to zkrátka Polsku znemožnit vplutí velkých tankerů s plynem z Nigérie či Kataru. To už teď bude záviset pouze na dobré vůli Ruska a Německa.³ V Polsku však o dobré vůli ruských politiků už nikdo nepochybuje. Stavba severního plynovodu, která byla před několika lety jedním z nejdůležitějších témat kritiky vyslovované polskými oficiálními představiteli, nevyvolává v rozhodujícím okamžiku – po svém symbolickém zahájení – už žádné reakce. Média a vláda žijí polsko-ruským smířením.

10. dubna – Smolensk. Úřadem vlády přidělené vládní letadlo s prezidentem Lechem Kaczyńskim a více než devadesátičlennou delegací představitelů politických, společenských a historických elit Polska na palubě nedolétá na obřad k uctění 70. výročí katyňského masakru. Večer přilétají premiéři Putin a Tusk. Vyšetřování toho, co se stalo s úřadujícím, demokraticky zvoleným polským prezidentem, s posledním polským prezidentem v exilu, s více než desítkou poslanců, s ministry, generály, biskupy – svěruje polský premiér zcela do rukou Generální prokuratury Ruské federace. Od roku 2006 ji řídí Jurij Čajka. Dohlížel mj. na

vyšetřování vraždy Alexandra Litviněnka, Anny Politkovské, obnovil šetření prokuratury proti Michailovi Chodorkovskému. Ruské prokuratuře řízené Čajkou se průkopnickým způsobem podařilo propojit přinejmenším dvě z těchto vyšetřování: Jurij Čajka konstatoval, že za Litviněnkovu smrt (způsobenou otravou poloniem v Londýně) – zodpovídá Chodorkovskij (zabývající se tou dobou šitím kalhot v pracovním táboře na hranicích s Mongolskem) a jeho kumpáni. Nikdo v civilizovaném světě nepochybuje, že všechny tyto politické případy, stejně jako stovky jiných, jsou vedeny způsobem narušujícím veškeré právní principy. Píší o tom nejserióznější německé, francouzské, britské a americké noviny. Psal o tom donedávna i polský tisk. Teď už nepíše.

Byly to čtyři důležité dny. Ale samozřejmě ne jediné v kalendáři změn geopolitické situace našeho regionu. Právě tyhle čtyři dny se sešly, symbolicky kondenzované. Jaký je to ale symbol? Co symbolizují? Možná to stojí za zamyšlení.

Je to snad jednoduše symbol velkého vítězství politiky Vladimira Putina? Doktor Putin (doktorát napsal z plynárenství, a přesněji svou práci obhájenu v petrohradském Státním ústavu hornictví věnoval možnostem využití vývozu plynu v prosazování státních zájmů Ruské federace) sklízí plody politiky, kterou už deset let konsekventně prosazuje. A žně teprve začínají. Nastartoval Nord Stream. Zanedlouho ho doplní druhá mohutná paže plynového sevření Evropy. Tou je projekt South Stream, zahájený v roce 2007. Projekt plynovodu vyvážejícího surovinu z Ruska (a z nalezišť ve vazalských postsovětských „státech“ ve Střední Asii) přes Černé moře do Bulharska, Řecka, Srbska, Maďarska, Slovinska, Rakouska a Itálie. Právě Itálie, konkrétně vláda premiéra Berlusconiho, jsou v případě South Streamu hlavním evropským partnerem Putinovy plynové strategie, tak jako je jím v případě Nord Streamu Německo (Gazprom měl dokonce stejnou ideu jako v případě severního plynovodu – jmenovat jedním z formálních ředitelů projektu západoevropského premiéra, v tomto případě Romana Prodiho. Ten však, na rozdíl od Gerharda Schroedera, odmítl. Možná nechtěl zaštitovat finanční operace svého po-

litického rivala Berlusconiho.⁴⁾ Posledním chybějícím článkem této konstrukce bylo Chorvatsko. Také tam však došlo k přelomu, pouhých pět týdnů před Smolenskem. 2. března 2010 podepsal ministr energetiky Ruské federace Sergej Šmatko se svým chorvatským partnerem patřičnou smlouvu. Premiér Putin byl té radostné příležitosti osobně přítomen.⁵⁾ Úspěchům však ještě nebyl konec. 19. června oznámil francouzský průmyslový gigant Électricité de France, že přistupuje k projektu South Stream – přebírá celých deset procent akcií projektu.

South Streamem má začít proudit plyn do jižní Evropy nejpozději v roce 2015 (s maximální kapacitou 63 miliard metrů krychlových ročně). North Stream už tehdy bude tři roky pracovat na plné obrátky. Dvě mohutné paže něco obejmou. Co? Evropu? Určitě už objaly velmi důležité partnery z velmocí „staré“ Evropy: z Německa, Itálie, Francie. Určitě přivlnuly k hruďi skoro celou jižní Evropu. Že by však přece jen něco pominuly? Polsko, Ukrajinu, Litvu. Právě v uplynulém desetiletí se náš region do skládanky Vladimíra Putina nehodil. Hlavně po roce 2004, kdy se Ukrajinou prohnala „oranžová revoluce“, otevřeně podpořená Polskem (od Kwaśniewského po Kaczyńskiego), kdy v dalších letech začaly propukat pravidelné „plynové krize“ v rusko-ukrajinských vztazích, kdy Polsko, už pod vedením bratří Kaczyńských, iniciovalo projekt alternativní sítě zásobování regionu energetickými surovinami díky spolupráci Polska, Litvy a Ukrajiny s Ázerbájdžánem, Gruzíí, a také Kazachstánem, případně Turkmenistánem.

Začalo se to však měnit. Od okamžiku, kdy v Polsku převzala moc Občanská platforma. Stojí za připomenutí, že hned na prahu roku 2008 premiér Tusk manifestačně navštívil Moskvu. Někteří komentátoři tehdy upozorňovali, že tou dobou žádný sebevědomý západní politik Rusko nenavštěvoval – kvůli probíhajícímu prezidentským volbám. Návštěva polského premiéra mohla být po období výrazného politicko-ekonomického konfliktu na linii Moskva–Varšava v těchto volbách využita jako důkaz účinnosti neústupné politiky prezidenta Putina, který v jejím duchu pomazal svého nástupce Dmitrije Medveděva. Málokdo si však všiml jiného aspektu oné návštěvy – spojené-

ho se vztahy v trojúhelníku Varšava–Moskva–Kyjev. Nový ministr zahraničí Radosław Sikorski tehdy přiletěl do Moskvy připravit návštěvu svého nadřízeného – což se stalo (tak to ruské diplomacii jaksí vyšlo) v předvečer plánovaného moskevského jednání ruských představitelů s ukrajinskou premiérkou Julií Tymošenkovou, jíž tehdy Gazprom přiložil plynovou pistoli ke spánku. Rusko-polské setkání den před těmito kritickými rozhovory bylo pro Kyjev mimořádně čitelným znamením: Varšava volí Moskvu. Dalších signálů, že nová polská vláda se vědomě distancuje od spolupráce s Ukrajinou, obtížné, ale stále strategicky významné, přibývalo měsíc po měsíci. Symbolického významu mohly nabýt grimasy a slova ministra sportu Miroslawa Drzewieckého, naznačující, že Polsko by bylo připraveno zorganizovat bez Ukrajiny (!) mistrovství Evropy ve fotbale – akci navýsost závažnou nejen z hlediska sportu, ale (jak se ještě do dubna 2010 zdálo) především ze strategického hlediska vztahů ve východní části našeho kontinentu... Jistým shrnutím této tendence byl přístup k Ukrajině (ale také k pobaltským státům) na slavnostech 1. září 2009 na Westerplatte⁶⁾, z hlediska politiky Občanské platformy stěžejních. Jediným hostem z východu, kterého hostitelé brali na vědomí, byl premiér Putin. Premiérka Tymošenková dokázala jejich pozornost obrátit k sobě a k Ukrajině teprve prohlášením, že se nesejde s Donaldem Tuskem, protože musí neodkladně odcestovat do... Libye. Reakce byla adekvátní místu, jaké Ukrajina zaujala v politice polské vlády.

Politika oteplování na linii Varšava–Moskva, označovaná někdy dokonce za „dějinný přelom“, časově splývá s vpravdě přelomovým zvratem ukrajinské politiky po prezidentských volbách, v nichž zvítězil Viktor Janukovyč. Ukrajinsko-polské vztahy, od roku 2008 slábnoucí, definitivně ztratily na významu. Janukovyčova Ukrajina se po vzoru Tuskova Polska otevřela vůči Putinovu Rusku. Bezprecedentně v celém dvacetiletém období vlastní nezávislosti. V tomto ohledu přinesl duben 2010 datum, které se do dějin východní Evropy zapísalo nadlouho: 21. dubna podepsali prezidenti Medveděv a Janukovyč v Charkově smlouvu o prodloužení nájmu sevastopolského přístavu ruské vojenské flotile do roku 2042. Dva měsíce nato navštívil Sevastopol

premiér Putin. Na tříkolovém Harleyi přijel na slet ruského a ukrajinského fanklubu této značky. Krásný příklad postpolitiky. Při té příležitosti dal přece jenom řeč s prezidentem Janukovyčem, prý na téma možnosti nájmu dalších základen pro ruskou flotilu na ukrajinském pobřeží. Třeba se Oděsa vrátí do rukou svých stavitelů? A to v naprosté shodě s Kyjevem.

Po změně na postu litevského prezidenta Rusko zřejmě nemá problémy ani na tomto úseku. Nevyřešená je už jen otázka kontroly nad Minskem. Moskevský nátlak na místního satrapu je však čím dál silnější. Kdo by ho teď bránil? Kdo by taky chtěl bránit podstatnější nezávislost Běloruska na Moskvě?

Polsko, Litva, Bělorusko, Ukrajina – celý ten velký region tvoří určitou historickou a zeměpisnou konstrukci, přinejmenším od dob první polsko-litevské unie v Krewě (1385). Bez aktivní polské politiky na východě – takové, jejíž dědictví tvořil Piłsudski, politické myšlení okruhu pařížského časopisu *Kultura*, po roce 1989 kroky mnoha vlád III. Polské republiky (včetně vlády Jarosława Kaczyńskiego) – se tato konstrukce musí rozpadnout. Rozpadla se tedy?

Zdá se, že ano. Trvala za různých dějinných okolností více než dvacet generací. Dokáže jediná generace – generace Tuska, Sikorského, Janukovyče a Lukašenka – zmařit úsilí a touhy těch předchozích devatenácti? Smysl této konstrukce ozřejmovali po roce 1989 nejen Jerzy Giedroyc a Lech Kaczyński, ale také – z perspektivy dějin Rzeczpospolité – Jerzy Kłoczowski, Bohdan Cywiński či Jan Kieniewicz. Posledně jmenovaný formuloval věc pregnantně: „Budťo jako národ podpoříme národní a proevropské procesy na východě, nebo tam Rusko zavede vlastní model mezilidských vztahů.“⁷

Oblast někdejší Rzeczpospolité, obepjatá impozantním geopolitickým manévrem Gazpromu, se roku 2010 stala prostorem, v němž triumfoval „realismus“. Možná právě to bylo jedním z cílů velkého manévru doktora Putina? Vždyť „realismus“, jaký zvolila současná vládnoucí garnitura v Polsku či na Ukrajině, spočívá v uznání dominantní role Ruska na území celé východní Evropy. Partneři Kremlu, získaní vytrvalou politikou Gazpromu v Berlíně, Římě či v Paříži, tento názor samozřejmě sdílejí. Nemusí se přitom nijak

zneklidňovat, protože pojem východní Evropa je pro ně více či méně vzdálenou exotikou. Varšavští politici přesvědčují společnost, že Polsko do tohoto prostoru nepatří a patřit by nemělo – je totiž v Evropské unii. Škodit může jen přílišná polská angažovanost ve východních „tahanicích“ – tedy v každé formě politiky, která nás může vystavit konfliktu s Moskvou – nepohoditelnému z pohledu Bruselu (či spíše Paříže, Berlína anebo Říma).

Skutečný hřebíček do rakve s koncepcí východní politiky, jakou symbolizoval Jerzy Giedroyc, zatloukl slavnostním gestem ministr Radosław Sikorski. Učinil tak ve zvláštním textu publikovaném v deníku *Gazeta Wyborcza* (29. srpna 2009) na uvítanou dávno vyhlášeného hosta z východu – Vladimíra Putina. Podstatu tohoto manifestu vyjadřuje úryvek, v němž ministr Sikorski konstatoval, že „jagellonské mocnářské ambice nenabízejí správnou odpověď na polská dilemata identity a geopolitiky“. V textu, který neobsahoval nejmenší zmínky o Litvě, Ukrajině či Bělorusku, byla jako jediný východní soused Polska – přirozený partner jeho východní politiky – jmenována Ruská federace. Jedinou narážkou na aktivní polskou politiku vůči nejmenovaným státům byla nelibostná kritika snů o „statutu ‚jagellonské‘ regionální velmoci“, proti nimž manifest postavil v roli dvou reálných pilířů polské bezpečnosti „evropskou a euroatlantickou integraci“ a „modernizační proces Polska směřující k tvorbě moderního a demokratického národního státu“.⁸

Ovšem, můžeme konstatovat, že je to zkrátka střízlivé hodnocení situace. Jde však zřejmě o něco víc. Je to spíše zvláštní rétorická formule, v níž je do pozice „fackovacího panáka“ postavena právě celá tradice aktivní polské východní politiky, založené na předpokladu prioritního významu jak ukrajinské, tak běloruské a litevské nezávislosti pro bezpečnost Polska a pro vytváření jeho normálních (tedy rovnoprávných) vztahů s Ruskem. Pokud tuto politiku někdo zredukuje na anachronické chiméry o „jagellonské státnosti“ a postaví ji do protikladu s principem ukotvení Polska v evropských a atlantických strukturách, může ji vzápětí snadno vykázat na smetiště dějin.

Ministr Sikorski chce – a asi tím dobře vyjadřuje postoj celé vlády – a asi tím dobře vyjadřuje postoj celé vlády – abychom se konečně odvrátili od

„negativních zkušeností našich dějin“ (tuto koncepci poprvé formuloval v ambiciózním projektu reformy polského vlastenectví, prezentovaném na stránkách *International Herald Tribune* v roce 2008 – jde o velký manifest „antimartyrologického vlastenectví“).⁹ K oněm zkušenostem patří opakovaná situace, kdy Polsko a politici západních mocností rozdílně hodnotí záměry a praktické důsledky politiky Ruského impéria (a později SSSR – jeho geopolitického následníka). Tuto zkušenost lze překonat, pokud začneme s našimi unijními partnery mluvit stejnou politickou řečí.

Jakou vizi budoucnosti lze touto řečí vyjádřit? V zajímavých úvahách o scénářích vývoje geopolitické situace našeho regionu v nejbližších dvou desetiletích určil jistý žák Immanuela Wallersteina jako nejpravděpodobnější variantu strategickou dohodu Evropy s Ruskem. To je hezké, jenomže – jak píše – tento proces může nejspíše připomínat „dělení Polska mezi novodobá impéria v 18. století“. Bude linie této smlouvy vytčena dle té z Tylže¹⁰ v roce 1807, anebo té jaltské z roku 1945?¹¹

Ano, můžeme v této perspektivě mluvit o „zahraniční politice Evropské unie“ – ovšem pouze v tom smyslu, v jakém budou v Evropě velmocí Unii tvořit mocenská centra: Berlín, Paříž, Řím. Centra „karolínského jádra“ Evropy. Vladimír Putin získal podstatný nástroj ovlivňování těchto center – mimo jiné (či spíše především) díky své plynové strategii. Připomínám: hledisko, z něž vnímají Evropu, může být zásadně odlišné od toho, jež je situováno u Visly, či spíše mezi Bugem a Odrou.

V nejvýznamnějších hlavních městech „staré“, kontinentální Unie převažuje tendence navazovat strategickou spolupráci s Ruskem a ochota přimhouřit oči nad stavem práv a hodnot u tak cenného partnera. Oněch práv a hodnot, které prý měly svou roli u kořenů evropského společenství: demokracie, svobody tisku, lidských práv. Ještě menší váha je z této perspektivy připisována projevům aktivní, někdy otevřeně brutální neoimperální politiky Moskvy – vždyť její oběti jsou „daleké země, o nichž sotva co víme“. Máme snad i my začít takto vnímat Ukrajinu, a pak i Litvu, Estonsko či Lotyšsko? Zmizíme snad tehdy „z mušky“ oné politiky?

Jak už jsem ovšem naznačil, na východní Evropu a její vztah k Evropě *tout court* lze z naší země pohlížet různě. Pro tyto rozdíly je rozhodující pohled na Polsko samo. Jsou jeho dějiny, tradice spojené po staletí s odkazem šlechtické Rzeczpospolite pouhým přežitkem, přítěží, bariérou na cestě k „modernizaci a integraci“, anebo je jich k trvání Polska, k rozvinutí jeho originálního vkladu do Evropy zapotřebí?

Jak se zdá, současná podoba Evropské unie podporuje tu první volbu – tu, k níž se přiklonila současná vláda. Musíme však tuto podobu považovat za definitivní? Nemáme snad právo zasazovat se o její rozšíření, změnu – v zájmu Evropy jako celku? Právem formulovat tento zájem disponujeme stejně jako vládci v hlavních městech „staré“ Evropy.

Napětí, které působí současná forma Evropy, lze vnímat i na jiném než polském příkladě. V odlišném, britském kontextu, je skvěle analyzoval snad nejvýznamnější žijící historik idejí – J. G. A. Pocock. Upozornil na následky, jaké mělo zapojení do evropských struktur, či spíše do ideologického proudu, který se kolem nich rozvinul, pro historickou britskou komunitu, pro její rozklad. Nový Zéland (historikova rodná země), Austrálie, Kanada a další skladebné prvky této komunity však fungují v jiném geopolitickém kontextu než Ukrajina, Bělorusko, Litva či Lotyšsko. Jisté trauma rozpadu historického společenství má pro ně výlučně „civilizační“ ráz. I to je ovšem nepřehlédnutelný aspekt. Britové se znenadání měli usídlit pouze v evropských dějinách – jejich historická komunita se zeměmi, které v jistém smyslu spoluutvářeli, byla znenadání anulována. Britské impérium tvořilo kulturu „s globální schopností utvářet a sdružovat nové národy. Přistoupení Spojeného království k Evropskému společenství mělo za následek, že národy tohoto Království odmítly někdejší potenciál své kultury. Znamenalo to přiznání porážky a současně odmítnutí jiných národů této kultury“.¹²

Netvořila snad Rzeczpospolita – se svým polským jádrem – v rozmezí 15. a 19. století právě takovou kulturu schopnou spoluutvářet a přitahovat jiné národy, kulturu s minimálně regionálním dosahem? Neměla snad, dokonce i rozdělená, silnější gravitaci než v minulém, duchovně upadlém století? Nevracela se snad

k této roli, alespoň v jistém smyslu, v meziválečném období II. Rzeczpospolité nebo v úloze, jakou polská antikomunistická opozice sehrála v rámci sovětského bloku – vydáním „Poselství k dělníkům východní Evropy“ na I. sjezdu Solidarity, a konečně právě oživením aktivní, kulturní, nejenom politické interakce s prostorem dávné Rzeczpospolité za „oranžové revoluce“?

Můžeme přistoupit na to, že odzvonilo. Že dál není proč dělat si iluze. Tím však nejenže odmítneme onu specifickou, polskou kulturu, její schopnost sdružovat nové národy, nejenže se zřekneme těch národů, které s Polskem tvořily dějinné společenství. Odmítneme tím samotnou koncepci východní Evropy. Jinou, než je ta stěsnaná mezi potrubím North Streamu a South Streamu.

Tím se mění samo pojetí Evropy. A určitě místo Polska v ní. Pokud přijmeme tuto volbu – přikývneme k umístění na hranici. Na té hranici Evropy, kterou sami nechceme poposunout, ale již chce přemísťovat Vladimír Putin.

Pokud tuto volbu odmítneme – můžeme pro společné kroky směrem k obnovení Evropy pořád ještě najít partnery. Mohou jimi být nové vlády v Maďarsku, v České republice, na Slovensku i v Rumunsku. Může jím být Švédsko, vždy zainteresované svým „postimperiálním“ prostorem u východního Baltu a vždy připravené věnovat vnitropolitické situaci v Rusku trochu větší pozornost než naši partneři u Odry či Seiny (možná proto je Carl Bildt politikem, kterého Moskva vnímá s podobnou nevraživostí jako do 10. dubna 2010 Lecha Kaczyńskiego?) Program Východního partnerství určitě není vrcholem možností polsko-švédské spolupráce ve východoevropském prostoru.

Neměli bychom také zapomínat, že Ukrajina a Bělorusko, to není jen Janukovyč či Lukašenko. V těchto zemích se dál skrývá potenciál otevřenosti k Evropě – potenciál, který by aktivní, odvážná, důsledná východní politika Polska mohla oživovat. A konečně – existuje ještě jeden rozměr politiky, poznamenané dějinným odkazem Rzeczpospolité, odkazem tragicky zesnulého Lecha Kaczyńskiego. Připomínáním, že Evropa je (byla? bývávala?), a každopádně může být společenstvím hodnot, se vůbec nemusíme uzavírat vůči Rusku. Ovšem, ohrazujeme se tím vůči

Putinovi. To ovšem ještě není celé Rusko. Zdá se, že Rusko dnes vstupuje do nové fáze hledání vlastní ideové identity. Jistější si svou suverenitou, táže se po jejím smyslu, po jejím nejen geopolitickém, ale také duchovním vektoru.

Polsko může využít jisté, nevelké, ale reálně existující šance, jak na Rusko působit – aby se měnilo způsobem umožňujícím překonat dědictví nejhoršího zločinu 20. století, dědictví sovětského komunismu. Právě Rusko bylo největší obětí tohoto zločinu. Ale žijí tam také zločinci tohoto systému a jejich (nikoli pouze institucionální) následníci. Nejen žijí.¹³ Rusko po roce 1991 nepřistoupilo k zúčtování s tímto dědictvím. Každopádně byly pokusy o takového zúčtování potlačeny těmi, kdo ve jménu velikosti impéria, ve jménu obnovení jeho moci nad ostatními, nad sousedy, nad slabšími, dokázali omluvit, či alespoň relativizovat oběti a redukovat instinkt morálního soucitu zakódovaný v křesťanské kultuře. Smolenská tragédie 10. dubna tento instinkt v ruském národě oživila. Miliony Rusů se po 10. dubnu dozvěděly pravdu o katyňském zločinu, přesvědčily se, že takové zločiny nejsou ospravedlnitelné – ničím. Někteří, nejpoctivější představitelé tohoto národa, už léta za takovou pravdu bojovali svými historickými pracemi (například lidé z „Memorialu“) nebo celým svým životním postojem (jako Vladimír Bukovskij či Natalia Gorbanevská). Teď, po 10. dubnu, na ni začali navazovat dokonce někteří představitelé „oficiálního“ Ruska. Sergej Karaganov, předseda kremelské Rady pro zahraniční a obrannou politiku, prohlásil, že pokud Rusko „už definitivně a bezpodmínečně uznalo katyňský zločin“, mělo by také uznat, že je samo jednou velkou Katyní a že Stalin a jeho pomocníci (a pokračovatelé) by už nikdy neměli být v Rusku uctíváni. Uctěny by měly být jejich oběti.¹⁴

Jak naivně působily snahy o vyřčení pravdy o Katyni v letech sovětské nadvlády nad Polskem. Jak se tomu političtí „realisté“ vysmívali: „Jak přimět silnějšího, aby přiznal svou lež, když se mu nechce? A k čemu? Lze napsat celý traktát o situacích, kdy toto moralistické tíhnutí k dějinné pravdě Polákům ztěžovalo či přímo znemožňovalo politické kontakty s Ruskem. Cítím nutkání rozepsat se o tom, jak otevírání tragické

katyňské kauzy škodí polské politice. [...] Vždyť je to komické, vždyť na velkém národě nelze vyžadovat, aby jednal jako dítě, u nějž se z výchovných důvodů domáháme doznání viny“.¹⁵ Historik Marcin Król napsal tato slova v roce 1986. Dva roky nato začala sovětská moc zvažovat možnost zveřejnění pravdy o Katyni. Tři roky nato ji, byť částečně, publikovala. Pět let poté – padla. Přinejmenším v určité své formě.

Dějiny neskončily. Evropská unie ve své současné podobě není jejich definitivním horizontem. Musíme mít odvalu pohlednout dál. Z pozice, kterou nám odkázaly dějiny.

Poznámky:

¹ „Russia and U.S. Sign Nuclear Arms reduction Pact“, *New York Times*, 9. 5. 2010.

² „Medvedev Delivers Putin's Brainchild“, *The Moscow Times*, 10. 5. 2010.

³ V dubnu 2011 roku byl ukončen proces pokládání potrubí severního plynovodu v blízkosti vstupu do přístavu Świnoujście. Navzdory polským protestům potrubí bylo položeno přímo na mořském dně (nikoliv zakopáno do země, jak navrhovalo Polsko), což znemožní do budoucna rozšíření kapacity přístavu.

⁴ Viz Judy Dempsey: „Gazprom courts Prodi as pipeline chief“, *International Herald Tribune*, 28. 5. 2008.

⁵ Via Anatoly Modesty: „Croatia Agrees to Join South Stream“, *The Moscow Times*, 2. 3. 2010.

⁶ Westerplatte – poloostrov u Gdańska, kde padly první výstřely 2. světové války. V roce 2009 se tam konalo velké mezinárodní setkání k připomenutí 50. výročí propuknutí globálního konfliktu.

⁷ Jan Kieniewicz: „Czy Europa Wschodnia jest możliwa?“, *Arcana*, 29 (5/1999), s. 63.

⁸ Radosław Sikorski: „Lekcje historii, modernizacja i integracja“, *Gazeta Wyborcza*, 29–30. 8. 2009; srov. polemiku

s tímto názorem: Mirosław Czech: „Duch Jagiellonów nie błędzi po Polsce“, *Gazeta Wyborcza*, 6. 9. 2009

⁹ Viz [R. Sikorski, in:] „Working to redefine patriotism in Poland“, *International Herald Tribune*, 24. 8. 2008.

¹⁰ V roce byla 1807 v Tylži na severovýchodě Polska podepsána dohoda mezi Napoleonem a ruským carem Alexandrem o rozdělení sféry vlivu v Evropě.

¹¹ Norihisa Yamashita: „Empire or Post-empire? The Concept of ‚Long Century‘ and the Consequences of Globalization“, in: *Emerging Meso-Areas in the Former Socialist Countries: Histories Revived or Improvised*, ed. Kimitaka Matsuzato, Sapporo 2005, s. 348.

¹² J. G. A. Pocock: *The Discovery of Islands. Essays in British History*, Cambridge 2005, s. 271.

¹³ Politické elity současného Ruska jsou ovládány lidmi pocházejícími ze „služeb“ – z někdejší KGB a GRU. Podle těch nejdůkladnějších průzkumů životopisů členů Rady Bezpečnosti Ruské federace, vlády, ruského parlamentu a regionálních orgánů, uskutečněných prof. Olgou Kryštanovskou z Ústavu sociologie Ruské akademie věd a prof. Stephenem Whitem z Glasgow University, pochází 70 procent z nich z někdejších sovětských „služeb“ nebo z institucí přímo na ně navazujících: viz O. Kryštanovska, S. White: „The Sovietization of Russian Politics“, *Post-Soviet Affairs*, Vol. 25, No. 4 (October–December 2009).

¹⁴ Сергей Караганов: „Русская Катынь“, *Российская газета* – Федеральный выпуск №5239 (160) от 22 июля 2010 г.

¹⁵ Marcin Król: *Podróż romantyczna*, Paříž 1986, s. 52.

Publikovaný text je přepracovanou verzí příspěvku předneseného na konferenci Centra politického myšlení (OMP) „Geopolitické výzvy v současných mezinárodních vztazích a polské zájmy“ (Krakov, červen 2010). Přeložila Lucie Szymanowska.

Andrzej Nowak (1960), historik, odborník na dějiny Ruska. Působí na Jagellonské univerzitě v Krakově a Institutu historie Polské akademie věd. Je šéfredaktorem revue *Arcana*. Český výběr textů jeho textů *Impérium a ti druzí. Eseje z moderních dějin východní Evropy* (Brno 2010).

Kavkazská romance

PAWEŁ KOWAL

Pro polskou zahraniční politiku se srpen 2008 stal dalším přelomovým okamžikem „kavkazské romance“. Ačkoliv si Lech Kaczyński byl zřejmě vědom cynismu evropské politiky i toho, že podpora EU a NATO asi nebude dostatečná, nemohl couvnout.

Ten příběh začal před dvěma sty lety. Dalo by se říci, že během těch dvou staletí se změnilo všechno, a překvapivě hodně toho zůstalo při starém. Osudy Poláků a Gruzínců se začaly proplétat na konci 18. století, kdy se oba národy ocitly pod ruským jhem. Ruští vojáci byli na gruzínském území spatřeni poprvé roku 1769, kdy je carevna Kateřina II. vyslala do boje s Turky. V roce prvního dělení Polska se vojsko pod znakem dvouhlavé orlice z gruzínského území dočasně stáhlo. Agresivní politika Turecka a Persie i nezájem evropských dvorů o situaci na Kavkaze přiměly roku 1783 krále Kartli a Kacheti Erekla II., aby s Kateřinou Velikou uzavřel dohodu, která učinila Gruzii protektorátem. Když Rusko roku 1795 nedodrželo závazky, které z dohody plynuly, zalila Gruzii perská invaze, během níž byla vyvražděna většina obyvatel Tbilisi. Gruzínci tento masakr dodnes oplakávají. Oslabení Gruzie přišlo Rusku vhod, vždyť usnadňovalo anexi. Roku 1801 využilo Rusko smrti gruzínského panovníka Jiřího XII. a zabránilo korunovaci jeho vnuka Davida. Ve tbiliské katedrále byl přečten výnos o včlenění Kartli a Kacheti do Ruska, během dalších třech let pak Moskva anektovala království Imereti, které se zatím vymykal jeho nadvládě. Povstání, která pak po třicet let propukala, skončila krvavým potlačením posledního z nich.¹ Došlo k tomu několik měsíců po potlačení polského listopadového povstání (1832).

Přesně dvanáct let po dohodě Erekla II. s ruskou carevnou, roku 1795, kdy Rusko opustilo Gruzii v nouzi, přestala v důsledku třetího dělení Polska a s tichým souhlasem západních dvorů existovat Rzeczpospolita. Tři roky nato zemřel v ústraní v Petrohradě Stanisław August Poniatowski, poslední polský král. Dělení Pol-

ska završilo v dějinách ruského impéria „sjednocování Rusi“. Z geopolitického hlediska bylo počátkem úsilí Ruska o podmanění střední Evropy. Anexe Gruzie pak tuto zemi jen zdánlivě ochránila před tureckou expanzí,² protože ve skutečnosti se stala mílovým krokem k ruské nadvládě na Kavkaze, což otvíralo cestu k budoucí konfrontaci s Tureckem a snižovalo hrozbu přímého tureckého útoku na Rusko. Podmanění Gruzie i Polska zvěstovalo ruskou imperiální politiku, jejímž cílem bylo vykročit za hranice široce chápaného ruského území a vytvořit nárazníkové zóny, které by mj. oddělovaly území, jež Rusko považovalo za své, od potenciálních nepřátel.

Počátek polsko-gruzínského příběhu je tedy ocejchován ruskou anexí obou zemí. I. Rzeczpospolita a Gruzie stály impériu v cestě k nadvládě nad východní Evropou. Obě země byly také v impériu vnímány jako největší „potížisté“. Tolstoj to shrnul v Hadži Muratovi: „Polsko a Kavkaz jsou pro Rusko dvě pohromy. Na každém z těch území by nemělo žít víc než sto tisíc lidí,“ říká pruskému velvyslanci carský dvořan.³ Poláky a Gruzínce spojil v ruském impériu osud diskriminovaných neruských národností a věčných buřičů.⁴ Oba národy přežily více než sto let na okraji impéria, což znamenalo jejich kulturu, ekonomický systém, mentalitu. Vznikly tak specifické vazby na Rusko a na Rusy, jež jsou směsicí obav, jisté přecitlivělosti, dějinně opodstatněné podezřívavosti a úcty k ruské kultuře. Oba národy převzaly řadu ruských zvyků, četní Gruzínci a Poláci se v různých obdobích ruské nadvlády učili rusky a udělali velké kariéry u dvora (nemluvě už v této souvislosti o gruzínském původu Stalina a Berii v sovětském období).⁵ Ani jeden z obou národů se

nevyhnul deportacím na Sibiř. Účastníci polských povstání, oběti ruských represí v Polském království, se často ocitli ve vyhnanství až na jižním Kavkaze – zvlášť po porážce listopadového povstání. Poláci svou vzdělaností a schopnostmi přispěli k bohaté kultuře tohoto regionu a zanechali po sobě spoustu dobrých vzpomínek.

Ke konci 19. století přicházeli na polská území pod ruským zábořem gruzínští studenti a intelektuálové.⁶ Připravilo to půdu k navázání spolupráce po rozpadu carského impéria, kdy se obě země pokusily získat nezávislost. Gruzie se potenciálně mohla stát jedním z nejbližších spojenců Polska. Události se však bohužel vyvinuly jinak.

Polsko uznalo Gruzii 29. ledna 1919, ale anektování Gruzie Sovětským svazem přerušilo rozhovory o polsko-gruzínském vojenském spojení. II. Rzeczpospolita zábor Gruzie neuznala, udržovala kontakty s gruzínskou exilovou vládou a otevřela vlastní hranice uprchlíkům z Kavkazu podmaněného bolševiky. Do Polska se dostalo mj. několik desítek gruzínských důstojníků, kteří díky svému smyslu pro humor a kavkazskému temperamentu ovládli varšavské salony. Generálové Zachari Bakradze či Alexandr Čcheidze vstoupili díky rozkazu, který dal v jejich věci Józef Piłsudski, do armády, jiní emigranti, jako Alexandr Godzjašvili, se zapojili do kulturního života obrozujícího se Polska.⁷ V povědomí elit II. Rzeczpospolité figurovala Gruzie také jako jedna ze zemí, které mělo ze sovětského jha vymanit tzv. prométhejské hnutí, založené roku 1924 částečně na popud II. oddělení generálního štábu polské armády. Byl to, jak by řekl zakladatel hnutí Włodzimierz Bączkowski, „výplod politického zeměpisu“ té doby.⁸ Pro mnohé Poláky bylo poslání tohoto hnutí – podpora národů utlačovaných sovětským Ruskem – nejen morálním imperativem či zálibou, ale zásadní politickou deklarací a odpovědí na boj o proletáře všech zemí v sovětském podání. Polemiky o cílech prométhejského hnutí bývaly žhavé. Polští publicisté používali pero místo pistole. O těch, kteří prométhejskou myšlenku zpochybňovali, Włodzimierz Bączkowski psal: „Potlačování prométhejství jako takového, jako jevu, jako doktríny v jejich obec-

ných rysech nemůžeme pod žádnou záminkou (...) považovat za úkaz přípustný a užitečný. Takové potlačování vnímáme jako nevědomé či vědomé paktování s prací ruské, pacifistické aj. agentury. Za jev směřující k morální demobilizaci potenciálu naší protiruské energie.“⁹ Bączkowski tedy spojoval nezájem o situaci v SSSR a nepochopení vzájemných souvislostí mezi svobodou národů SSSR a polskou nezávislostí za zradu a uchýloval se při tom ke skutečně silné rétorice. Pravdou však je, že zvlášť poté, co byl roku 1932 se SSSR uzavřen pakt o neútočení, toto hnutí polskou zahraniční politiku oproti původním očekáváním příliš neovlivňovalo.

Po propuknutí druhé světové války se Gruzíni v polské armádě nezdráhali splácet Polsku dluh vlastní krví. Mnozí z nich zahynuli v tzv. zářijové kampani roku 1939. Stačí připomenout kapitána Viktora Lomidze, velitele polské minonosky ORP Gryf. Archimandritu Grigola Peradze, kněze gruzínské kolonie v Polsku a profesora teologie na Varšavské univerzitě, zavraždili Němci v Auschwitz.¹⁰ Mnozí další sdíleli v sovětském zajetí osud tisíců polských důstojníků, zavražděných NKVD. Minimálně deset Gruzínců bojovalo ve Varšavském povstání, především v levobřežní čtvrti Czerniaków.¹¹ Většina z nich zahynula přičiněním Sovětů ještě během druhé světové války a těsně po jejím konci.

V geopolitickém vnímání Poláků vychovaných po druhé světové válce existoval na východ od jejich země pouze Sovětský svaz. Dobu komunismu přestály ve vědomí některých Poláků hlavně Ukrajina, Litva a Bělorusko. Přispěl k tomu také exilový pařížský časopis *Kultura*, na jejíchž stránkách Juliusz Mieroszewski upřesňoval koncepci ULB, a také několik málo ilegálních titulů vydaných po roce 1976.¹² Na ostatní národy a státy, jež impérium pozřelo, Poláci zapomněli. Gruzie se pak v polském povědomí do jisté míry zachovala díky masové kultuře Polské lidové republiky: například díky Włodzimierzovi Pressovi, který bravurně zahrál roli Gřeše Saakašviliho v donekonečna opakovaném seriálu *Čtyři z tanku a pes*. (...) Trochu více toho bylo o Gruzii k přečtení až ve druhé polovině 80. let, kdy se polský oficiální tisk začal trochu

podrobněji rozepisovat o oživení nacionalismu na jižním Kavkaze. Čtenáři se dozvídali, že Gruzínci se dožadují dodržování práv na vlastní kulturu a jazyk. Psalo se, že premiérka Velké Británie Margaret Thatcherová navštívila během návštěvy SSSR počátkem dubna 1987 Tbilisi, za nadšeného přijetí jeho občanů.¹³ Rok nato, v listopadu 1988, navštívila v podobné atmosféře Varšavu a Gdaňsk. Tato dcera společensky angažovaného majitele zelinářství se ve Varšavě podobně jako v Gruzii pokusila vymknout ochrance, jít něco nakoupit a ukázat, že nepřijela jenom za mocipány.¹⁴ Polsko, podobně jako mnoho jiných zemí, podlehl nekritické gorbačovské mánii. 20. dubna 1989 si tehdejší premiér Mieczysław Rakowski zapsal do později publikovaného deníku informaci o nájezdu obrněných vozů na Tbilisi a zmasakrování 19 demonstrantů, což vnímal pouze jako další nepříjemnost pro Gorbačova, který za události nesl politickou zodpovědnost.¹⁵ Podobně jako v roce 1918 se osudy Polska a Gruzie proměňovaly podle rytmu rozkladu a obnovy ruského impéria. Podobně jako po první světové válce bylo Polsko v lepší geopolitické situaci než Gruzie. (...)

Pozůstatky loajality vůči Gruzii a Gruzíncům po roce 1989 přispěly k formování polské politiky na Kavkaze. Nestalo se tak ovšem během krátkého okamžiku. Diplomacie v obrozeném Polsku neměla pro politiku na jižním Kavkaze koncepci. Léta přistupovala ke všem třem zemím jednolitě a předstírala, že mezi Arménií, Ázerbájdžánem a Gruzií nevidí rozdíl. (...) Proč si Polsko zpočátku nevšimlo, jaký má jižní Kavkaz význam pro jeho geopolitické zájmy? Mohla bez podílu Gruzie vzniknout jakákoli seriózní koncepce energetické bezpečnosti? Listopadová revoluce růží v roce 2003 okamžité změny polské politiky na Kavkaze nevyvolala. Poláci sledovali na televizních obrazovkách události ze vzdálené, neznámé země. (...) Tím, co přiblížilo Gruzii Evropě, byly paradoxně ruské sankce na gruzínské zboží, zavedené po revoluci v roce 2004. V Polsku se po roce 2005 stalo dobrým zvykem pít gruzínskou minerálku Borjomi. Tehdejší ministr obrany Radosław Sikorski objednával na vojenské recepcie pouze gruzínská vína. Sankce přispěly k posílení Gruzie, protože ji přiměly k vyhledávání jiných odbytišť než těch

ruských. Jak píše Edward Lucas: „Zdálo se, že Rusko vyčkává, až Gruzie ustoupí. Jak už tomu však se sankcemi, jež Kreml uvaluje, často bývá, vyšlo najevo, že pokus vyvinout prostřednictvím ekonomických vazeb ze sovětských dob politický nátlak byl kontraproduktivní. Gruzínští vývozci vylepšili kvalitu zboží i standard balení a začali exportovat na nové trhy. (...) Tempo růstu kleslo v důsledku moskevských sankcí sotva o dvě procenta, morálka v zemi zato prudce stoupla.“¹⁶

Za úřadování Micheila Saakašviliho, který vystudoval ve Spojených státech, se Gruzie stala přitažlivou pro západní investice a v roce 2007 zaznamenala dvoumístný přírůstek ekonomiky. Životní podmínky v zemi se zlepšily. Gruzie se jako jedna z nemnoha zemí někdejšího Sovětského svazu stala – vedle Ukrajiny a také Litvy, Lotyšska a Estonska, které už vstoupily do EU – státem se svobodnými volbami. Což zřetelně signalizuje, že se vymanila z dědictví SSSR. Úspěch Saakašviliho Gruzie byl provázen vědomím příslušnosti k západní kultuře a stoupající podporou integrace s Evropskou unií a NATO. Díky podpoře Spojených států se zrychlila práce na ropovodu z ázerbájdžánského Baku přes Tbilisi do tureckého Ceyhanu a v roce 2005 byl ropovod spuštěn. BTC byl nejen důležitým ohniskem diverzifikace dodávek kavkazských energetických surovin, ale také symbolem toho, že se Ázerbájdžán a Gruzie vymanily ze sféry ruského energetického nátlaku. Kletbou, jež se nad Saakašviliho politikou dál vznáší, jsou však zmrazené konflikty. Gorbačov v nich svého času viděl pojítko mezi Gruzií a někdejším impériem. Abcházie byla v letech 1917–1921 součástí nezávislé Gruzie. Po vpádu bolševiků byla vyhlášena Socialistická sovětská republika Abcházie, která za sovětských dob změnila svůj status. Vždy ovšem sehrávala svou roli. Byla barometrem postavení Gruzínců v SSSR: když chtěli Rusové Gruzii ztížit situaci, sázeli právě na Abcházii. 23. července 1992 ohlásila Abcházie nezávislost, a to znamenalo počátek války proti Gruzii. Po dvou letech byla v Moskvě podepsána dohoda. Rozšířila v Gruzii abcházskou autonomii. Ná vazně byly v Abcházii instalovány jakési mírové síly, sestávající z ruských vojáků. Podobná byla situace v Osetii.

Po obsazení Gruzie roku 1921 vytvořili Rusové Jihoosetinskou autonomní oblast. V roce 1989 proklamovali separatisté podpoření Ruskem sjednocení se Severní Osetií, patřící k Rusku. Saakašvili si mohl ve svůj prospěch započíst pouze zmírnění konfliktu s Adžárií, nad níž v roce 2004 pod pohrůžkou vojenského zásahu získal kontrolu. Tři závažné územní problémy, které trvale udržují možnost ruské intervence, ohrožovaly samu existenci Gruzie. Podobnou roli sehrávala ekonomická blokáda, jež přes mnohé úspěchy Saakašvilio Gruzie postavila zemi do obtížné situace.

V roce 2005 proběhla v Petrohradě jedna z největších recepcí nového imperiálního Ruska. Kulaté stoly se prohýbaly pod stříbrným nádobím s astrachaňským kaviárem a nejvybranějším ovocem. Ačkoli se slavilo sté výročí ustavení ruské Státní dumy, hlavním mluvčím večera nebyl její předseda Boris Gryzlov, ale tehdejší ruský prezident Vladimir Putin. Před ním měli projevy představitelé parlamentů zemí bývalého impéria. Proslovy našpikované „demokratickými“ frázemi zněly – po rusko-čečenských válkách – ironicky. Pouze „gruzínská Julie Týmošenko“ Nino Burdžanadze, hrdinka revoluce růží a předsedkyně gruzínského parlamentu, se domáhala zrušení embarga na gruzínské víno, v Rusku tak oblíbené. Nejdříve začali dupat poslanci z Liberálně demokratické strany Ruska Vladimira Žirinovského, chvíli nato začala křičet většina sálu. „Za trest“ hostitelé rozhodli o zrušení dvoustranné schůzky Nino Burdžanadze s Borisem Gryzlovem. Jediná osobnost, která se odvážila přímo kritizovat nespravedlivé jednání Ruska, pak seděla stranou se svými spolupracovníky. V Tauridském paláci, jenž pamatuje první Dumu, zatím probíhala setkání delegací ze všech koutů Sovětského svazu. Pohled na neústupnou Nino Burdžanadze ilustroval, jaké mohou být následky západního kurzu kavkazské republiky. Když se Gruzínci rozhodli jít vlastní cestou, zvolili citelnou osamocenost uprostřed národů bývalého SSSR, tisícerým způsobem napojených na Moskvu. Tuto roli jim jistě pomáhala přijmout vrozená hrdost a přesvědčení o výjimečnosti vlastní kultury. Od tohoto okamžiku mohli počítat s tím, že z představitelů postsovětských států je podpoří snad jen V. Juščenko.

Osudy Polska a Gruzie se měly znovu spojit – v obtížné situaci našli Gruzínci u pozapomenutých přátel pochopení. Polsko-gruzínské vztahy dosud prakticky nevybočovaly z obecného diplomatického standardu. Mnohé se změnilo na jaře roku 2006. 3.–4. května se Lech Kaczyński účastnil ve Vilniusu mezinárodní konference a setkal se na ní s Micheilem Saakašvilim. 19. května 2006 se polský prezident během summitu hlav států v Bulharsku vyslovil pro rozšíření NATO o Gruzii.¹⁷ Za zahájení nové společné cesty Polska a Gruzie lze považovat summit organizací GUAM v Kyjevě 22.–23. května 2006 za účasti Lecha Kaczyńskiego a Valdase Adamkuse. Polští představitelé se schůzek této jediné mezinárodní organizace, která v postsovětské zóně nenavazuje na dědictví SSSR pojímaného jako patronát Kremlu, účastnili už dříve. Což bylo o to důležitější, že GUAM prožíval po zvolení Saakašvilio a Juščenka renesanci.¹⁸ Lech Kaczyński, který nedlouho předtím nastoupil do prezidentské funkce, zjišťoval, že rovnoprávné vztahy s Moskvou nelze navázat bez vůle projevené ze strany Kremlu – gesta dobré vůle, výměna korespondence s Vladimírem Putinem či setkání s jeho vlivným poradcem Sergejem Jastremským sama o sobě nic nepomáhala. Zvláště když ve strategických oblastech jako energetická bezpečnost zůstávalo Polsko izolováno. Rusko stále nebylo připraveno k partnerskému dialogu. Nejenže nedocházelo k setkáním na nejvyšší úrovni, ale Kreml odplatou za podíl Alexandra Kwaśniewského a jiných polských politiků na vyhlášení opakovaných voleb během oranžové revoluce na Ukrajině vedl vůči Polsku nevraživou politiku – pod fiktivními záminkami odmítal celé měsíce zrušit embargo na polské maso a jiné zemědělské výrobky. Bylo patrné, že Polsko navzdory svému členství v EU nemůže počítat s pomocí Bruselu v situaci, kdy s ním Kreml jedná, jako by v Unii nebylo. Polsko bylo – stejně jako Gruzie – vystaveno bezdůvodným restrikcím, mimo jiné proto, že se odvážilo nahlas protestovat proti stavbě plynovodu Nord Stream, kvůli jeho negativním důsledkům pro střední Evropu. Gruzie byla bita za revoluci růží, Polsko si mělo odskákat podporu oranžové revoluce. Jako vždy v této části světa, šlo o jedno – zda se národy a státy východní a střední Evropy mohou či nemohou vymanit

z neviditelné sféry vlivů. Nutnost řešit tyto problémy způsobila, že mezi Varšavou a Tbilisi se navázala nit porozumění. Mělo velký význam, že ve střední Evropě převzali moc politici se zájmem o integraci regionu: Juščenko, Kaczyński a Saakašvili, a že je podpořil opět úřadující Adamkus. Také díky předchozí politice Aleksandra Kwaśniewského, která byla nakloněna „květinovým revolucím“ let 2003–2005, a díky objektivnímu potenciálu Polska v regionu se Lech Kaczyński jako nový prezident Polska mohl pokusit zajít trochu dál. V roce 2006 se v polsko-gruzínských vztazích sešlo povícero zásadních otázek: společné zájmy ve vztazích vůči Rusku a z polské strany i nutnost hledat možnosti, jak omezit ruskou dominanci v těžbě, prodeji a dopravě energetických surovin. Ve hře nebyl pouze ropovod Odessa–Brody–Gdaňsk, který by monopol vzhledem ke své nízké kapacitě přímo neprolomil, i kdyby se podařilo jej postavit. Šlo také o jinou záležitost evropského významu – o stavbu systému přepravy kaspických surovin do Evropy, včetně projektu Nabucco. Zde se dostáváme ke klíčové otázce: k „rituálnímu“ významu Kavkazu pro ruskou politiku – což je historická záležitost – a energetiku – což je záležitost poněkud novější. Ruský postoj k tranzitu ropy ze střední Asie a Ázerbájdžánu k pobřeží Baltu se v zásadě nezakládal na obavách Moskvy před narušením jejího monopolu dodávek do Evropy, ale na odporu vůči tomu, aby zásoby formálně nepatřící Rusku byly prodávány bez jeho prostřednictví a dohledu. Právě otázka ruského prostřednictví se zřejmě stala ohniskem konfliktu kolem situace na Kavkaze. Lech Kaczyński se svým vlivem mezi představiteli států vyjednávajících novou evropskou smlouvu (ti museli usilovat o jeho podporu) formuloval koncepci blízké spolupráce zemí, jež dříve spadaly do sféry sovětského vlivu: členů Varšavské smlouvy a SSSR. Jednak to měly být členské státy EU (Polsko, Litva), jednak státy, které o členství usilují (Gruzie, Ukrajina), a Ázerbájdžán. Tato koncepce, založená na příslušnosti Polska a Litvy k EU, se těšila podpoře či přízni dalších členských států Unie s postkomunistickou minulostí, mj. Lotyšska, Estonska, České republiky, které byly ochotny politiku Lecha Kaczyńskiego podporovat. Kostrou této koncepce mohl být pouze aktivní přístup Polska a Ukra-

jiny, s osobní Juščenkovou podporou. Tato koncepce nepředpokládala politické vedení Polska – a správně, s ohledem na dějinnou zkušenost – spíše měkkou koordinaci a konzultace všech kroků s litevským prezidentem a představiteli EU. Reálným pojivem této představy měla být v politické rovině unijní podpora konkrétních vznikajících projektů (jako pozdější Východní partnerství), v praktické rovině pak oblast energetiky, pro Evropu důležitá. Gruzie a Ázerbájdžán měly také být mostem ke Kazachstánu, který projevoval rostoucí zájem o prodej svého bohatství do Evropy a do Číny¹⁹ bez ruského prostřednictví. Vstup Gruzie a Ázerbájdžánu do polské zahraniční politiky signalizoval, že takřka dvě desetiletí po obnovení nezávislosti a několik let po vstupu do EU začalo Polsko definovat vlastní pozici v Evropě s ohledem na vlastní zájmy.

Ve vztazích mezi Polskem a Gruzii nebylo bez významu osobní přátelství státníků. Lech Kaczyński a Micheil Saakašvili brzy našli společný jazyk. Oba pochopili, že kromě společných momentů dějin sbližuje jejich země poloha na okraji někdejšího carského, později sovětského impéria. Z dějin potýkání se s imperiálním Ruskem pro ně vyplývalo, že vždy, když Moskva na jihu vztáhla ruku na Gruzii, ve střední Evropě dříve nebo později usilovala o podmanění Polska. Při rozboru ruské politiky od 18. století je to nepřehlédnutelné. Tato specifická koincidence příbuzenství dějin a geopolitiky a snaha reagovat na expanzionistickou politiku Ruska ovlivnily zahájení nové fáze polské zahraniční politiky, která po teoretických úvahách začala přistupovat k činům. Polská iniciativa na Kavkaze nebyla dobrodružným krokem největšího z tzv. „nových členů EU“, který bývá podezříván z rusofobie. Byl to pokus o uplatnění práva na suverénní jednání v mezistátních záležitostech, které by vycházelo z dohody nezávislých států, a také pokus o naplnění polských životních zájmů prostřednictvím nástrojů, které má k dispozici každá nezávislá země na této planetě. V neposlední řadě se iniciativa odvolávala na tradiční, ač někdy podceněné směry polské zahraniční politiky. Můžeme se samozřejmě ptát, zda byl zájem o Gruzii projevem odvahy a rozmachu polské východní politiky, anebo pouze nutností vyplývající ze sledování ruské politiky v regionu. K roztržce v přímé geopolitické

konfrontaci s Ruskem nedošlo z vůle Polska. To Rusko, motivováno nechutí vůči politické nezávislosti států ve svém zeměpisném sousedství, si zvolilo Polsko za jeden z cílů diplomatických intrik v Evropě. Podpora Gruzie, zvláště v aréně EU a NATO, byla za této situace jedním z nejsamozřejmějších kroků, svého druhu pojistkou, že zůstane Polsko subjektem mezinárodních vztahů.

Proč jsme tak rozhodně vstoupili na místo, jehož význam je pro Moskvu strategický? Formulování takovýchto otázek vychází nejspíše z předpokladu, že polská aktivita na Kavkaze je něčím nepřírodním. Ne všichni politici pochopili, že je konec dobám, kdy Sovětský svaz sroloval obzor polské východní politiky jako turkmenský koberec. Naskytla se příležitost zabránit tomu, že impérium převezme kontrolu nad Gruzii stejně jako koncem 18. a v první polovině 20. století, a začít stavět energetický koridor ze Střední Asie a Kavkazu k Baltu. Tento projekt lze uskutečnit pouze dvěma trasami: přes Rusko a přes Gruzii. Pokud Polsko chtělo alespoň trochu diverzifikovat přepravu, která jinak vede přes Rusko, nemělo prakticky na vybranou. Vzdát se tohoto pokusu by ve skutečnosti bylo znamenalo zahodit neopakovatelnou a nečekanou možnost, jak zajistit energetickou bezpečnost Polska.

Rozhovory o oživení politiky na Kavkaze byly zahájeny na podzim 2005. Několik měsíců nato začaly na ministerstvu zahraničních věcí, v Centru pro východní studia (Ośrodek Studiów Wschodnich) a v prezidentské kanceláři vznikat projekty aktivnější angažovanosti na Východě, tedy i v Gruzii. 22. listopadu 2006 Lech Kaczyński kvůli důlnímu neštěstí na poslední chvíli odvolal dlouho plánovanou první cestu do Tbilisi. Zastoupil jej na ní maršálek Sejmu Marek Jurek – nemohl jej však zastoupit v roli kmotra jednoho ze synů gruzínského prezidenta, tato role čekala na polskou hlavu státu. V lednu 2007 začaly přípravy k návštěvě ministryně zahraničních věcí (v Gruzii, Ázerbájdžánu a Arménii) a prezidenta (v Gruzii a Ázerbájdžánu).²⁰ Měsíc nato zavítala ministryně Anna Fotyga do těchto zemí na historicky první oficiální návštěvu představitele resortu zahraničních věcí,²¹ a tři měsíce poté

přiletěl do Tbilisi prezident Lech Kaczyński.²² Energetická mozaika vyžadovala navázání bližší spolupráce s Kazachstánem. Během návštěvy Lecha Kaczyńského v Astaně vyšlo najevo, že tam neočekávaně ve stejnou dobu zavítal ruský premiér Michail Fradkov. Byl to signál, že politické oživení ve střední Evropě Kreml zneklidnilo. Rozhovory Kaczyński–Nazarbajev přesto působily slibně. Kazašský prezident hledal způsob, jak se zapojit do hry o ropovod Odessa–Brody, aniž by si znepřátelil Moskvu. Důležitým prvkem byla také spolupráce s Ázerbájdžánem. V této souvislosti došlo na jaře 2007 ke korekci polské oficiální politiky na Kavkaze. 30. března 2007, po návštěvě Kazachstánu pronesl Lech Kaczyński během recepce v Baku za přítomnosti ázerbájdžánského prezidenta İlhama Alijeva přípitek, jímž mu projevil svou podporu v konfliktu o Náhorní Karabach. Deklarace Lecha Kaczyńského přeformulovaly dosavadní politiku na Kavkaze do jazyka zájmů, spojených mimo jiné s energetickou bezpečností Polska. Do té doby se úředníci ministerstva zahraničních věcí při redakci dokumentů na téma jižního Kavkazu měli na pozoru, aby při charakteristice vztahů vůči Arménii, Ázerbájdžánu a Gruzii užívali totožných termínů. Dbali také o to, aby se při oficiálních návštěvách na jižním Kavkazu nevynechávalo některé z hlavních měst regionu.

Pro polské úsilí o suverénní politiku na Východě byl klíčový krakovský energetický summit 12. května 2007, kde Lech Kaczyński přivítal kromě prezidentů Litvy a Ukrajiny také gruzínského prezidenta Saakašviliho a prezidenta Ázerbájdžánu Alijeva. Prezident Ruska Putin, který měl v úmyslu demonstrovat nesouhlas s polskými plány a také nedopustit účast kazašského prezidenta Nazarbajeva na summitu, zorganizoval ve stejnou dobu energetický summit v Turkmenbaši (dříve Krasnovodsku) v Turkmenistánu, na který Nazarbajeva pozval. Ruská média komentovala krakovský summit s odvoláním na Nazarbajevovu neúčast jako porážku Polska a zdůrazňovala úspěch Putina, který na anti-summitu podepsal s představiteli Kazachstánu a Turkmenistánu deklaraci o stavbě příkaspického plynovodu.²³ Pravda byla taková, že nejlepším vysvětlením byla pro krakovský summit právě skutečnost, že

se Putin tolik angažoval pro zpochybnění jeho významu. I když v Polsku byla vize aktivní zahraniční politiky coby teoretický koncept předmětem kompromisu, došlo právě kvůli energetické politice brzy k třenicím. Rozkol nastal ještě před zahájením krakovské schůzky, v souvislosti s klíčovou otázkou: Může být cenou za suverénní politiku na Východě ohrožení vztahů s Ruskem? Jeden z tehdejších opozičních vůdců, Bronisław Komorowski, prezidentovu energetickou politiku napadl a argumentovatl právě tím, že Vladimir Putin organizuje ve stejnou dobu summit v Turkmenbaši. 11. května, ještě před zahájením krakovské schůzky, hřměl od řečnického pultu ve sněmovně: „To je ten slavný plynovod Odessa–Brody. Aby získal obsah, ropu, musí se na něm podílet například Kazachstán. Paní ministryně pravila, že jde o velký úspěch, neb je přítomen představitel prezidenta Nazarbajeva. Měl tam ale být sám prezident, a dobře víme, proč není. Není tam proto, že existují kazašsko-ruské vztahy. Existují také rozhodnutí, oznámená celému světu, že Kazachstán bude s Polskem ohledně ropy spolupracovat, ovšem, ale pod podmínkou, že se na tomto projektu bude podílet i Rusko. Znamená to, že v politickém smyslu je celá krakovská konference už vyprázdněná, je to bublina. Nic z toho nebude, jde o čistou propagandu – pěkná, příjemná slavnost, za kterou nic nestojí. Není to, vážení, vrcholná schůzka o řešení energetických problémů, ale vrchol předstírání. Je to, vážení, elegantní, zdoluhavé a vášnivé míchání lžičkou v šálku čaje, lžičkou možná nesmírně vzácnou, ale cukr chybí. Lepší přirovnání by možná bylo, kdybych řekl: víření nevzhlednou vařečkou, ovšem v soudku, kde zkratka není ropa. Pokud budeme pocít vlastní úspěšnosti budovat tímhle způsobem, nikam nedojdeme.“ V podobném tónu se nesly rozhovory, jaké Bronisław Komorowski poskytoval.²⁴ Skutečnost, že Kreml vzal polskou iniciativu vážně, přinesla Lechu Kaczyńskému kupodivu více kritiky než chvály. Vyšlo najevo, že odpor Kremlu je přitěžující okolností – polské reakce na krakovský summit měly tedy už tenkrát být interpretovány jako zlé znamení. Vyšlo najevo, že část politických elit ve Varšavě nedospěla k nezávislé energetické politice, pokud by měla budit odpor Kremlu. Jiným faktorem, který rozhodl o dalších osudech spojenectví

s Gruzii, byla interpretace vnucená polským elitám, podle níž nezávislá energetická politika je ve své podstatě protiruská. I když byla tato myšlenková zkratka nepodložená, její papouškování znesnadnilo naplnění dalších cílů v evropské politice. Krakovský summit byl počátkem, a současně i předzvěstí konce jihovýchodní politiky. Navzdory slibným prohlášením Ázerbájdžánu a Kazachstánu byl dezavován na vlastní půdě. Znamenalo to, že v rozporu s některými názory je východní a energetická politika nad Vislou spíše předmětem sporu než předmětem spolupráce.

V jistém spotu, který v Gruzii propaguje vstup do NATO, přikrývá pěstitel vinici před nepříznivým počasím tkaninou s nápisem NATO. Gruzie je snad jediným státem bývalého Sovětského svazu, kde se udržuje vysoká míra podpory vstupu do Aliance, protože Gruzinci po roce 2004 uvěřili, že jim může poskytnout bezpečí. Tato víra ve spravedlivé NATO měla pro Gruzii skončit nešťastně. Model integrace se Západem platný pro Saakašviliho Gruzii je podobně jako v zemích střední Evropy založen na přednostním vstupu do NATO, a až poté do EU. Několik dnů před summitem v Bukurešti vyšel v deníku *Gazeta Wyborcza* článek Rolanda Asmuse „NATO po Kavkaz“,²⁵ s vizí politické role NATO v regionu od Jadranu po Černé moře. Autorovy názory tu nebyly nijak nové. Už v roce 2005 psal: „První program znamená pokračování ve strategii propagace a šíření demokracie a stability hlouběji v Euroasii, zvláště v širěji pojaté oblasti Černého moře. Konkrétněji řečeno, znamená to podporu konsolidace vítězství oranžové revoluce a revoluce růží a ukotvení Ukrajiny i Gruzie a Jižního Kavkazu na Západě. Takovéto ukotvení je také jednou z nejlepších a nejúčinnějších metod, jejichž prostřednictvím mohou Evropa a Spojené státy podporovat demokratický vývoj v Rusku, což musí být náš nadřazený cíl. Druhý projekt, související s tím prvním, spočívá v nutnosti šířit stabilitu v rozsáhlejší oblasti Černého moře – nejen v rámci úsilí o zbudování úplné a svobodné Evropy, ale také s úmyslem zohlednit širší Blízký východ. Tyto programy budou společně tvořit třetí velkou fázi euroatlantické vnější akce a integrace. Podobně jako rozšíření NATO o střední a východní Ev-

ropu pomohlo eliminovat trvalé zdroje geopolitických konfliktů a rivality na kontinentě, způsobí ukotvení Ukrajiny a širší oblasti Černého moře na západě další pozitivní změny na mapě Evropy“.²⁶ Koncepce obnovení Evropy cestou rozšíření, jakou prosazuje Asmus, je v podstatě politickou vizí, vůči Rusku nepřítis konfrontační.²⁷ Ale ani ona nenašla u politiků v Evropě a v USA dostatečnou podporu. Neujal se názor, že pouze jasný politický signál ze strany NATO a Unie umožní trvalou stabilizaci jižního Kavkazu. Podporou západního směřování své země projevila gruzínská společnost bezprecedentní odvahu a obětavost. Čas působil více než kdykoli předtím v neprospěch Gruzie, vystavované mimořádnému tlaku propagandy a příhraničním provokacím.²⁸ Polská podpora byla nedostatečná, ani koalice přátel Gruzie, kterou za účasti Litvy a Ukrajiny a pod tichým patronátem USA dával dohromady Lech Kaczyński, se nerozšiřovala. Mezitím došlo ke klíčovému střetu, na němž záviselo mnohé. Období polské aktivity se překrývalo s obdobím intenzivní ofenzívy ruské diplomacie. V Bukurešti záviselo rozhodnutí ve věci MAP (akčního plánu členství v NATO) ohledně Gruzie a Ukrajiny především na Německu. Kroky podniknuté Polskem jako naléhání na představitele NATO, Saakašviliho a Juščenkova návštěva Varšavy, veřejná vystoupení prezidenta, premiéra a opozice, článek Lecha Kaczyńského ve *Financial Times*²⁹ zapůsobily v tom smyslu, že hnutí ve prospěch MAP pro tyto dva státy nebylo možné ignorovat. Intenzivní konzultace na ose Varšava–Washington–Kyjev–Tbilisi ovlivnily pozice zaujímané v rámci NATO i průběh návštěvy George W. Bushe na Ukrajině. Z politiků a expertů se o slovo přihlásil André Glucksmann a Bernard-Henri Lévy, kteří Angele Merkelové a Nicolasovi Sarkozymu napsali: „Nebojte se Putina.“³⁰ Problém vězel v tom, že v Bukurešti bylo ke spolurozhodování o budoucnosti NATO do jisté míry připuštěno Rusko. Kdyby mimozemšťan, který právě přistál na Zemi, přečetl evropský tisk, nabyl by dojmu, že právě Rusko rozhoduje o klíčových otázkách NATO, že Aliance má ve zvyku žádat je o souhlas a respektovat jeho stanovisko. Také by nabyl dojmu, že dobrá vůle ve vztazích NATO–Rusko platí jednostranně – všichni musí projevovat pochopení a respekt vůči

ruskému hledisku, ačkoliv Rusko není členem Aliance a není připraveno respektovat stanovisko Gruzie. V týdnech před bukurešťským summitem vyslalo Rusko četné signály, že neakceptuje nejen koncepci rozšíření – to přece nepřicházelo v úvahu –, ale ani rozhodnutí Aliance o zahájení rozhovorů na toto téma. Postavilo státy NATO (současně většinou také členy Evropské unie) do nesmírně obtížné situace. Nechávám stranou ostře laděné „strategické přednášky“ ruského velvyslance v NATO Dmitrije Rogozina³¹ či výroky předsedy Dumy Borise Gryzlova³². Dokonce i náměstek ministra zahraničních věcí Grigorij Karasin³³, který se obvykle vyjadřoval umírněně, strašil „hlubokou krizí“ ve vztazích s Ruskem, pokud by Gruzii a Ukrajině byl přiznán MAP. Bylo téměř neuvěřitelné, do jaké míry se Rusové v této záležitosti oprostili od diplomatické přetvářky. Po jedenácti letech blízkých vztahů mezi Ruskem a NATO převládal v Rusku takový způsob charakterizování Aliance, jaký byl příznačný pro éru Chruščova a Brežněva. Gruzie se ocitla uprostřed boje o vlivy mezi oslabeným Severoatlantickým společenstvím a Ruskem, a ruská převaha v tomto soupeření se ukázala jako na dlani.³⁴ Většina státníků předstírala, že to nevidí. Vraťme se zpátky k Německu. Pro kancléřku Merkelovou se celá záležitost z mnoha důvodů zkomplikovala. Za prvé vyvíjelo Německo už několik let zvýšenou aktivitu na Ukrajině, jak v politickém, tak v ekonomickém smyslu, a v Gruzii také. K tomu přistupuje ještě tradice dobrých vztahů obou těchto zemí k Německu. Přitom bylo nepopiratelné, že právě Německo bylo silou, která brzdila politický impuls k rozšíření. Do té doby mělo argument, že „Američané si nejsou stoprocentně jisti“. Kyjevská návštěva prezidenta Bushe 31. března 2008 však dala příležitost k jasným deklaracím. Ještě před summitem se mezi stoupence rozšíření zařadila Kanada, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Česká republika, Slovensko, Polsko, Bulharsko, Rumunsko a Slovinsko. Pokud by začala převažovat „pro“, neoponovala by Velká Británie, která případný odmítavý postoj neverbalizovala, a potenciálně ani Francie – Sarkozy vysílal pozitivní signály, jakkoli temperované ministrem zahraničních věcí Bernardem Kouchnerem a dalšími členy vlády. Za druhé, pokud by si Německo bylo postavilo hlavu a jednalo

nekompromisně, znamenalo by to vážnou deklaraci toho, jak si představuje spojenecké vztahy ve strategických, politických záležitostech. Za třetí by na sebe vzalo zodpovědnost za vztahy mezi Evropou a Ruskem v takové míře, v jaké by ji samy nemohly unést. Všem totiž bylo jasné, že rozhovory o členství nových členů v NATO usnadňují jejich přijetí do EU. Za čtvrté – pokud by summit v Bukurešti neměl skončit pozitivně, bylo by to pro budoucnost NATO a pro evropskou bezpečnost fatální. Za páté tu byly ještě otázky prestiže, spojené s tónem ruské propagandy a diplomacie vůči NATO. Při předchozím rozšiřování po roce 1989 sice Rusko jednalo podobně, ale s menší intenzitou a kontraproduktivně. Na polské straně se během summitu projevila spolupráce Lecha Kaczyńskiego a vlády Donalda Tuska, reprezentované Radosławem Sikorskim. Polská houževnatost a spolupráce s litevským prezidentem Adamkusem přinesly jen částečný výsledek. Deklarace o přiznání MAP Gruzii a Ukrajině, přijatá navzdory jejím oponentům, neznamena formální souhlas se zahájením procesu rozšíření³⁵ a nebyla pro Gruzii dostatečnou bezpečnostní zárukou. V obecném vnímání by takovou zárukou bylo vypracování MAP – Rusko jako oficiální partner NATO by pak mělo svázané ruce. Jiná věc je, že nebytí prezidentů Adamkuse a Kaczyńskiego, nikdo jiný by na sebe otázky rozšíření na jaře 2008 nevzal. Časem se potvrdilo, že při absenci zásadnějších kroků byl vývoj událostí nezadržitelný: uznání Kosova, summit NATO v Bukurešti a válka v srpnu. Edward Lucas vnímá tyto události jako jeden z dalších aktů nové studené války o vlivy: „Strašlivě nevyvedený summit NATO v Bukurešti ovšem zaručil jediné: rychlé propuknutí války (...) Noví členové Aliance, například Polsko, s hrůzou vyslechli, jak země ‚staré Evropy‘ bez skrupulí konstatují, že jejich vztahy s Ruskem jsou důležitější než zájmy formálních spojenců z východu Evropy...“³⁶ NATO, které se mělo procesem rozšíření regenerovat, způsobilo de facto další problémy s Ruskem. Přijetí nekonkrétního rozhodnutí bylo jako znamení Moskvě, že jí zbývá několik měsíců k jednání. Tím spíše, že válka s Gruzii byla pro Rusko podobná boji se Západem – byl to boj o to, zda vůle Gruzínců nebo jiného národa stačí k vymanění se z impéria. Boj o podobu vztahů

Ruska k EU a NATO – jenže tuhle hru si málokdo uvědomoval, a v důsledku polské vnitropolitické situace byl hlas Lecha Kaczyńskiego ve sporech o východní politiku méně slyšet.

Rok 2010 – významný gruzínský diplomat na západě Evropy: „Pro Rusko máme být milou Gruzii, jako dobrá restaurace s tancem, zpěvem a vínem, a jako takové nás respektují. Problémy začaly, když jsme se začali dožadovat svobody rozhodování.“ Pravda je taková, že už v neimperálních dobách, za Jelcina, krystalizoval v Moskvě názor, že pokusy o změnu řádu věcí na Kavkaze budou vnímány jako jednání nepřátelské Kremlu.³⁷ V roce 2004 předseda Komise pro věci národností ruské Dumy E. Trofimov tvrdil: „Rusko nemůže existovat bez Kavkazu a Kavkaz bez Ruska. Na tom tudíž musí být postavena jak vnitřní, tak zahraniční [ruská] politika.“³⁸ Klíčem k pochopení toho, co se stalo mezi summitem v Bukurešti a rusko-gruzínskou válkou, je vztah Ruska ke Kavkazu. Pro ruské politiky a politology Kavkaz, jehož význam je spíše vojensko-strategický, než hospodářský či kulturní, v podstatě nemá předpoklady pro nezávislou existenci: může být buďto v rukou Ruska, nebo v rukou jeho nepřátel.³⁹ Každý, kdo o tento region projevuje zájem, se automaticky stává nepřítelem Ruska, které považuje jak jižní, tak severní Kavkaz za jakousi „laboratoř impéria“, kde už dvě stě let může testovat vlastní sílu a schopnost dominovat. Kavkaz je také oblastí ztělesňující ambice těch Rusů, kteří přiznávají, že má-li Rusko existovat, musí se územně rozpínat, směřovat k „teplým mořím“ a získávat převahu u Baltu. Na cestě k „teplým mořím“ leží Kavkaz a cestě k Baltu brání střední Evropa. Tento způsob uvažování odsuzuje Rusko k trvalému strukturálnímu konfliktu se sousedy. Z tohoto hlediska byla experimentem na živé tkáni Kavkazu druhá čečenská válka (1999–2003), jež vynesla do nejvyššího úřadu V. Putina. Období Jelcinovy vlády budilo v očích Rusů dojem, jako by se stát rozpadal, jako by bylo potřeba jej stmelit. Válka v Čečensku nebyla pouze pokusem o zaházení rýh na ruské státnosti, ale „pedagogickým“ signálem směrem k jiným částem Ruské federace, kterým by se – podobně jako Tatarstánu – zachtělo nového stylu fungování Ruska. V srpnu 2008 provedl

Kreml na Kavkaze další experiment, tentokrát z jižní strany. Komentátoři nabízeli vysvětlení, známé dobře nejen Polákům, ale i mnoha jiným národům, které se ve sféře působení impéria nalézají: argumentem bylo zavádění pořádku a touha po sblížení s Ruskem, údajně vyjadřovaná samotnými napadenými. Už v létě 2005 kritizoval politolog Michail Černov absenci dostatečné angažovanosti Ruska v regionu: „Na Velkém Kavkaze propuká chaos a válka. Moskva bez ohledu na to, že všechny kavkazské národy chtějí o své vůli žít v Rusku, na tuto potřebu nereaguje.“⁴⁰ Intervence na Kavkaze však tenkrát působila nepředstavitelně. Začalo to propagandistickou přípravou v Rusku: cílem bylo prezentovat nového gruzínského prezidenta jako pramen všeho zla, a několikaletá práce přinesla plody. V srpnu 2008 podporovalo zásah v Gruzii 80 % Rusů, zatímco čtyři roky předtím chtělo pouhých 6 % Rusů „pomáhat“ Jižní Osetii – tak byl formálně vyjádřen cíl intervence.⁴¹ Nový prezident Dmitrij Medveděv, vnímaný na Západě jako liberál a reformátor, použil válku v Gruzii ke zpečetění snah Ruska o reintegraci celé oblasti bývalého Sovětského svazu do vlastní sféry vlivu. Po vzoru svého předchůdce – a současného premiéra – Vladimira Putina potřeboval Dmitrij Medveděv „krátkou vítěznou válku“ k legitimaci svého vládnutí v Rusku. Tentokrát však nešlo o vnitřní problémy Federace, spíše o návrat k dřívějšímu geopolitickému významu Ruska se silou spočívající v nerostných ložiscích a stále impozantním raketovým arzenálem – k Rusku coby novému pólu světového uspořádání. Kreml použil Gruzii také v praktickém smyslu, aby ztížil výstavbu plynovodu Nabucco ze Střední Asie a Ázerbájdžánu a aby demonstroval Kazachstánu, že využití trasy Baku–Supsa k tranzitu ropy s pomínutím Ruska může v budoucnu skončit špatně. Rakety, které dopadly na Gruzii nedaleko plynovodu BTC, předvedly, co se může stát. Analytici se mohli oprávněně domýšlet, že pokud dokázaly tak úspěšně minout cíl, mohly by jej snadno také zasáhnout. Neméně důležitá byla ideologie ruské operace „vynucování míru“. Rusko dalo státům, které několik let předtím po pádu Sovětského svazu vznikly a rozhodly se směřovat k integraci s Evropskou unií či NATO, na srozuměnou, že „setřásló prach jelcinovské éry“ a znovu je nutno brát

je v potaz. Naopak Západ se přesvědčil, že nemá možnost působit v ruské (postsovětské) sféře vlivů. Důvody, pro které se Rusko rozhodlo zasáhnout na Kavkaze, jsou podobné a ve své podstatě praktické, jako byly na konci 18. a ve druhém desetiletí 20. století. Kromě energetických surovin a dalších strategických aspektů jsou důležité i symbolické příčiny. Dominance na Kavkaze ukazuje sílu Ruska jak uvnitř Federace, protože svědčí o její soudržnosti, tak navenek, ve sférách vlivu zbylých v ruské mentalitě po roce 1991: v té bližší, zahrnující země bývalého Sovětského svazu, i v té odlehlejší, zasahující státy někdejší Varšavské smlouvy.⁴² Gruzie byla bohužel navíc mnohem snazším cílem než například Ukrajina.

Pro polskou zahraniční politiku se srpen 2008 stal dalším přelomovým okamžikem „kavkazské romance“. Ačkoliv si Lech Kaczyński byl zřejmě vědom cynismu evropské politiky i toho, že podpora EU a NATO asi nebude dostatečná, nemohl couvnout. Nastal okamžik zkoušky obnoveného spojení s Gruzii a uzrál pocit, že i kdyby Polsko pragmaticky mlčelo, bude to konec snů o energetické nezávislosti a zásadnější roli v regionu. Společná akce prezidenta a vlády přiměla klíčové politiky Evropy a NATO, aby se z ospalého srpnového víkendu vrátili do svých kabinetů. Před ruskými zastupitelskými úřady v Polsku se shromáždily davy. Donald Tusk uklidňoval vášně. Byl rozpolcen mezi vůlí zlepšit vztahy s Ruskem a morálními závazky vůči spojenecké Gruzii. Po vpádu ruských vojsk do Gruzie se polský prezident rozhodl letět do Tbilisi a postavit se tak proti agresi. Sestavovaná koalice středoevropských zemí naposledy zapůsobila. Lech Kaczyński projevil v organizování pomoci Gruzii neslýchanou mobilizační schopnost. Na palubě prezidentského letadla letěli do Gruzie kromě něho představitelé Litvy, Ukrajiny, Lotyšska a Estonska. Byl to pokus vyvinout nátlak nejen na Rusko – aby zastavilo vojenskou akci – ale i na prezidenta Francie, který se snažil hrát roli prostředníka mezi Moskvou a Tbilisi. Sarkozyho plán sice vedl k přerušení vojenské akce, celou záležitost však neuzavíral. Lucas píše: „V Rusku se v důsledku této války, nesmírně populární, přestalo mluvit o Medveděvově ‚tání‘. Tento drobný petrohradský

právník se bez námahy dostal do role vůdce bojovného státu, který otevřeně a takřka rovným dílem obviňoval jak Gruzii, tak Západ. Rusko se ‚nové studené války‘ nebojí. Po pravdě řečeno zdá se, že nemá strach ani z té horké, vždyť na adresu NATO formuluje rozhodné hrozby, ať nestupňuje svou vojenskou přítomnost na Černém moři. Výraznější signál k probuzení Západu je sotva možný.⁴³ Rusko se domohlo exkluzivity pro určování pravidel politické hry na Kavkaze a pro zajišťování míru.⁴⁴ Po několika měsících vyšlo najevo, že Kreml zvítězil – plán francouzského prezidenta se neuskutečnil a Rusko se (bez připomínek vlád členských států, včetně té polské) jakoby nic vrátilo k jednání o uzavření nové smlouvy s Evropskou unií. Mezitím probíhaly práce týmu švýcarské diplomatky Heidi Tagliavini, který měl zodpovědět otázky ohledně příčin války. Konečná verze zprávy byla zveřejněna 30. září 2009. Zavládlo kolem ní mlčení, protože Tagliavini se nevydala po stopě „vinen je ten, kdo první střelil“.⁴⁵ Uvědomovala si, že při hodnocení příčin konfliktu musí vzít v úvahu především jeho kontext – několikaleté ruské provokace vůči Gruzii, etnické problémy, roli SSSR v podněcování konfliktů na Kavkaze, rozdíly v potenciálu atd. Zpráva potvrzovala, že to Rusko vstoupilo na gruzínské území a anektovalo jeho část. Evropské vlády však už teď mlčely. Ozvali se jen intelektuálové, mezi nimi Adamkus, Cohn-Bendit, Havel, Michnik: „V době, kdy Evropa vzpomíná na výročí ostudného paktu Ribbentrop–Molotov z roku 1939 a připravuje se na oslavy pádu berlínské zdi a železné opony v roce 1989, musíme si klást otázku: Dokázali jsme se opravdu poučit z dějin? Anebo jinými slovy: Jsme schopni zabránit opakování stejných chyb, které uvrhly do stínu většinu dvacátého století?“⁴⁶ Po několika dalších týdnech se Francie jako první země v dějinách NATO rozhodla prodat Rusku supermoderní techniku: výsadkovou loď Mistral. André Glucksmann to s notnou dávkou trpkosti komentoval: „Hlava ruského námořnictva Vladimir Vysockij už se raduje a mne si ruce: takováhle loď by naší černomořské flotile umožnila vykonat (gruzínskou) misi během čtyřiceti minut, a ne za šestadvacet hodin“. Ne, to není plkání opilého námořníka, ale vědomý výrok, jakými putinovci neskrbí: než se svět vzpomene,

Moskva Gruzii pohltní. Pokud to někdo ještě nechápe, musí vědět, že Putin vznesl přípitek ‚za nevyhnutelné sjednocení Gruzie‘. Bylo to v listopadu 2009, na oslavě Primakovových 80. narozenin. Všichni přítomní vysocí úředníci interpretovali smysl přípitku správně. Šlo o přípitek za sjednocení Gruzie s Ruskem. Pro všechny tyhle chabré lidi je ruské impérium jediným nepřekonatelným horizontem.⁴⁷ Prodej Mistralů byl trpkým závěrečným akordem Sarkozyho plánu. Francie si zachovala vlastní hrdost – kvůli obchodům opustila Gruzii. V březnu roku 2010 se francouzský prezident ani nepokoušel přetvařovat.

Kyjev 2009 – známý ruský politolog říká polskému politologovi: „Doma si dělejte, co chcete, třeba i americkou základnu, ale nelezte nám na naše území.“ Při hledání způsobu bezpečného dovozu energie se Polsko naivně domnívalo, že časy se změnily, a skutečně zahájilo blízkou spolupráci se státem, jehož území považuje Rusko s tichým souhlasem mezinárodního veřejného mínění za vlastní. Polsko poskytlo Gruzii podporu vzhledem k vlastním morálním závazkům a kvůli odhodlání Gruzie spolupracovat s Evropskou unií a s NATO. Společná zkušenost boje o přežití na okraji impéria se setkala s potřebou řešit konkrétní problémy – a to je dobře. Setkání se však zřejmě o několik let opozdilo, korelovalo totiž s érou Putina a Medveděva, érou tvrdého boje Ruska o návrat do starých imperiálních kolejí. Poprvé v dějinách mohlo Polsko pomoci: podpurná koalice států dala Gruzii pocit síly, nemohla však zcela změnit běh událostí a především její místo na mapě. V autobiografii *Sladký život princezny* píše polská režisérka gruzínského původu Helena Amuradžibi: „Co se pamatuji, oscillovalo duševní rozpoložení mých rodičů mezi lehkou nervozitou a hysterií. Občas přecházelo v euforii. To pak zvali přátele a tančili do bílého rána, úplně zapomínali, že mě mají.“⁴⁸ Naděje na změnu geopolitického osudu Gruzie a vědomí, jakou pozici na Kavkaze zaujímá, i pocit, že už poněkoli káté v dějinách nezískala na svou stranu dostatečný počet evropských „dvorů“, provázely Gruzii od jara 2008. Málomocný politik je naivní, ale přece jenom každý počítá s tím, že ne všechna slova jsou házena do větru. Také Gruzie měla právo na tuto víru, na důvěru

v NATO a EU. Jinak by se pro Gruzii tento odvážný politický plán změnil v ponuru romanci nejvyššího kalibru. V téhle hře šlo přece jenom ještě o něco navíc. Rusko, které disponuje pouze částí energetického bohatství bývalého SSSR,⁴⁹ si s ohledem na rozložení tranzitních sítí zajistilo právo disponovat po jeho rozpadu také cizími nalezišti. Už za Gorbačovovy éry bylo disponování energií a kontrola jejího tranzitu považováno vedle tzv. zmrazených konfliktů za další faktor, který by v budoucnu mohl rozpadající se impérium držet pohromadě.⁵⁰ Díky ruskému monopolu na tranzit ropy a plynu se zásoby jednotlivých zemí někdejšího SSSR nestaly jejich majetkem, ale jakýmsi lénem. Dřívější republiky, dnes formálně nezávislé státy, jimi totiž nikdy plně nedisponovaly. Kolbištěm boje o zachování tohoto stavu se však nestala žádná ze zemí, která energetické zdroje vlastní. Za obět padla Gruzie, která sice sama nalezišti nedisponuje, rozhodla se však po dohodě se státy Evropské unie stavět koridor, který by v praxi narušil energetické léno Ruska. Tento aspekt kavkazské romance někdy ztrácíme ze zřetele, je však zřejmě klíčový. 12. května 2007 Lech Kaczyński v jednom rozhovoru řekl: „Rusové v tuto chvíli také nemají těžební monopol, protože to, co mají Azerové spolu s Kazachstánem, jsou ložiska jen o málo menší než ta ruská (...). Pokud někdo nemá těžební monopol, je pro něj dlouhodobé zachování monopolu na tranzit de facto vyloučeno. Myslím, že nejroznější bude, když to všichni vezmou v úvahu, protože Rusko beztak bude velmi významnou tranzitní zemí, nezávisle na tom, že je také velkým vývozcem, velmi mnoho dobývá.“⁵¹ Ačkoli pro Brusel je otázka energetické bezpečnosti a efektivita snahy Evropské unie o její zajištění navýsost důležitá, není pro něj zrušení lenního práva tak zásadní jako pro Gruzii, Polsko či Litvu. Navzdory úsilí těchto států se nejsilnější země EU dosud prakticky neodhodlaly k potvrzení práva Gruzie na volbu vlastní cesty rozvoje, práva stejného, jaké má Francie nebo Německo. A co je nejdůležitější, neodhodlaly se ke zpochybnění ruského energetického léna. Toto klíčové nedorozumění rozhodlo o událostech roku 2008.

* * *

Epilog tohoto příběhu byl dopsán v dubnu 2010. Smolenská katastrofa zastihla Saakašviliho v USA. Výbuch islandské sopky způsobil postupné uzavírání letecké dopravy nad Evropou. Svoji účast na pohřebních slavnostech tak postupně odříkali nejbližší spojenci Polska: prezident USA, papežský legát, velitelství NATO. Jen Saakašvili se nevzdal. S několika přestupy se mu podařilo dostat do Krakova a dohnat pohřební průvod když vstupoval do katedrály. Byl pak jediným, kdo kromě rodiny sestoupil přímo do krypty, aby na rakev položil nejvyšší gruzínské státní vyznamenání: Řád Národního hrdiny Gruzie...

Poznámky:

¹ *Gruzja*, Wydawnictwo Komitetu Gruzinskiego w Polsce, Varšava 1939, s. 56–59.

² Srv.: W. Zajaczkowski, *Rosja i narody. Ósmy kontynent. Szkic dziejów Eurazji*, Varšava 2009, s. 48–50.

³ *Lew Tołstoj, Hadži-Murat i opowiadania wybrane*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1968, s. 108.

⁴ Tamtéž, s. 160.

⁵ H. Amiradžibi, *Słodkie życie księżniczki*, Varšava 1996, s. 137.

⁶ W. Materski, *Gruzja*, Varšava 2000, s. 294.

⁷ Tamtéž, s. 299.

⁸ W. Baczkowski, „Czy prometeizm jest fikcja i fantazja?“, in: *O wschodnich problemach Polski*, eds. J. Kłoczkowski, P. Kowal, Krakov 2001, s. 137; srv. J. Malicki, *Tajna wojna – walka polskich prometeistów o Europę Wschodnią*, rukopis ve vlastnictví autora, s. 1–8.

⁹ W. Baczkowski, „Czy prometeizm jest fikcja i fantazja?“, c. d., s. 155.

¹⁰ „Život svatého otce našeho kaplana mučedníka archimandrity Grigola Peradze“, *Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies*, 2006, nr 14, s. 5–20.

¹¹ W. Materski, *Gruzja*, c. d., s. 303.

¹² Srv. P. Kowal, „Za wolność naszą i waszą. Ukraina, Litwa, Białorus w myśli polskich środowisk opozycyjnych w latach 1976–1980“, in: *Narody i historia*, ed. A. Rzegocki, Krakov 2000, s. 239–295.

¹³ „Margaret Thatcher udala się w podróż po Związku Radzieckim“, *Trybuna Ludu*, 2. 4. 1987. Srv. „Thatcher tours Georgia last day in U.S.S.R.“, *The Associated Press – Anchorage Daily News*, 2. 4. 1987; „Reactions to Mrs. Thatcher’s Moscow Visit“, BBC Summary of World Broadcasts, 4. 4. 1987.

¹⁴ *Šifrogram c. 1233/III/3806*, 26 VII 1988, Archiv MZV PR D IV 2/92 w.1.

¹⁵ M. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1987–1990*, díl 10, Varšava 2005, s. 417.

¹⁶ E. Lucas, *Nowa Zimna Wojna. Jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi*, Poznań 2008, s. 209.

¹⁷ L. Kaczynski, *Wystąpienia, listy, wywiady 2006*, Varšava 2007, s. 59.

¹⁸ L. Wróblewski, *GUAM – Organizacja na Rzecz Demokracji i Rozwoju*, <http://www.psz.pl/tekst-2907/Lukasz-Wroblewski-GUAM-Organizacja-na-Rzecz-Demokracji-i-Rozwoju/Str-2>.

¹⁹ Srv. „Kazakhstan-China oil pipeline opens to operations“, *Xinhua*, 12. 7. 2006.

²⁰ V souvislosti s těmito přípravami jsem byl od 24. do 25. ledna 2007 ve Tbilisi jako státní tajemník MZV.

²¹ Od 23. do 26. listopadu 1998 byl na Kavkaze coby předseda Rady OBSE mj. Bronisław Geremek.

²² Byla to první oficiální návštěva polského prezidenta v Gruzii. Roku 1998 přiletěl do Tbilisi na pracovní návštěvu prezident Aleksander Kwaśniewski, návštěvu zopakoval 12.–13. listopadu 2001.

²³ *Reakcje mediów na szczyt energetyczny w Krakowie*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 16. 5. 2007, URL: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-05-16/reakcje-mediow-na-szczyt-energetyczny-w-krakowie>.

²⁴ Srv. Radio TOK FM, Bronisław Komorowski v rozhovoru s Igorem Janke, 15. V. 2007.

²⁵ R. Asmus, „NATO po Kaukaz“, *Gazeta Wyborcza*, 1. 3. 2008.

²⁶ www.nato.int/docu/review/2005/issue2/polish/analysis.html.

²⁷ Srv. R. Asmus, „NATO po Kaukaz“, c. d.

²⁸ P. Pilas, *Coraz starszy niedźwiedź*, www.psz.pl, 20. 2. 2009.

²⁹ L. Kaczyński, „NATO has a duty to embrace Ukraine and Georgia“, *Financial Times*, 31. 3. 2008.

³⁰ <http://wyborcza.pl/1,86692,5070601.html>.

³¹ *Rosja grozi zerwaniem z NATO w razie przyznania Gruzji MAP*, wiadomosci.gazeta.pl, 6. 9. 2008.

³² W. Radziwinowicz, „USA obiecuje, Rosja straszy“, *Gazeta Wyborcza*, 2. 4. 2008.

³³ *Bush: „Chcemy Ukrainy w NATO“. Wbrew Rosji, Niemcom i Francji*, wiadomosci.gazeta.pl, 1. 4. 2008.

³⁴ Srv. M. Leonard, N. Popescu, *Rachunek sił w stosunkach Unia Europejska-NATO*, Londýn – Varšava 2008; N. Popescu, A. Wilson, *The limits of enlargement-lite: European and Russia power in the troubled neighbourhood*, Londýn 2009, s. 4–5; M. Kaczmarek, *Rosja na rozdrożu*, Varšava 2006, s. 96.

³⁵ Srv. R. D. Asmus, *A Little War that shook the World. Georgia, Russia, and the future of the West*, New York 2010, s. 132–134.

³⁶ E. Lucas, *Nowa Zimna Wojna*, c. d., s. 213.

³⁷ A. Daros, „Moskwa i Kaukaz“, *Dziś*, 2007/1, s. 128.

³⁸ „Россия не может существовать без Кавказа, а Кавказ – без России. Из заседания на Госдуме 3 сентября 2004 г.“,

РФ сегодня, 2004, nr 21, www.russia-today.ru/2004/no_21/21_topic_1.htm.

³⁹ Srv. A. В. Коваленко, И. Х. Богатырева, *Россия и Кавказ*, www.budetinteresno.narod.ru/elbrus/rus_kav.htm.

⁴⁰ Михаил Чернов, *Россия преодеет Кавказ. Трусость Путина не знает границ*, www.centrasia.ru/newsA.php?st=1123915800, 13. 8. 2005.

⁴¹ D. Babicz, „Wojna i Gruzja“, *Nowa Europa Wschodnia*, 2009/5, s. 45.

⁴² P. Kowal, „Dwie strefy cienia. Próby restauracji wpływów dawnego ZSRR w Europie a relacje Rosji z UE i NATO“, in: *Stosunki transatlantyckie z perspektywy polskiej polityki zagranicznej*, ed. A. Orzelska, Varšava 2009, s. 85–120.

⁴³ E. Lucas, *Nowa Zimna Wojna*, c. d., s. 217.

⁴⁴ Srv. Александр Ципко, „Своих не бросают. Гарантом мирного существования народов Кавказа может быть только Россия“, *Российская газета*, 21. 8. 2008 (nr 4734), www.rg.ru/2008/08/21/putin.html.

⁴⁵ „Georgia ‚started unjustified war‘“, *BBC News*, 30. 9. 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8281990.stm>.

⁴⁶ http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,7066281,Europejscy_intelektualisci_bronia_Gruzji.html. Česky: MFDNES, 22. 9. 2009 (pozn. překl.)

⁴⁷ http://wyborcza.pl/1,97557,7333140,Mistral_fatalny_sygnal.html.

⁴⁸ H. Amiradžibi, *Słodkie życie księżniczki*, c. d., s. 141.

⁴⁹ Srv. E. Wyciszkievicz (ed.), *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, Varšava 2008.

⁵⁰ Srv. A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja*, Krakov 2004, s. 399.

⁵¹ L. Kaczyński, *Wystąpienia...*, c. d., s. 330.

Text „Kaukaski romans“ byl poprvé publikován ve sborníku *Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej. Idee i praktyczne dylematy polityki zagranicznej*, Kraków – Warszawa 2010, eds. Jacek Kloczkowski a Tomasz Żukowski. Česká verze článku byla autorem aktualizována a doplněna. Redakčně zkráceno. Překlad Lucie Szymanowska.

Paweł Kowal (1975), politolog a politik, v letech 2006–2007 náměstek ministra zahraničních věcí Polské republiky, od roku 2009 poslanec Evropského parlamentu. Do roku 2010 působil ve straně Právo a spravedlnost, nyní je předsedou uskupení Polsko je nejdůležitější (PJN).

Východní partnerství a rozložení sil v regionu

KRZYSZTOF SZCZERSKI

Východní partnerství je dnes považováno za „vlajkovou loď“ východní politiky Evropské unie a současně i za prostor, v němž Polsko a náš region získává příležitost etablovat se jako plnohodnotný subjekt při tvarování vnější politiky EU. Jeho podoba a účinnost budou mít v tomto smyslu mnohem zásadnější význam než iniciativa sama o sobě. Rozhodnou totiž o rozložení sil v této části Evropy, vymezí sféry vlivu a rozmístění „center politické gravitace“ v regionu.

První závěry, které touto optikou nahlízejí situaci na Východě, jsou spíše pesimistické – vliv Unie v této oblasti je slabý,¹ a navíc naráží na řadu překážek, jako jsou například kvalita demokracie politických systémů v zemích Partnerství, geopolitická rivalita či nezájem všech unijních zemí na aktivním jednání, což se odráží v absenci prostředků a angažovanosti bruselské administrativy. Unie v zápase o Východ nevíteží, přičemž pro takové země jako Polsko nebo Česká republika má věc zásadní význam vzhledem k naší politické pozici a schopnosti ovlivňovat vlastní geopolitický kontext.

Hlavní tezí následujícího textu je přesvědčení, že o budoucnosti Východního partnerství se nerozhodne především na Ukrajině, ale spíše v zemích, pro něž má tato iniciativa geopolitický význam. Patří k nim Moldavsko a Gruzie. Především prvně jmenovaná země je nesmírně zajímavou „politickou laboratoří“, na níž je testován význam zemí našeho regionu v přeskupování mocenských relací.

Východní partnerství a regionální geopolitika

Osud Východního partnerství má tedy z hlediska geopolitické hry více aspektů.

Za prvé, jak už bylo řečeno, se právě tento rozměr působení Evropské unie může stát „prostředkem etablování politické subjektivity“ našeho regionu v unijní politice. Souvisí to se dvěma zásadními procesy, které v evropském systému probíhají. Konkrétně jde o hierarchizaci členských států, která je přirozeným politickým důsledkem neustálého rozšiřování Evropské unie o další členy, a o proces „externalizace unijních politik“ coby nástroje k regulaci vnější dimenze EU.

Hierarchizace členských zemí může nabývat různých podob – pro zjednodušení uvedme jen ty krajní, nazírané optikou zájmů visegrádského regionu. Může probíhat v nepříznivé formě „center integrace“. Znamenalo by to koncentraci reálné moci a ovlivňování unijních politických procesů v úzkém okruhu nejdůležitějších aktérů, kteří se pak stanou „přerozdělovateli integrace“. Jako takoví budou s ohledem na vlastní zájmy do jejího prohlubování začleňovat, či naopak vylučovat z něj slabší země. Tato varianta hierarchizace by především odsuzovala k trvalé marginalizaci země, které k působení na politické procesy nemají přílišný potenciál – jsou totiž malé, chudé nebo jim jejich formální síla (měřená např. počtem hlasů v Radě) nezaručuje podíl na evropských kompromisech. Současně může být v evropské politice i podstatným argumentem pro odklon od mechanismů solidarity a pro spuštění systému vnitřní konkurence. Existuje ovšem také forma hierarchizace s pozitivnějším dopadem, a sice „funkční regionalizace“ Evropské unie, která znamená svého druhu politickou specializaci jednotlivých skupin členských zemí, vyplývající z jejich kompetencí, zájmů a nástrojů působení.

Pro „politickou subjektivitu“ je dalším významným aspektem evoluce evropské politiky to, že v návaznosti

na vývoj globální strategie situování Evropské unie dochází k tzv. externalizaci unijních politik. Tento jev spočívá v postupném „přelévání“ vlivu evropského uspořádání jak na bezprostřední sousedství Unie, tak na zeměpisně či tematicky zvolené otázky globální politiky. Současně Evropská unie rozvíjí systém dohod o partnerství a spolupráci s klíčovými partnery o velmi rozmanitém statutu, pokud jde o perspektivy členství, a prostřednictvím dohod o stabilizaci a přidružení se ve třetích zemích (v nichž přípravy k akcesi už probíhají) pokouší zavádět unijní standardy a nároky dlouho před vstupem těchto zemí do unijní politiky. Tato metoda uspořádávání vnější dimenze Unie může být na jednu stranu efektivní, protože umožňuje (při nevelkých nákladech, jejichž část se přesunuje na adepty) zavést unijní pravidla bez nutnosti sdílet vlastní bohatství, což by bylo přirozeným důsledkem „vstupu dovnitř“ systému. Pokud na druhé straně není takováto externalizace pravidel dostatečně promyšlená a její podoba vyplývá z vnitřního soupeření zájmů v rámci evropské byrokracie nebo mezi členskými státy, mohou být její důsledky záporné. Kandidátské země totiž mohou implementovat regulace nepodstatné, partikulární, nevýznamné (nepodporující reálné přiblížení k naplnění požadavků na členství, neodpovídající na skutečné integrační výzvy dané země), které pouze maří jejich energii.

Východní partnerství je v jistém smyslu také závažným testem strategického rozměru Visegrádské skupiny. Je tomu tak proto, že všestranně loajální vztah k Partnerství coby politické priority Visegrádu je nejen nezbytnou podmínkou jeho účinnosti, ale může být považován za krok k politické dospělosti V4, k upevnění vzájemných vztahů a schopnosti vytvářet v evropské politice ofenzivní postoje – a ne jen zakládat „koalice nemajetných“, jejichž hlavní náplní je blokovat nákladné projekty klimatické politiky, prosazované nejbohatšími státy Unie.

Proč Moldavsko?

Všechny výše zmíněné geopolitické projekty se soustřeďují na území Moldavské republiky, která proto v rámci Východního partnerství sehrává mimořádnou

roli. Účinnost Východního partnerství totiž nebude určována politickým vývojem na Ukrajině či v Gruzii, ale právě osudem takových zemí jako Moldavsko.

Ukrajina je samostatným subjektem mezinárodní politiky, Východní partnerství tam je vnímáno s velkou rezervou, jako naprosto nedostatečná forma přiblížování k Unii, zvláště když je prezentována jako formát dominantní, který odsouvá do pozadí přímá jednání Unie–Ukrajina o nové bilaterální smlouvě, o asociaci a příštím členství. Z perspektivy Kyjeva může být Východní partnerství ve vztazích s Evropskou unií nanejvýš dodatečným nástrojem, nevyvolá ovšem žádný průlom. Navzdory všem existujícím i potenciálním problémům je Ukrajina zřejmě na nejlepší a už téměř završené cestě k dosažení strategického cíle, jakým je asociální smlouva s Unií. Také z hlediska polsko-ukrajinských vztahů by byla velká škoda, kdyby se jejich obsah omezil na „měkké“ projekty spolupráce v rámci Partnerství, a ztratil by strategickou dimenzi upevnování vzájemných ekonomických, politických či vojenských vazeb. Polská východní politika musí obnovit aspekt, který nyní postrádá – reálný vliv na vlastní sousedství a na procesy politického rozhodování, jaké tam probíhají.

Trochu jiný případ představuje Gruzie, která dnes také intenzivně potřebuje silný, demokratickou otevřeností a vnitropolitickou svobodou podmíněný signál o politické spoluzodpovědnosti Evropské unie za nezávislost, bezpečnost a rozvoj této země. Gruzie od nás potřebuje jistý „cech“ transatlantického společenství, jehož otištění na této zemi by určilo, že její osud je spjat s naším osudem, že není žádným nárazníkovým územím, jakousi šedou geopolitickou zónou, v jejímž prostoru by mocnosti mohly zástupně rozehrávat vlastní konflikty. Východní partnerství nemá ve své současné podobě takovou politickou váhu, aby mohlo země Kavkazu ochránit před otřesy vyvolanými geopolitickou hrou jejich velkého severního souseda.

V tomto ohledu je právě Moldavsko mimořádně zajímavé – je ideálním partnerem pro ověření našich schopností v evropské politice, pro změření potenciálu působení Unie a pro zjištění reálné síly Východního partnerství.

Moldavsko – problémy a šance

Moldavsko je stát v mnoha směrech fascinující, i když je v našem pomyslném zeměpisu Evropy často pomíjeno a podceňováno. Je na jedné straně přirozeným mostem mezi Balkánem a východní Evropou, čímž nabývá strategického významu především pro tranzit energetických surovin, a na druhé straně – přes mickiewiczowské „stepi Akkermanu“, které se táhnou od jižních končin země – je branou směrem k Černému moři.

Dnes vzdálené Moldavsko bylo pro Polsko po celá staletí blízkou, známou zemí, s níž sdílelo kus svých dějin. Právě u hranic dnešního Moldavska (na území předválečné Moldávie) stojí tvrz Chotyň, tady jsme u Dněstru obsazovali sorockou tvrz, zdejší území s městečky jako Rascov bylo dějištěm Sienkiewiczowa románu *Ohněm a mečem*, a ještě předtím přece právě lenní hold moldavského knížete Petra I. Mušata umožnil Rzeczpospolité prostírat se „od moře k moři“.

V Moldavsku dodnes žije poměrně početná polská komunita. Polské osídlování bylo obzvlášť intenzivní ve druhé polovině 19. století, kdy Poláci v důsledku represí po lednovém povstání utíkali na periferii carského Ruska před verbíři a kdy sem někteří z nich přicházeli také z ekonomických důvodů.

Moldavsko je státem, který ve volbách roku 2009 – doufejme, že definitivně – učinil strategickou volbu ohledně proevropského směru svého dalšího vývoje. Záruka úspěšnosti této volby spočívá z velké části v rukou samotné Unie, včetně zemí našeho regionu. Tato role může být skutečně významná, zvlášť za předpokladu, že v ní uplatníme sílu Východního partnerství chápaného jako nástroj politické strategie, a ne byrokratické pseudospolupráce.

Současné Moldavsko je politickým kotlem. Jde o mimořádně chudou zemi – s mírou chudoby, jaká se v jiných částech Evropy už nevidí – v níž po většinu období současné nezávislosti vládli skalní komunisté se symboly srpu a kladiva na stranickém logu. Na zemi doléhají důsledky polomafiánského ekonomického vývoje, založeného na úzkých vazbách politické a hospodářské oligarchie. Je to proto drahá země chudých lidí (ceny mnoha výrobků jsou vyšší než například v Polsku). V každé moldavské rodině pracuje alespoň jeden

z jejích členů v cizině (Rusko, Ukrajina, Rumunsko a další unijní státy) a ostatní doma žijí z jeho výdělků. Ostatně celá země, energeticky zcela závislá na Rusku, žije z dovozu – legálního i nelegálního. Současně je to stát s obrovským potenciálem – s černozemí, vinicemi, mírnými stepními loukami – kde je toho zapotřebí ještě hodně postavit (postsovětská infrastruktura je v žalostném stavu), kde jsou nutné investice ve všech oblastech.

K tomu je potřeba přičíst ještě politickou rozbušku, již v této oblasti nasadilo Rusko v podobě separatistického pseudostátu – Podněsterské republiky. Ta je nositelem jednoho z tzv. zmrazených konfliktů v postsovětské oblasti (jako Jižní Osetie a Abcházie v Gruzii), což umožňuje stálou přítomnost ruské armády (coby mírových sil). Tento pseudostát je děsivou připomínkou života v totalitním režimu, kde veřejná moc není povolána ke službě občanům, ale je instalována proto, aby občany ovládala, sledovala a trestala.

Nástroje evropské politiky

Do tohoto prostoru může vkročit polský a středoevropský geopolitický potenciál i síla Evropské unie. Máme tu k dispozici čtyři nástroje – za prvé instrumentář Východního partnerství, za druhé vyjednávanou asociační smlouvu, za třetí tzv. Skupinu přátel Moldavska, a konečně role „aktivního pozorovatele“, jakou hraje Evropská unie v rozhovorech „5+2“ ohledně Podněstří.

Měli bychom se silně angažovat – jak politicky, tak ekonomicky – ve prospěch vnitropolitické stabilizace a zachování proevropského kurzu Moldavska, a přehodit tak definitivně výhybku moldavské politiky směrem k Evropské unii.

Dnes je totiž tato země ve svých mezinárodních volbách jednak osamocená, plná občanů přesvědčených, že celý svět je jim vzdálen, jednak rozpolcená mezi expanzivním Ruskem (nejvíc dopravních spojení má s ním), Rumunskem (jehož politika vůči Moldavsku má také nejednoznačný charakter) a poměrně lhostejnou Ukrajinou. Proto dnes Moldavsko potřebuje hodnověrného, silného a vstřícného partnera z řad členských států Unie – natolik blízkého, aby chápal

problémy politické, společenské a ekonomické transformace, která Moldavsko čeká, a natolik osazeného v západních strukturách, aby na cestě do Evropské unie mohl být opravdovým průvodcem. Těmto podmínkám Polsko i země našeho regionu naprosto vyhovují. Stačí už jen představitost, odvaha a politická vůle našich představitelů.

Pokud chce náš region v evropské politice skutečně sehrávat nějakou roli, nemůže uhýbat před jednáním, jaké od nás takové země jako Moldavská republika očekávají. Pokud máme jednat seriózně a vytvářet si vlastní mezinárodní postavení, musíme v nejbližší době v zájmu polské přítomnosti v Moldavsku aktivovat velký potenciál. Máme tam své krajany a své možnosti působení. Tak se v praxi zakládá geopolitická přítomnost státu.

Vše je o to důležitější, že se kolem Moldavska rozehrávají velmi důležité události. Projevuje se snaha rozmrazit důležitá jednání o řešení základního problému moldavské státnosti, jakým je otázka Podněstří. Neformálně obnovená jednání v dohodnutém formátu „5+2“ (Rusko, Ukrajina, USA, Moldavsko, Podněstří plus EU a OBSE v roli aktivních pozorovatelů) sice zatím nepokročila, ale probíhá kolem nich závažná politická hra za účasti Ruska s podporou Německa. Moldavsko je tedy dalším ruským „strestestem“ Evropy, tentokrát za německé asistence. Nemusím zřejmě nikoho přesvědčovat, že vyústění této geopolitické hry bude mít klíčový význam pro řadu další zmrazených i docela žhavých konfliktů v různých částech světa, kde se zájmy Západu a Ruska střetávají...

Visegrád

Visegrádská skupina se nyní ocitá ve fázi hledání své nové identity a role v evropské politice. Plyne z toho akutní potřeba nalezení nového „pohonu“ jejího působení. Společné vytyčování priorit unijní východní politiky by se nepochybně mohlo stát přirozenou oblastí visegrádské specializace. Taková situace by ovšem mohla nastat pouze pod podmínkou, že ve skupině čtyř členských zemí zavládne vnitřní harmonie a že dojde k prolomení dosavadní váhavosti v jejich spo-

lečném jednání. Příčinou této váhavosti je rozdílný potenciál jednotlivých visegrádských států, neangažovanost některých partnerů, existence vnitřních tenzí ve dvoustranných vztazích a relativní slabost V4 v rámci Evropské unie, způsobená tím, že ji tvoří výlučně tzv. nové členské země, jejichž „subjektivita“ v unijní politice někdy nevyvažuje zájmy největších aktérů, což v politice některých visegrádských zemí vyvolává syndrom „vlastního písečku“. Pokud by Visegrádská skupina dokázala tyto vnitřní limity překonat a odvážně by vstoupila na evropské fórum, mohla by sehrát podstatnou roli – za podmínky, že předtím upřesní vlastní cíle východní politiky, a především, že zdejší státy společně zvolí jednu odpověď na zásadní otázku: „Kdo je pro nás přednostním, strategickým partnerem na Východě – Rusko, anebo Ukrajina?“

Závěr

Východní politika má pro nás všechny nesmírný význam. Důležité je, abychom mezi „velkými volbami“, týkajícími se nejdůležitějších zemí tohoto regionu, neztratili ze zřetele zdánlivě druhotné politické problémy, které však mohou splnit roli nosičů změny. Takovým řešením je evropské ukotvení Moldavska. Rozšiřuje totiž evropskou politiku o další prostor kolem Ukrajiny, a současně může přispět k příkladnému řešení zmrazeného postsovětského konfliktu. K tomu je ovšem zapotřebí loajální spolupráce v rámci Unie, uvnitř našeho regionu, a také mezi námi a partnerskými státy.

Poznámky:

¹ Sr. N. Popescu, A. Wilson, *Turning Presence into Power: Lessons from the Eastern Neighbourhood*, Londýn 2011.

Přeložila Lucie Szymanowska.

Krzysztof Szczerski (1973), politolog a politik, zástupce ředitele Institutu politických věd a mezinárodních vztahů Jagellonské univerzity v Krakově. Od ledna do září 2007 náměstek ministra zahraničních věcí, následně do ledna 2008 zástupce ředitele Úřadu výboru pro evropskou integraci. Autor řady publikací o evropské problematice.

EU a „východní sousedství“: Impérium pozdní moderny

ONDŘEJ DITRYCH

Tato stať představuje evropskou politiku sousedství ve dvojí perspektivě. Naznačuje, z jakých kořenů se zrodila a jaké historické trajektorie sledovala, než dospěla do své, stále neukončené, současné podoby. Na dnešní působení EU ve svém „východním sousedství“ následně nahlíží nikoliv tradiční perspektivou – plodnou, avšak ne vyčerpávající –, která uvádí dosavadní omezené úspěchy sousedské politiky do souvislosti s její nekoherencí a neurčitými odměnami nabízenými EU za splnění neskromných cílů, jež svým východním sousedům vytyčuje. Evropskou moc promítanou do prostoru východního sousedství chápe jako moc *sui generis*, projev evropského impéria. Impéria s tradiční civilizací a pacifikační misí, které se však svou pozdně moderní povahou, vyjádřenou v technologiích přenosu vlastního politického a ekonomického modelu bez ustavení přímé nadvlády, odlišuje od impérií minulosti i soudobého ruského imperiálního projektu, s nímž je srovnáno v poslední části.

I.

Myšlenka sousedství se zrodila v kontextu východního rozšíření EU. Stanovením pevných hranic vlně rozšíření EU na východ vyvstala potřeba vstřebat tlak vyloučených postkomunistických států, především Ukrajiny, jejichž členské ambice měly zůstat na mnoho let dopředu neuspokojeny. Vznik „evropského sousedství“ jako prostoru úzce integrovaného s EU, avšak bez vidiny členství pro zdejší státy, byl v tomto smyslu nepochybně původní, avšak rozhodně ne první strategií, jak se vypořádat s přetlakem zájmu o členství v unijním klubu, jehož kapacitu stávající členové právě považovali za naplněnou – předchozími (a bez výjimky neúspěšnými) pokusy bylo vytvoření evropského economic-

kého prostoru (EEA), uzavření zvláštních asociačních dohod s postkomunistickými státy střední a východní Evropy, které se později staly členskými státy, nikdy neuskutečněný koncept přidruženého členství, nebo rozšíření Evropské konference o státy dosud nekandidující na členství na západním Balkáně a ve východní Evropě (Rusko, Ukrajina, Moldavsko). Zároveň se u zrodu evropské politiky sousedství projevila vůle některých členských (Británie, Švédsko) a kandidátských států (Polsko) i Evropské komise strukturovat prostor nastávajícího východního sousedství prostřednictvím politických a ekonomických reforem s cílem jeho stabilizace a prosperity, jež podle nich byla nezbytnou podmínkou stabilní a prosperující EU.

Milníky evropské politiky sousedství (ENP) jsou zde představeny jen ve zkratce, s cílem poukázat na historické podmínky její dnešní podoby. Klíčové rozhodnutí padlo na Radě pro obecné záležitosti a vnější vztahy (GAERC) v listopadu 2002. V prosinci téhož roku bylo vtěleno do závěrů Evropské rady v Kodani. Předseda Evropské komise Prodi tou dobou pronesl projev, ve kterém představil svou vizi budoucí politiky v často citovaném projevu jako „všechno kromě institucí“, tedy požívání všech výhod integrace kromě spolurozhodování o evropských politikách. Zřetelnější obrysy začala ENP nabývat po vypracování prvního tematického dokumentu Evropskou komisí v březnu 2003. Název odkazoval ke staršímu konceptu „rozšířené Evropy“ (*wider Europe*), v 90. letech ještě užívanému v kontextu očekávaného rozšiřování, zároveň ale již obsahoval i pojem „sousedství“ (*neighbourhood*). Zeměpisně toto nově vznikající sousedství mělo pokrývat Ukrajinu, Bělorusko, Moldavsko, Rusko a země jižního a východního Středomoří, jejichž začlenění, podobně jako Ruska, navrhlo v únoru předešlého

roku Švédsko. Naopak vyloučeny byly státy s vidinou členství. Koncept sousedství tak od počátku stvrzoval nově vznikající hranice mezi středo- a východoevropskými státy uvnitř/vně EU. (Rusko se později rozhodlo do projektu ENP nevstoupit samo a vyjednálo si s EU vlastní, jedinečné vztahy.) Dokument rovněž představoval vizi sousedské politiky založené na tzv. diferenciaci, jinými slovy paralelních dvoustranných vztazích mezi EU a partnerskými státy. Zároveň však navrhoval, aby sousedská politika vůči starším jižním sousedům s dlouhodobějšími a užšími smluvními vztahy (byť ne zvláště podrobovaným tlaku na politické reformy) a novým sousedům na Východě byla utvářena podle stejné šablony. Dvěma základními principy této politiky byly na jedné straně přístup k výhodám jednotného trhu podmíněný politickými a ekonomickými reformami, na straně druhé bezpečnostní imperativy stávajících a budoucích členských států (ochrana hranic „Schengenlandu“, energetická bezpečnost nebo řešení konfliktů).

Tyto principy byly rozvedeny v komisi strategii evropské politiky sousedství, přijaté po formálním vzniku ENP na Evropské radě v řecké Thessalonice v květnu 2003. Koncept sousedství mezitím zakořenil i v Evropské bezpečnostní strategii, která EU vytkla jeho zabezpečení jako jednu ze tří strategických priorit, i v debatách Konventu o budoucí unijní ústavní smlouvě. Ty se nakonec promítly do čl. 8 Lisabonské smlouvy věnované zvláštním vztahům se zeměmi sousedství, jejichž cílem je „vytvoření prostoru prosperity a dobrého sousedství založeného na unijních hodnotách a charakterizovaného těsnými a pokojnými vztahy založenými na vzájemné spolupráci“. Sousedskou klauzulí tak byla alternativa ke členství zakotvena v evropském právu.

V roce 2004 byla zahájena i příprava tzv. akčních plánů pro vybrané partnerské země, mezi které na východě patřily Ukrajina a Moldavsko. Jihokavkazské republiky byly přizvány až v červnu, v reakci na gruzínskou „revoluci růží“ a navzdory počátečnímu odporu jižního křídla EU. Bělorusku, vztahy s nímž neměly žádný smluvní základ a které je dlouhodobě spolu s Libyí jediným sousedem, vůči kterému EU uplatňuje sankce, se konkrétní mechanismy spolupráce vyhnuly.

Akční plány spolu s dalšími technickými dokumenty stanovují početné priority pro politické a ekonomické reformy v partnerských státech. Přestože ENP je založena na principu podmíněnosti a přijímané reformy se mají odrazit v přístupu na jednotný trh, k finančním prostředkům a v otevírání hranic, způsoby naplňování tohoto příslibu jsou naproti tomu v akčních plánech popisovány velmi neurčitě.

Roku 2007 zahájil činnost nový mechanismus financování sousedské politiky (ENPI). Přestože mechanismů využívaných k provádění evropských politik v sousedství dodnes zůstává řada (vedle ENPI tzv. tematické nástroje nebo úvěry Evropské investiční banky), financování významně zjednodušil nahrazením dosud nezávislých programů, v žargonu známých pod zkratkami TACIS, MEDA, PHARE, CARDS nebo INTERREG. V téže době se objevují návrhy na odlišení východní a jižní dimenze sousedství. Po německém (ENP-Plus), českém a nakonec polsko-švédském návrhu na GAERC v květnu 2008 a jako protiváha současně vznikající Unie pro Středomoří vedly ke vzniku Východního partnerství jako politické nadstavby ENP. Přípravné práce urychlil letní rusko-gruzínský konflikt, a ustavující deklarace tak byla podepsána již během českého předsednictví v Praze v květnu následujícího roku. Partnerství si klade za cíl posílit vztahy s východními sousedy zejména navázáním užší mnohostranné spolupráce ve čtyřech oblastech: demokracie a dobrého vládnutí, ekonomické integrace, energetické bezpečnosti a kontaktů mezi lidmi. Stále silný důraz je kladen na dvoustranné vztahy, které by měly být posíleny uzavřením nových asociačních dohod nahrazujících starší dohody o partnerství a spolupráci, zjednodušením vízových režimů a výhledově i ustavením společných zón volného obchodu (DCFTA) spojujících partnerské země s evropským trhem. (Jednání o DCFTA byla prozatím otevřena pouze s Ukrajinou, v červnu 2011 byl schválen vyjednávací mandát i pro Moldavsko.)

Nedávný vývoj sousedských politik určovaly především politické procesy „arabského jara“, které se výrazně podepsalo i na procesu revize ENP. Spíše než aby promýšlely možnosti oživení stagnujících sousedských politik, musely členské státy EU se zájmem o východní

dimenzi bránit tlaku na převod finančních prostředků na jih. K usnadnění sblížení s EU je v rámci Východního partnerství alespoň uváděn v život program „budování institucí“, *Comprehensive Institution Building*. Proces politických reforem mají usnadnit i posilované aktivity cílené na občanskou společnost. Úspěšné bylo úsilí střeoevropských členských států zapojit do projektů Východního partnerství Spojené státy. A nakonec jistě naděje na oživení, především v oblasti pokračující vízové liberalizace, skýtá v době psaní této stati připravovaný summit Východního partnerství konaný ve Varšavě na konci září jako součást právě probíhajícího polského předsednictví.

II.

Nejenže se politika sousedství zrodila v geopolitickém a historickém kontextu východního rozšíření; povstala i z jeho ducha. Snaha EU o proměnu politického prostoru vně jejích hranic se stala patrnější s koncem studené války. Sousedské politiky nacházejí svou bezprostřední genealogii zčásti v stabilizačním a asociačním procesu na Balkáně, zejména ale v procesu rozšiřování o postkomunistické země střední a východní Evropy. Právě odtud jsou převzaty politické technologie *kondicionality*, *diferenciace* (paralelního bilateralismu), přenosu administrativní expertízy (programy TAIEX nebo *twinning*, umísťování odborníků z unijních institucí a členských států ve státních institucích partnerských států), nebo hodnocení „pokroku“ prováděných na základě přesně stanovených kritérií a zveřejňovaných v pravidelných zprávách. Inspirace nebyla náhodná, neboť celá skupina úředníků Komise pracujících na rozšíření se na politické zadání přesunula na jiné ředitelství a k novému tématu. S sebou si nesli zažitá a sdílená představy, metody a zkušenosti. Nyní je však měli uplatnit v odlišném geopolitickém kontextu – s výraznějším vlivem vnějších mocností, které v prostoru východního sousedství, diplomatickými slovy dnešního komisaře pro rozšíření Štefana Fülleho, „usilují o rozšíření svého vlivu způsoby, který není vždy v souladu s unijními hodnotami a unijním *acquis*“ –, ale zejména bez možnosti přislíbit sousedům, že vysoké náklady spojené s politickými a ekono-

mickými reformami budou v budoucnu vynahrazeny výhodami plynoucími z členství v EU.

Srovnání s procesem východního rozšíření, které vyústilo v přijetí deseti postkomunistických států do EU, je častým odrazovým můstkem kritiky ENP. Vzhledem k neurčité perspektivě členství a vyhýbavosti na straně EU – většina slibovaných výhod zůstává vzdálenými *možnostmi* – selhává princip podmíněnosti, zakotvený v samém srdci ENP. Finanční a technická podpora a mírné povolení přísného vízového režimu, doprovázené zároveň smlouvami zavazujícími sousedské státy přijímat zpět osoby, které budou z toho či onoho důvodu z Schengenlandu vyhošťovány, jsou zkrátka příliš nízkou odměnou za to, co EU požaduje: dalekosáhlou přestavbu politických a ekonomických systémů svých sousedů.

Bytostně polycentrická povaha jejích politik navíc vede k tomu, že zúčastnění aktéři velmi často nepostupují v souladu a nezřídka se jejich zájmy dokonce střetávají. Neplatí to pouze pro státy východního a jižního křídla či staré a nové členy, ale i pro vztahy mezi členskými státy a Evropskou komisí, a dokonce i jednotlivými komisními direktoráty. Příkladem posledního typu může být téma mobility, kde se střetly pozice DG RELEX sledujícího logiku odměn za reformy a bezpečnostních profesionálů z DG *Justice, Law and Security*, kteří prosazovali dojednávání smluv o zpětném přijímání zdůrazňující aspekt vnitřní bezpečnosti EU. EU je v zahraniční politice mnohohlavou hydrou, ne (idealizovaným) Héraklem tradičního národního státu.

Tato kritika, vycházející z předpokladu racionálně jednajících aktérů zvažujících výnosy a náklady a posuzující ENP jako vnější politiku EU podle tradičního modelu státu jako jednotného aktéra v zahraniční politice, poukazuje na významné problémy politiky sousedství. Zároveň však nenabízí na tuto problematiku zdaleka vyčerpávající pohled. EU je mocností zvláštního druhu, která bývá v tradičním chápání moci, zdůrazňujícím prostředky umožňující bezprostřední donucení, neprávem podceňována. EU nemá ve východním sousedství vojenské posádky a její moc je zde těžko chápána logikou šachovnice. Málokdy přímo donucuje a láme; mnohem častěji protéká,

vyplňuje a tvaruje. Strukturuje sousedství technologiemi přesazujícími vlastní politický a ekonomický model – zahrnující normy (pravidla vnitřního trhu nebo schengenské *acquis*) ale i mentality vládnutí – aniž by přitom ustavovala přímou jurisdikci. Působení její moci se snáze vyjeví, když se ji pokusíme uchopit jako *sui generis*, pozdně moderní impérium.

III.

Koncept EU jako impéria není nový. V posledním desetiletí se k ní přihlásil ve své knize *The Breaking of Nations* (2003) mimo jiné Robert Cooper, dnes vlivný poradce Catherine Ashtonové, oxfordský profesor polského původu Jan Zielonka v *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union* (2007), francouzský politolog s českými kořeny Jacques Rupnik v *Les banlieues de l'Europe* (2007) nebo mnichovští profesori Ulrich Beck a Edgar Grande v *Cosmopolitan Europe* (2007). Například podle Zielonky evropské impérium spočívá v „uvalování vnitropolitických omezení na jiné aktéry různými metodami ekonomické a politické dominance“. Hovoří v této souvislosti o procesu rozšiřování jako svého druhu anexi, protektorátech v Bosně a Hercegovině a Kosovu, právě sousedské politice nebo globálním šíření norem vládnutí podle evropského modelu (klauzule o demokracii obsahují třeba i obchodní dohody se zeměmi Latinské Ameriky) a spotřebních standardů podmíněném přístupem na evropský trh. Na pozadí probíhající proměny struktury světové politiky chápe evropské impérium nejen jako nástroj zvýšení konkurenceschopnosti, ale především jako prostředek uchování vlastního sociálního a ekonomického modelu.

Pokud je imperiální teze uplatněna a rozpracována ve vztahu k evropským sousedním politikám, nabízí následující – nezbytně pouze načrtnutý – obraz. Na abstraktní úrovni diskursu sousedství, odkud proniká do akčních plánů, technických dokumentů, hodnotících zpráv a manuálů, se vyjevuje tradiční podvojná imperiální logika: civilizace a pacifikace. Povinnosti EU je normalizovat „divoká pole“ ležící za jejími hranicemi. EU se zavazuje k této *mission civilisatrice* nejen svým občanům, ale i sousedům samotným.

Hodnoty, na kterých mají být vztahy EU se sousedy vystavěny, jsou hodnotami společnými a jejich výsledkem je sdílená stabilita a prosperita. Slovy dokumentů sousedské politiky i evropských politiků: nikdo není k ničemu nucen. Diskurs sousedství nicméně zároveň poodhaluje, že hodnoty, o nichž je řeč, jsou hodnotami, které jsou *vlastní* EU a které sousedé musejí *přijímat*. Výmluvným je v tomto smyslu výše citovaný čl. 8 Smlouvy o Evropské unii o sousedství „založeném na unijních hodnotách“, nebo nedávnější citát z projevu komisaře Fülleho, podle kterého širší nabídka výhod poskytovaných unijním sousedům má záviset na jejich „přípravenosti přijmout sdílené hodnoty“. Sdílené (*shared*) hodnoty musejí být v tomto smyslu teprve přijímány (*accepted*). Logika pacifikace na druhé straně chápe východní sousedství v intencích orientalistického interpretačního rámce jako prostor ohrožení, pro který jsou příznačné konflikty, organizovaný zločin, slabé a neúčinné vlády, nefunkční společnosti a který je zdrojem přílivu nechtěných migrantů do EU. Praktiky, jež jsou založeny na této logice, která od počátku existovala v napětí normativní povinnosti a díky rostoucímu vlivu bezpečnostních profesionálů postupně získávala navrch, chápou EU jako *pevnost*, která musí být chráněna předsunutou obranou v sousedství, jež ale zůstává zcela odděleným a odcizeným prostorem.

Dvojí logika sousedství se promítá i do odlišných imperiálních geostrategií. Pacifikační logika je spojena s geostrategií hranic jako linií (*limes*), které je třeba bránit, i technologiemi zapojujícími do obrany novodobé *foederati* v sousedství coby nárazníkové zóně. Na druhé straně stojí geostrategie koloniální hranice, polootevřená cirkulaci a přizpůsobující vnější, postupně včleňované pohraničí vlastnímu obrazu.

Zmínka o geostrategiích předesílá, že imperiální politika v sousedství není omezena na abstraktní logiky civilizace a pacifikace – v „aparátu sousedství“ jsou tyto logiky propojeny s velmi konkrétními praktikami (v unijním žargonu často označovanými „intervencí“). Normalizace prostoru východního sousedství je naplňována výjimečně prostřednictvím trestů (sankce vůči Bělorusku), častěji transpozicí unijních norem do právních systémů partnerských států a nejvýznamněji přenosem mentalit vládnutí (například tržních regu-

lativních režimů nebo obecněji moderních nástrojů statistického dohledu, vyhodnocování a optimalizace budoucího vývoje) prostřednictvím mnohoúrovňové transnárodní sítě umožňující přenos expertízy, socializaci a osvojování hlubších vzorců interpretace politické reality. Tato síť spojuje Komisi a její direktoráty, členské státy, jejich ambasády nebo rozvojové agentury, Evropskou službu vnější akce (EEAS) a místní evropské delegace nebo další evropské agentury jako FRONTEX s místními státními institucemi prostřednictvím smluvních mechanismů, umísťování unijních expertů v místních úřadech (např. v mechanismu *twinning*) a desítek společných výborů, které slovy Evropské komise zajišťují „pravidelnou a intenzivní debatu o všech oblastech společného zájmu od vládnutí a demokracie po reformy v sektoru dopravy nebo zdravotnictví a přispívají k zvyšování vzájemné důvěry a povědomí“. Evropské impérium je impériem v síti. Vztahy uvnitř této sítě nejsou sice hierarchické, ale přes deklarovanou rovnost mezi oběma stranami, podobně jako při jednáních o členství s postkomunistickými zeměmi střední a východní Evropy, silně asymetrické.

Podobně jako v případě rozšiřování neprobíhá normalizace hladce. Simulace je i u těch partnerů, kteří z různých důvodů skutečně usilují o sblížení s EU (Gruzie, Moldávie a s jistou výhradou Ukrajina), zavedenou strategií rezistence. Na druhé straně, dosah i rozsah toků informací a finančních prostředků se neprojevuje pouze v institucionální proměně v zemích sousedství, ale – ačkoliv je tato proměna nesnadno zachytitelná – i v mentalitách vládnutí, jimiž se tyto země přibližují evropskému obrazu. K naplnění svých ambiciózních cílů má ENP daleko, přesto však její pozdně moderní impérium zanechává v sousedství významnější stopu, než by se podle tradičního chápání moci v zahraniční politice mohlo zdát.

Snahou o politickou a ekonomickou strukturaci východního sousedství se navíc evropská politika nevyčerpává. Pacifikační logika zůstává abstraktně přítomná v ENP jako celku – jejím cílem je mj. *stabilizace* sousedství prostřednictvím napodobení evropského modelu (a to i v zájmu vnější dimenze evropské energetické bezpečnosti) – konkrétněji se ale projevuje v důrazu na reformy bezpečnostního sektoru nebo

projektech Východního partnerství, jako je např. integrovaná pohraniční správa (IBM) napodobující praktiky uplatňované uvnitř Schengenu a napojená na jeho mechanismy kontroly pohybu. Kromě toho je sousedství přetvářeno v nárazníkovou zónu proti přílivu nechtěných migrantů nebo drog i smluvními vztahy místních bezpečnostních složek s agenturou FRONTEX nebo budováním internačních center za schengenskými hranicemi (ve východním sousedství například na Ukrajině). Východní sousedství se nakonec pomalu stává výraznějším jevištěm společné zahraniční a bezpečnostní politiky, zhmotněné dnes v misích EUBAM Moldavsko, EUMM Gruzie nebo úřadu Zvláštního zástupce EU pro jižní Kavkaz a krizi v Gruzii (EUSR).

Tak jako u politické a ekonomické normalizace nejsou výsledky bezpečnostních politik často patrné na první pohled. EU neřeší konflikty, které východní sousedství sužují; alespoň v případě Moldavska a Gruzie ale snižuje možnost jejich nového propuknutí a vkládáním se mezi strany zvyšuje (nutno říci, že stále nízký) potenciál jejich vyřešení. Projekcí kontroly nad pohybem osob zvyšuje vnitřní bezpečnost Schengenu, která je v současnosti v sousedských politikách zdůrazněna i na úkor principu kondicionality.

IV.

Evropské impérium ve východní Evropě neexistuje v geopolitickém vzduchoprázdnu. Jak se srovnává s druhým zde přítomným imperiálním projektem, neseném zásadně odlišnou představou o uspořádání prostoru mezi Německem a Ruskem, dnes rozťatém linií východního rozšíření? V představách o ruském i evropském impériu je málo místa pro národní státy vstupující v suverénní vztahy se svými partnery v zahraničí. Apologie impéria v dnešním Rusku, kterou podrobil brilantní analýze například krakovský historik Andrzej Nowak, jehož soubor esejí nedávno vyšel v českém překladu (*Impérium a ti druzí*, 2010), je založena na nutnosti šířit do novodobých *okrajín* mír a civilizaci a na vizi „velkých historických úkolů“, pro které se model národního státu nehodí. I EU, sebechápána jako politický útvar a mocnost *sui generis* (civilní, normativní,

modelová apod.), ve vztahu k východní Evropě plní civilizační i pacifikační misi. Duch evropského imperiálního projektu i způsoby, kterým je uskutečňován, se ale od ruského liší. Dnešní ruské impérium je svou podstatou reakční, bez pozitivní pokrokové náplně, zato s tanky. Evropské impérium je v tomto smyslu jeho zrcadlovým protikladem. Svěbytný model modernity není nesen na východ státem s vojenskými nebo ekonomickými nástroji donucení, ale sítěmi a disciplinujícími preskripce. Státy nadále hrají roli jako uzly v těchto sítích na obou stranách, suverénní mocenské vztahy jsou však omezeny a významná je činnost *ko-lem* vlád sousedních států – politická strukturace skrze kontakty se „společností“. Mimovládní politiku provádí samozřejmě i Moskva ve vztahu k separatistickým nebo opozičním hnutím, využívá ji však, vedle hrozby ozbrojenou mocí a vyděračského potenciálu energetické závislosti, sekundárně a k vyvíjení bezprostřednějšího nátlaku na sousední státy, ne k pozvolné proměně jejich (vnitro)politických možností.

Ruská imperiální politika je řízena logikou šachovnice. Evropské impérium je pozdně moderní: neuza- vírá kohoutky ani neobsazuje. Nedonucuje a neláme, ale vyplňuje a tvaruje. Přes nerovnost ve vztahu s partnerskými státy a bytostně politický charakter zdánlivě apolitických programů technické a finanční pomoci evropská moc závisí mnohem více na souhlasu než moc ruská, opřena o hrozbu násilím a významnými narušeními chodu sousedních ekonomik. Potřebu souhlasu spolu s mnohohlavostí evropského impéria lze považovat za jeho hlavní slabá místa. Pokud však EU přežije svou nynější vnitřní krizi, nový druh moci, kterou vůči svým sousedům uplatňuje, se na pozadí modalit dnešní globální politiky může nakonec ukázat jako životaschopnější.

Ondřej Ditrych (1982), politolog, absolvent Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a Univerzity v Cambridge, působí v Ústavu mezinárodních vztahů.

CEP nabízí sborník č. 91/2011 „**David Hume – 300 let od narození**“, do něhož přispěli **Robert Holman, Zuzana Parusniková, Josef Moural, Zdenka Jastrzemska, Jan Pavlík, Marek Loužek** (editor sborníku), **Zdeněk Novotný, Lukáš Kovanda, Ondřej Čápek a Tomáš Křištofory**. V příloze čtenář najde ukázky z díla Davida Huma. Předmluvu ke sborníku napsal prezident **Václav Klaus**.

146 stran, 100 Kč.

CEP nabízí sborník č. 92/2011 „**Viktor Dyk – osmdesát let od smrti**“, do něhož přispěli **Robert Kvaček, Josef Tomeš, Jaroslav Med, Jiří Brabec, Libuše Benešová, Jan Kopál, Jaroslava Honcová, Lukáš Petřík, Jan Hübsch, Radim Panenka a František Čanda**. Editorem sborníku je **Marek Loužek**. V příloze jsou ukázky z díla Viktora Dyka. Předmluvu napsal prezident **Václav Klaus**.

126 stran, 100 Kč.

objednávky na www.cepin.cz • tel. 222 814 666 • e-mail: cep@cepin.cz

Sdachlo: Kavkaz v malém

WOJCIECH GÓRECKI

Sdachlo – to je gruzínsky. Ázerbájdžánsky to bude *Sdachly*, arménsky *Sdachli*.

Vesnice leží v Gruzii, hned u hranic s Arménií a velmi blízko hranic s Ázerbájdžánem. Gruzíni, Arméni a Ázerbájdžánci tu žijí společně už po generace. Většina má gruzínské občanství. Ale ještě nedávno převládali Arméni z Arménie a Ázerbájdžánci z Ázerbájdžánu. Přitahoval je bazar, který spontánně vyrostl ke konci Sovětského svazu, a po několika letech se z něj stalo největší tržiště na Kavkaze. Dalo se tu koupit a prodat všechno, včetně zbraní a drog (auta, kradená na Západě a dovezená přes Turecko, i ruské lady a volhy, stažené bez cla z továren v Togliatti a Nižním Novgorodu, byla k dostání na burze v blízkém Gabardani). Když se v Náhorním Karabachu vedla válka, Ázerbájdžánci v Sadachlu obchodovali s Armény s ropou, benzinem, motorovou naftou a topným olejem. Drobní prodejci vozili zboží v kanystrech a sudcích, mafie tlačily do nepřátelské země celé cisterny přes místní železniční přechod.

Ale v Sadachlu převládali rolníci z rozpadlých kolchozů a sovchozů, dělníci ze zkrachovalých továren, deklasovaná inteligence zkoušející síly v byznysu. Na tisících stánků, táhnoucích se několika řadami podél hraniční řeky, ležela zelenina a ovoce, mléčné výrobky a uzeniny, ruské a ukrajinské bonbóny, turecká konfekce, íránské prášky na prání, elektronika z Dubaje, cigarety, čaj a kdeco jiného bez ladu a skladu.

Vydělávalo se na smlouvách Arménů s Íránem, Gruzínů s Tureckem a Ázerbájdžánu s Ruskem, na rozdílech v cenách a v počasí: nejdřív se objevovala ázerbájdžánská rajčata, po nich gruzínská a nakonec arménská a tak dále. O zisk se bylo třeba rozdělit s armádou různých „ochránců“ a s úřady: cestou z Tbilisi (necelých sedmdesát kilometrů) jsem svého času napočítal devěťadvacet různých stanovišť dopravní poli-

cie a na každém brali dolar za auto (u dodávek sazba stoupala na pět dolarů). Obchod však kvetl, z bazaru žilo v Gruzii, Arménii a Ázerbájdžánu půl milionu lidí. Transakce se uzavíraly v dolarech, rublech, dra-mech, manátech a lari, a nakonec dokonce v exotických eurech. Roční obrat dosahoval miliardy dolarů, což mnohokrát přesahovalo oficiální obchodní výměnu mezi třemi státy. Sadachlo fungovalo ve dne v noci, sedm dní v týdnu po celý rok.

Nakonec v prosinci 2005 Saakašvili bazar zavřel a zapečetil hranice. Předtím svedl vítězný boj s úplatkářstvím v ozbrojených složkách. Ekonomiky Jižního Kavkazu byly už dost silné, aby se mohly obejít bez Sadachla.

Přestalo existovat poslední místo, kde se mohli obyčejní Gruzíni, Ázerbájdžánci a Arméni sejít, vypít spolu čaj a popovídat si.

Na Kavkaze by člověk neměl věřit prvním dojmům.

Arméni nesnášejí Ázerbájdžánce: říkají jim „Turci“ a viní je za zlo, které zakusili od celého tureckého světa, včetně tragédie v roce 1915. Pamatují si pogromy v Sumgaitu a v Baku na sklonku osmdesátých let. Ale arménský byznysmen bude věřit spíš Ázerbájdžánci než Gruzínovi. Potkal jsem arménské uprchlíky, kteří vyprávěli, jak jim ázerbájdžánští sousedé zachránili život a majetek.

Ázerbájdžánci obecně nenávidí Armény. Pamatují pogromy v roce 1918 a jatka ve vesnici Chodžali v roce 1992 za karabašské války. Nikdy neodpustí okupaci ázerbájdžánského území ani pokořující porážku ve válce. Ale těm, kdo skutečně žili v Baku, se – samozřejmě potichu – stýská po arménských sousedech. Raději by tam měli Armény než své krajany z venkova, kteří obsadili byty po Arménech. („Měli jsme podobné zvyky,“ vyprávěl mi Azad, který se před válkou

v Karabachu musel rozejít s arménským děvčetem. „Nikomu nevadilo, že máme různá náboženství. Jak krásné děti se rodily!“)

Zdalo by se, že by Arméni měli mít rádi Gruzíny a Gruzíni Armény, že jsou přirozenými spojenci. Arménie a Gruzie jsou křesťanské ostrovy v islámském moři, a navíc jim po staletí vládla tatáž dynastie Bagratidů (gruzínsky Bagrationů). Ale vůbec ne: těžko lze najít úpornější soupeře. Hádají se o všechno: kdo je lepší křesťan, kdo má bohatší kulturu a krásnější ženy. V roce 1918 svedli válku o provincii Lori a borčalinský okres a koncem devadesátých let jen tak tak, že vypukla válka o Džavachetii (ale za rusko-gruzínské války v srpnu 2008 Arméni ihned přispěchali s humanitární pomocí a vytvořili koridor pro evakuaci cizinců). S Gruzíny a Armény se to má obráceně: jako by je nic nespojovalo, ale soužití probíhá na kavkazské poměry ve výjimečném souladu. (Na Ázerbájdžánce hledí obojí sousedé trochu svrchu – mohou je mít rádi nebo neradi, mohou s nimi válčit nebo spolupracovat, ale skutečným vztažným bodem jsou si Gruzíni a Arméni navzájem: tohle je má vlast, má půda a můj dům – a tohle můj odvěký rival, kterého znám jako svých pět prstů a stejně jako ty prsty ho potřebuji k životu.)

Dalo by se tak vypočítávat do nekonečna: Gruzíni se bojí Ruska jako státu, impéria, ale obdivují ruskou kulturu. Čtyři týdny po bombardování Gori, když ještě ruská armáda nedaleko města udržovala „bezpečnou zónu“, jsem tam mluvil rusky. Nikdo se ani křivě nepodíval. Zato Arméni uzavřeli s Moskvou spojenectví, ale bleskově se odrušují.

Přes řadu válek v Gruzii po celou dobu žijí tisíce Osetinců, někteří s gruzínským manželem či manželkou, a nikdo jim nekřivdí. Abcházové jako by měli Rusy rádi, ale...

Ale, ale, ale.

Není moc cestovatelů, kteří sjezdili Kavkaz a nepodlehli pokušení porovnat Gruzíny, Armény a Ázerbájdžánce mezi sebou. Autorem možná nejodvážnější a jasně přehnané charakteristiky těch tří národů byl Tadeusz Wyganowski, který tam na začátku dvacátého století kladl první ropovod spojující Kaspické a Černé moře: „Z tamních obyvatel budí nejpozitivnější dojem

Gruzíni, i přes své mnohé nedostatky. V mnoha ohledech připomínají Poláky. Stejná nadutost, vznětlivost, domýšlivost a bezstarostnost, jen mají méně vlastenectví, egoismu a šarlatánství. Horské kmeny a Tataři [Ázerbájdžánci] mi přes své divoké pudy a úplně primitivní zvyky imponovali svou odvahou hraničící se šílenstvím a sklonem k ušlechtilým vznětům. Arméni jsou velmi nesympatičtí a obecně neoblíbení kvůli své chamtivosti a drzosti.“

Podle většiny hodnocení jsou Gruzíni velkorysí, přátelští, pohostinní, rytířští, kultivovaní, ale (zase to „ale“) líní, nezodpovědní a nafoukaní. Jsou individualisté, což je obzvlášť vidět při srovnání s Armény, kteří neumějí žít mimo společenství. Arméni si váží vzdělání, jsou pružní, vytrvalí, pracovití, šetrní a pohostinní, jak se sluší na kavkazský národ. Stereotyp jim připisuje také chytrost a sklon k machinacím a manipulacím. Jejich vlastenectví je vlastenectvím jazyka, kultury a náboženství: kamkoli je osud uvrhne, vytvoří si kolem sebe malou Arménii (při zachování loajality vůči státu, v němž žijí). Gruzín je vlastencem země, který si neumí představit život jinde než ve své malé vlasti – vesnici, údolí, okrese. Ázerbájdžánci, nazývaní ve starší literatuře Tatary, Turky nebo prostě muslimy, jsou pokládáni za pohostinné, rodinné, ochotné, laskavé, odvážné – ale také bezohledné, kruté a servilní. Pro Ázerbájdžánce je vlastní jeho rodina, rod, klan – a místo, odkud pocházejí jeho předkové, i když další generace bydlely už jinde.

Kdysi jsem dostal na vědomí e-mail. Adresátka, pracovníce nevládní organizace ze Spojených států, jela poprvé v životě na Kavkaz. Její známá, která v té oblasti strávila mnoho let, pokládala za vhodné poskytnout jí kromě kontaktů a praktických informací i úvahu: Gruzíni si myslí, že jsou nejlepší na světě, a je to pro ně tak samozřejmé, že o tom není potřeba mluvit. Arméni si také myslí, že jsou nejlepší na světě, ale protože mají určité pochybnosti, pořád to zdůrazňují, což rozčiluje Gruzíny i Ázerbájdžánce (zvlášť když je řeč o NEJSTAROBYLEJŠÍM národě na Kavkaze a na Zemi). Ázerbájdžánci se pokládají za horší než ostatní (hodnotí se nepřiměřeně tvrdě), ale nikdy to neřeknou nahlas. Naopak – budou křičet, že nejlepší jsou právě oni.

Gruzie – Tbilisi, vysoký břeh řeky Kura.

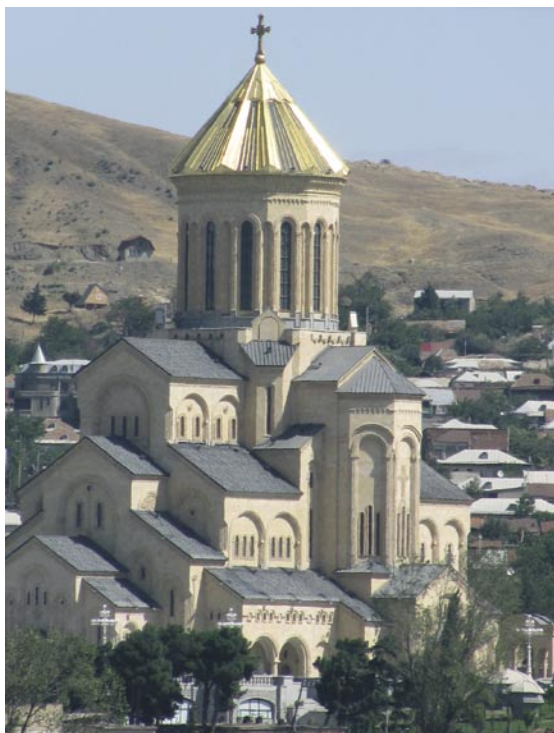
Gruzie – Gori, městský okruh.

Gruzie – Mestia, strážné věže.

Gruzie – Svanové v Mestii.

Gruzie – Tbilisi, katedrála Svaté Trojice.

Arménie – Jerevan, kostel Katogike.

Ázerbájdžán – Hinalug.

Arménie – Chačkary u jezera Sevan.

Arménie – Jerevan.

Známý teatrolog (Ázerbájdžánec) sestavil vlastní pořadí: „Na Jižním Kavkaze jsou nejpracovitější Arméni, za nimi jsme o pár délek my, a na samém konci Gruzíni. Nevím, kde Gruzíni berou tolik úžasných herců, scénáristů a režisérů. Umění přece také vyžaduje práci!“

Politolog Saša Ruseckij (Gruzín) tvrdí, že Gruzíni, Arméni a Ázerbájdžánci jsou rodní bratři – z téže matky, ale od různých otců. Říká to přirozeně napůl žertem, ale ten žert vysvětluje jak zarážející podobnost, tak i hluboké rozdíly, které národy Kavkazu dělí, a také konflikty mezi nimi.

Politolog Viken Četerjan (Armén) dodává, že se všechny tři národy pokládají za oběti: dějin, špatných sousedů, Kremlu. Své jednání pokládají za obrannou reakci. Proto se necítí odpovědní za situaci, jaká na Kavkaze je – za konflikty, války a prolévání krve. Občas mají pravdu.

Po Kavkaze koluje nekonečné množství vtipů, jejichž tématem je soupeření tří národů o palmu prvenství. Nejvíc se mi líbí vtip o kosmonautovi.

V dobách intenzivního dobývání kosmu, kdy Sovětský svaz každou chvíli vysílal novou raketu, potká Gogi Arama: „Vy, Arméni, máte tak dobré vztahy s Rusy, a ještě nikdo z vás nebyl v kosmu,“ posmívá se mu. „To si neumíte zařídit kosmonauty?“ „My nechceme,“ odpoví Aram. „Kdyby letěl jeden Armén, všichni naši by umřeli pýchou a všichni Gruzíni závistí. To chceš, aby na našem Kavkaze zůstali sami Turci?“

Gruzín Valiko, hrdina kultovního sovětského filmu *Mimino*, si domluvil schůzku se ženou v restauraci prestižního hotelu Rossija v Moskvě. Aby jí zaimponoval, objednal u orchestru píseň s věnováním „pro milého hosta ze slunné Gruzie“. Žena nepřišla, ale mezi hosty seděl Armén Rubik. Když slyšel věnování, objednal arménskou písničku – a za chvíli se celý hotel dozvěděl, že u jednoho stolku sedí „zvláštní host ze slunné Arménie“.

Valiko a Rubik by mohli být hrdiny dalšího vtipu: Armén při odchodu z moskevské restaurace nechá šatnáři deset rublů spropitného (desetina sovětského platu). Když to vidí Gruzín, dá okamžitě sto rublů a ještě přidá darem svůj kabát.

Na Kavkaze si vymýšlejí vtipy, aby ovládli a zakleli skutečnost. Soupeření Arménů, Gruzínů a Ázerbájdžánců se už týká i dávné historie. Teď tři nezávislé státy vrhají do boje veškerý svůj potenciál: univerzity, ústavy i akademie. Každý si myslí, že dokáže-li, že tu jeho předkové byli první, bude to muset uznat celý svět. Každý je přesvědčen, že se to dá dokázat. Tři jihokavkazští „rodní bratři“ se stali rukojmími národních komplexů, posedlostí a mýtů.

Nejžhavější spor rozděluje Armény a Ázerbájdžánce: v sázce je Náhorní Karabach. Jedni i druhí svatosvatě věří, že nejdůležitější je, kdo tam žil před pěti nebo deseti tisíci let. V první frontové linii stojí bok po boku s vojáky vědci: historici, archeologové, filologové, odborníci na dávné rukopisy a první zemědělské náčiní, znalci kultu Měsíce a paleozoologové.

Ázerbájdžánci a Gruzíni stejně jako Gruzíni a Arméni vůči sobě nevznášejí územní nároky – ale ještě neprovedli úplné vymezení hranic a rádi ukazují na

Gruzie – připitek předkům.

území souseda a s přesvědčením říkají: „To a to patří nám!“ Mezi sporná území patří vícenárodnostní okolí Sadachla: ázerbájdžánské příručky ujišťují, že se tam turecké obyvatelstvo objevilo ještě před naším letopočtem (gruzínské, prý v sedmáctém století), zatímco Arméni dokazují arménskost řady dávných svatyní a historických památek (podle Gruzínů byly chrámy gruzínské a památky také).

Společné dědictví je odmítáno. Jen Arméni si chtějí pamatovat, že tvůrce jejich abecedy Mesrop Maštoc sestavil také dvě další abecedy: gruzínskou a albánskou (Kavkazské Albánie). V Tbilisi a v Baku (Ázerbájdžán se považuje za dědice Albánie) se s tím nemohou smířit. „Přišel Armén a přinesl novou bídu,“ praví staré gruzínské přísloví. Arméni se smějí, že Gruzíni přišli s prosbou za Maštocem sami: „Mnich právě jedl makarony. Byl nespokojený, že ho vyrušují, a hodil hrst těstovin na zem: ‚Tohle bude vaše abeceda!‘“ (Gruzínská písmena plná oblin, křivek a vírů jsou protikladem strohé abecedy Arménů.)

Jsou tací, kteří chtějí tomu bláznovství udělat přítrž. V roce 2009 vyšla v Jerevanu kniha *Pozitivní příklady v dějinách soužití národů a zemí Jižního Kavkazu*. Redaktor Štěpan Grigorjan (Armén) objednal články u autorů z Ázerbájdžánu, Arménie a Gruzie. V úvodu napsal, že ve vědě a vzdělávacím systému tří států tkví potenciál, který by mohl sloužit budování důvěry mezi těmito třemi národy. „Je načase se nad tím vším zamyslet,“ shrnul.

Profesor Parvin Darabadi (Ázerbájdžánec) soudí, že objektivní příručka dějin Jižního Kavkazu může vytvořit jen cizinec: „Možná s tím někdo nebude souhlasit, ale podle mne jiné východisko neexistuje. Všimněte si, prosím, že dějiny Francie z dob Napoleona nejrozumněji pojal ruský historik Tarle. Lidstvo zná hodně podobných příkladů.“

Mám doma mapy Velké Arménie, Velké Gruzie a Velkého Ázerbájdžánuu.

Velká Gruzie je nejskromnější: na východě sahá po Saingilo, nazývané také Východní Kachetie, s městem Kachi (Gach) a kouskem Jorské planiny (dnešní Ázerbájdžán), na jihu po provincii Lori se Štěpanavanem a Alaverdi (dnešní Arménie) a na severu po Verchni

Zaramag v Severní Osetii a okolí Soči (dnešní Rusko). Nejdál sahá na západě a jihozápadě: zahrnuje území někdejšího státečku Tao-Klardžeti a značnou část Laziky s Tortumem, Ardahanem a Rize, ale bez Trabzonu (dnešní Turecko). Velká Gruzie je nejvýš o polovinu větší než ta dnešní.

Velký Ázerbájdžán obsahuje dnešní Ázerbájdžán zvětšený o arménské provincie Sjunik a Tavuš – a o osm severních provincií dnešního Íránu. Měří snad tři sta tisíc čtverečních kilometrů – víc než třikrát tolik, co dnes.

Nejvíce imponující je Velká Arménie: zahrnuje sever Íránu a Iráku, větší část Sýrie, Libanon, severní část Izraele až po Haifu a skoro celé východní Turecko; na Kavkaze do ní patří jižní pohraničí dnešní Gruzie a z dnešního Ázerbájdžánu území ležící na jih od řeky Kury (včetně Talyše, Nachičevanu a Náhorního Karabachu). Na východě se dotýká Kaspického moře, na západě moře Středozemního. Tak vypadal stát Tigrana Velikého v době největšího rozkvětu, v letech 80–70 před Kristem. Pak Tigrana porazil Pompeius, a ten ztratil řadu provincií na západě a na jihu, ale Arménie byla stále několikanásobně větší než dnes. Jejím jádrem byl trojúhelník mezi jezery Van, Sevan a Urmia. Nyní se v jejích hranicích nachází jen Sevan.

Soudobé politické mapy vypadají vedle těch zmíněných jako výčitka svědomí: Podívejme se, co zůstalo z dědictví předků! Ale ani ony neukazují skutečný stav. Ukazují hranice, které ve skutečnosti často neexistují, ale neukazují řadu jiných, které brutálně přetínají silnice a železnice, ježí se ostatním drátem a hlídají je ozbrojení vojáci. Jsou obtížné a občas je není možné překročit.

Vedle tří států existují na Jižním Kavkaze tři kvazi-státy: Abcházie, Jižní Osetie a Náhorní Karabach. Mají vlastní území, obyvatelstvo a orgány zvolené ve volbách, mají vlastní ozbrojené síly a vydávají poštovní známky. Chybí jim jen jedno: mezinárodní uznání. Pravda, Rusko po válce s Gruzii v roce 2008 uznalo nezávislost Abcházie a Jižní Osetie a vyslalo do Suchumi a do Cchinvali velvyslance, ale do začátku roku 2010 ho v tom následovala jen Nikaragua, Venezuela a Nauru.

Jejich existenci zohledňují pouze mapy vydané v těchto kvazi-státech nebo ve státech spřátelených. A pak jsou na mapách ukazujících místa konfliktů.

Náhorní Karabach, kterému Arméni říkají Arcach, se odtrhl od Ázerbájdžánu. V Sovětském svazu měl postavení autonomní oblasti. Arméni tam byli ve výrazné většině. Výjimkou bylo město Šuša (arménsky Šuši), ležící nedaleko hlavního města oblasti Stěpanakertu (ázerbájdžánsky Chankendi), kde převládali Ázerbájdžánci.

Karabach byl enkláva, ze všech stran ho obklopoval Ázerbájdžán – i když na určitém místě bylo k hranicím Arménie jen několik desítek kilometrů. Konflikt doutnal po desítky let. Tamní Arméni se nikdy nesmířili s tím, že oblast zůstala v Ázerbájdžánu. Od konce osmdesátých let požadovali připojení k Arménii.

V letech 1992–1994 se vedla válka, v jejímž důsledku arménské síly ovládly skoro celou oblast (s výjimkou úseků na severu a na východě) a také okolí města Agdam a území ležící mezi Karabachem a Íránem a Arménií. V těchto oblastech byl vytvořen samostatný státeček. Republika Náhorní Karabach (RNK) se skládala ze samotného Karabachu a z „okupovaných území“ chápaných jako bezpečnostní kordon.

Na reklamních billboardech představuje rozsah arménských telefonních společností obrys spojené Arménie a RNK, jako by to byl jeden útvar, a podobné reklamy mají pojišťovací společnosti. V Jerevanu funguje velvyslanectví RNK, kde je možné dostat karabašské vízum (takové vízum v pase znemožňuje pozdější vstup do Ázerbájdžánu), arménsko-karabašská „hranice“ však prakticky není kontrolována.

Mírový proces, pokračující pod záštitou takzvané Minské skupiny OBSE (Francie, Rusko a USA), nepřinesl za téměř dvacet let valné výsledky – kromě setkání prezidentů Ázerbájdžánu a Arménie (Baku neuznává Stěpanakert za samostatnou stranu konfliktu). Úspěchem bylo už dodržení příměří: Ázerbájdžánci a Arméni stanuli proti sobě na linii příměří, nebyly mezi nimi žádné smírčí síly ani nárazníkové pásmo, jen ostnatý drát a pás zorané půdy. Ročně umíralo v přestřelkách několik desítek vojáků, ale vojenské operace se neobnovily.

Situace se začala měnit na podzim 2008 po gruzínské válce. Aktivizovala se Moskva, která učinila vlastní

pokus vyřešit konflikt. Chtěla dospět k uzavření dohody a stát se jejím garantem, aby posílila své postavení v oblasti. Zároveň začal svízelný proces normalizace arménsko-tureckých vztahů (na začátku devadesátých let se hranice Arménie s Tureckem a Ázerbájdžánem zavřely a komunikační trasy byly zablokovány).

V březnu 2010 se jevil možný následující scénář: Arméni se stáhnou z „okupovaných území“, na která se vrátí ázerbájdžánští přesídlenci, a zároveň se odblokuje komunikační trasy, silnice a železnice, a otevrou se hranice. Bezpečnost Arménů, Ázerbájdžánců a tras budou střežit mírové síly, které do oblasti přijdou (otázka je, či). Samotný Karabach zůstane Arménům, ale úprava jeho oficiálního postavení se o několik desítek let odloží (v praxi je jisté, že k ní nikdy nedojde).

Možná se však dalších dvacet let nic nezmění a RNK bude dál neuznanou republikou, kvazi-státem, jako je Turecká republika severního Kypru (kterou uznává jen Ankara).

Jižní Osetie a Abcházie představují jiný případ. První naplánovali bolševici. V srdci Gruzie, padesát kilometrů od Tbilisi, vytvořili Jihoosetinskou autonomní oblast.

Osetinci jsou indoevropský národ, Osetie se osetinsky řekne Iriston – země Árijců. Kolébkou Osetinců je území dnešní Severní Osetie, která je součástí Ruska. Odtud migrovali na jih a překročili Kavkaz. Hledali lepší život – jejich rodné přelidněné soutěsky, zaplavané Čečeny a Čerkesy, nemohly uživit rozrůstající se populaci. Osetinský kníže David Soslan se stal druhým manželem královny Tamary, a od něho začala migrace v masovém rozsahu. Na začátku dvacátého století Osetinci převládli v hornaté části Vnitřní Kartli (Šida Kartli). Podle svého zvyku se drželi údolí a soutěsek – v hlavním městě Cchinvali bydlelo v předvečer první světové války jen několik osetinských rodin.

Abcházci jsou kavkazský národ jako Gruzínci, ale nemají s nimi moc společného. Abcházcům jsou bližší čerkeské národy severozápadního Kavkazu: Šapsugové, Adygejci, Kabardinci a zejména Abazinové.

Na území Abcházie (a zcela jistě v její západní části) jsou Abcházci původním národem. V osmém století vytvořili carství řízené dynastií Leonidovců, které

zahrnovalo i západní Gruzii s městem Kutaisi. Gruzínští historici píší, že to byl gruzínsko-abcházský stát, v němž převládaly gruzínský jazyk a kultura, ale vklad Abcházců musel být tak značný, že Jiří IV., syn královny Tamary a její nástupce (1213–1223), používal abcházského přídomku Laša. Abcházští historici samozřejmě dokazují, že království toho nemělo s Gruzíny moc společného.

Gruzínský zlatý věk, který trval od konce jedenáctého do poloviny třináctého století, a následujících dvě stě padesát let jsou jediná delší období v dějinách, kdy Abcházie byla součástí Gruzie. Pak byla střídavě samostatná a závislá na Turecku (elita tehdy přijala islám, který v národě nezapustil kořeny), a v roce 1810 byla začleněna do Ruska, i když si ještě půl století zachovala vlastní knížecí dynastii. O zbytek autonomie přišla po kavkazské válce, v níž Abcházie bojovala na straně horalů (na rozdíl od Gruzínů). Po této válce a řadě neúspěšných povstání uprchla téměř polovina Abcházců do Osmanské říše. Abcházie se vyprázdnila.

Abcházi a Osetinci vystoupili proti nezávislé Gruzii (1918–1921) a podporovali sovětskou moc. Národnostní menšiny podporovali bolševici, kteří chtěli Kavkaz znovu získat pro Rusko. Po jejich vítězství získala Abcházie nejprve postavení svazové republiky, ale pak byla začleněna do Gruzie jako autonomní republika.

Gruzie se stala modelovou obětí sovětské politiky „rozděl a panuj“: na jejím území vznikly tři autonomní útvary (kromě Jižní Osetie a Abcházie ještě Adžárie), zaujímající více než jednu pětinu země. Tbilisi mělo značně omezenou kontrolu nad vlastním územím.

Nepokoje v gruzínských autonomních oblastech začaly na sklonku osmdesátých let (v Abcházii ke vzpouřám a demonstracím docházelo už předtím). Příčiny byly tři: perestrojkou uvolněný růst národního povědomí a národních ambicí (spjatý s uvolněním politického režimu), skutečné (a imaginární) chyby a viny Tbilisi a působení Moskvy, která přizívovala a podporovala odstředivá hnutí, pokoušející se tak starými metodami udržet rozpadající se impérium pod kontrolou. Místo aby první prezident Gruzie Zviad Gamsachurdia mírnil náklady, neopatrnými gesty ještě přiléval oleje

do ohně. Gruzínský nacionalismus se střetl s nacionalismy národnostních menšin.

Války v Jižní Osetii (1991–1992) a Abcházii (1992–1993) vyhráli separatisté podporovaní Moskvou. Vytvořili dva kvazi-státy. Těžko říci, jaké měli tehdy cíle. Větší autonomii? Nějakou federaci? Úplnou nezávislost? Sami to nevěděli, situace byla proměnlivá a nejistá.

Příměří trvalo deset let a paradoxně všem vyhovovalo. Kvazi-státy si udržely nezávislost na Gruzii. Gruzie, kde už vládl Eduard Ševardnadze, získala čas, aby se vzpamatovala a zotavila po válkách, přičemž neztrácela naději na návrat provincií (všichni včetně Ruska deklarovali podporu její celistvosti). Rusko díky vlivu v Abcházii a zejména v Osetii (a mělo ještě trumfy – vojenské základny v samotné Gruzii a v Arménii) zůstávalo na Jižním Kavkaze důležitým hráčem. Moskva také ovládla loudavý mírový proces: ruští vyjednavči zprostředkovávali jednání mezi stranami konfliktu (vedle OSN a OBSE), v Abcházii byly rozmístěny ruské mírové síly (formálně síly Společenství nezávislých států) a v Osetii ruský prapor (také gruzínský prapor a osetinský prapor).

Michael Saakašvili, který stanul v čele revoluce růží (v listopadu 2003) a o dva měsíce později se stal dalším prezidentem Gruzie, si kladl za cíl integraci země se Západem a opětovné získání kontroly nad separatistickými provinciemi. V Gruzii se brzy usadili američtí vojenští instruktoři, různí trenéři, poradci a experti. Gruzínská armáda, jež byla donedávna nejslabší v oblasti, začala ze dne na den sílit. Po nevydařeném pokusu získat zpět Osetii (který zmrazil kontakty se separatisty – předtím už z Tbilisi do Cchinvali jezdily autobusy) vytvořil Saakašvili alternativní jihooseťtinskou vládu a poté zřídil gruzínskou administrativu v horské části Kodorské soutěsky v Abcházii, kterou Suchumi nekontrolovalo. Moskva zase začala vydávat obyvatelům Abcházie a Osetie ruské pasy.

V první polovině roku 2008 utrpěla ruská zahraniční politika dvě porážky: nedokázala zabránit vyhlášení nezávislosti Kosova (kterou uznala většina západních států) ani hrozbě přijetí Gruzie a Ukrajiny do NATO – po summitu Aliance v Bukurešti byla dvířka k jejich členství otevřena. Rozšíření NATO o státy

Společenství nezávislých států by pro Rusko znamenalo porážku. Na Jižním Kavkaze už Moskva nějakou dobu ztrácela pozice ve prospěch Západu: musela evakuovat vojenské základny (s výjimkou jedné v Arménii), nepodařilo se jí zabránit budování ropovodů, kterými přes Ázerbájdžán a Gruzii proudily do světa kaspické uhlovodíky. Zároveň Rusko po dvou funkčních obdobích Vladimira Putina a několika letech skvělé konjunktury popadlo dech a pustilo se do nového budování impéria. V reakci na Kosovo a bukurešťský summit upevnilo kontakty s gruzínskými kvazi-státy.

Kavkaz byl znovu arénou konkurence velmocí. K tradičním hráčům, Rusku, Turecku a Íránu, se přidaly Spojené státy a – v menším rozsahu – Evropská unie. Zbigniew Brzeziński ve své *Velké šachovnici* přirovnal Ázerbájdžán k zátce od lahve „obsahující přírodní bohatství Kaspického moře a Střední Asie“, jenže bez Gruzie (s Arménií byl ve válce a tranzit přes Írán byl pro Washington nepřijatelný) byl Ázerbájdžán slepou uličkou. Zátkou byl spíš celý region – a o ten se hrálo.

Další válka byla nevyhnutelná.

Na přelomu dubna a května 2008 se situace kolem Abcházie prudce zostřila: došlo k řadě útoků a špiónážních incidentů a několikrát se i střílelo. Strany se vzájemně obviňovaly z porušení příměří a vyhrožovaly použitím síly, ale válka nevypukla. V prvních srpnových dnech nastoupila podobná eskalace násilí kolem Jižní Osetie. Navíc byly z minometů ostřelovány gruzínské pozice z území, které kontrolovali separatisté.

7. srpna těsně před půlnocí vstoupila gruzínská vojska do Osetie. Rozhodnutí o útoku vypadalo, že bylo přijato ad hoc, ale pravděpodobně se všechno připravovalo již delší dobu. Gruzíni opanovali větší část Cchinvali a několik dalších míst.

8. srpna trvaly od rána gruzínsko-osetinské boje a během dne začalo do oblasti stahovat svá vojska Rusko (mnohé naznačuje, že tam byla už dřív a připravovala se právě na takovýto scénář). Ruské letectvo začalo bombardovat cíle ve vlastní Gruzii, mimo jiné v Poti u Černého moře. Kreml vysvětloval intervenci nutností chránit vlastní občany včetně vojáků z mírových jednotek.

9. srpna Osetinci a Rusové vytlačili Gruzíny z Cchinvali. Rusové pokračovali v bombardování cílů

v Gruzii, mimo jiné v Gori. Téhož dne abcházsko-ruské ozbrojené síly vstoupily do Kodorské soutěsky a vytvořily druhou frontu. V Gruzii byl nastolen válečný stav.

10. srpna připlulo ke gruzínskému pobřeží Černého moře ruské vojenské námořnictvo. Gruzie stáhla jednotky, které ještě měla v Jižní Osetii, vyhlásila jednostranné příměří a vyzvala Rusko k rozhovorům o ukončení bojů. Moskva výzvu ignorovala.

11. srpna ruská pozemní vojska vstoupila ze dvou stran – z Abcházie a Jižní Osetie – do vlastní Gruzie. Rusové obsadili bez boje město Gori a také města Zugdidi a Senak na západě země. Gruzínská vojska se přeskupila a začala se připravovat na obranu Tbilisi.

12. srpna v poledne oznámil ruský prezident Dmitrij Medveděv ukončení operace. Příměří vyjednával jménem Evropské unie francouzský prezident Nicolas Sarkozy. Navzdory dohodám opustili Rusové vlastní Gruzii až v prvních říjnových dnech a z enkláv na území kvazi-států, které byly před válkou pod kontrolou Tbilisi, neodešli vůbec (například z Kodorské soutěsky nebo z Achalgori v Jižní Osetii).

26. srpna Moskva uznala nezávislost obou gruzínských kvazi-států (v hranicích někdejších sovětských autonomních oblastí) a 17. září s nimi uzavřela základní dohody o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci.

2. října přijalo parlamentní shromáždění Rady Evropy rezoluci, podle které jsou za vypuknutí války odpovědné jak Rusko, tak i Gruzie, zatímco vina za to, co se stalo později, padá na Rusko. 30. září následujícího roku uveřejnila svou zprávu komise zřízená Evropskou unií. Podle ní válečné operace začala Gruzie, ale Rusko je zodpovědné za růst napětí na území kvazi-států, který jim předcházel.

Jak se zdá, hlavním cílem Moskvy byla demonstrace toho, že Jižní Kavkaz je sférou ruského vlivu, a nepřipuštění přijetí Gruzie a Ukrajiny do NATO. Rusku mohlo také záležet na zkompromitování prezidenta Saakašviliho na mezinárodní scéně a na oslabení důvěry ke Gruzii jako ke stabilní tranzitní zemi pro energetické suroviny z Ázerbájdžánu a Kazachstánu. Ruské uznání budoucnost kvazi-států nevyřešilo, i když v kratší perspektivě nedojde k větším změnám. Jižní

Osetie se chce spojit se Severní Osetií (a stát se tak součástí Ruska), kdežto Abcházie sní o skutečné nezávislosti – ovšem závislost obou republik na Moskvě je tak velká, že nepřichází v úvahu žádný krok, který by byl v rozporu s ruskými zájmy. Jak Rusko, tak kvazi-státy vylučují jakoukoli budoucí závislost na Gruzii.

Na místě jako obvykle vypadalo všechno jinak.

Gruzíni mimo opozici Saakašvilimu vůbec nedávali vinu za válku a nehodlali ho svrhnout (s čímž zřejmě Moskva potichu počítala). Říkali mi, že by válka vypukla tak jako tak. Bojovali o to, co jim patří, za správnou věc! Zklamal Západ, který neposlal vojáky, nesvrhl na Rusy bomby, nepředložil Moskvě ultimátum. „Jako obvykle jsme zůstali sami,“ říkali.

Litoval jsem, že už neexistuje bazar v Sadachlu. Stačilo tam pár hodin pobýt, vypít několik skleniček čaje (s Ázerbájdžánci) nebo šálků kávy (s Gruzíny a Armény), a člověk znal nejnovější klepy ze tří zemí, oriento-

Gruzie – Kutaisi, ruiny katedrály Bagrati.

val se ve výši úplatků, věděl, co kavkazský vox populi o každém tématu říká. Teď bylo kvůli tomu potřeba objet celou oblast.

Společný bazar neexistoval, ale ve všech třech zemích stejně jako dříve zarážela neskutečná snadnost navazování kontaktů. Na Kavkaze stačí se občas usmát, oslovit souseda v maršrutce, přisednout si k němu na lavičku v parku, a rozvine se vyprávění o životě, dětech, dějinách, náboženství a kosmu. A není ani potřeba oslovovat, sami se ozvou, nabídnou jablko, zeptají se, odkud jsme a jak se jmenujeme. Stačí se zvolna projít po městě, tu a tam se zastavit, neklopit oči, nepředstírat, že nás zajímají jen špičky vlastních bot.

Tak začíná známost – úsměvem a několika obvyčejnými otázkami. Co děláš? Líbí se ti v Gruzii (Arménii, Ázerbájdžánu)? Odkud máš tak prima batoh? Zeptají se a sami se představí – na ulici, v maršrutce, v obchůdku i v baru, nejednou na úřadě, kam jsi přišel něco vyřídit, i na hranici, přes kterou chceš přejít. Ptají se obvyčejně nezištně, ze zvědavosti na jiného člověka a na svět, který v sobě nosí. Kde jsou hezčí děvčata? Pije se u vás hodně? Kolik se tam vydělává? A v dolarech? V jakém věku zakládáte rodinu? Máte taky hory?

Ptají se také proto, aby přijali a pojmenovali okolní realitu – není totiž možné strávit vedle někoho dvě hodiny v autobuse nebo v letadle a nevědět, jak se ten někdo jmenuje, jestli je ženatý, kolik má dětí a co ho přivádí do naší země!

A konečně se ptají proto, že nesnášejí anonymitu a formální kontakty, při nichž se žadatel setkává s úředníkem, pacient s lékařem a zákazník s prodávacem: dávají přednost tomu, když se setkává člověk s člověkem. Policista, který zastavuje auto, podá řidiči ruku a pozdraví se s ním. V televizi neuslyšíme, že soud odsoudil Timura S. na rok do vězení, ale že ten a ten soudce vynesl rozsudek ve věci Timura Sultanišviliho (Sultaňana, Sultanadzeho). V černé kronice se o nehodě dočteme, jak se jmenoval staroušek, kterého auto přejelo, a nejednou i na jaké adrese bydlel (kdybychom chtěli rodinně kondolovat).

Kdysi jsem překračoval hranici. Strážnice jedné strany dělil od strážnice druhé pěkný kousek, slunce úporně páliło a já jsem měl batoh plný knih. Do-

šel jsem sotva živý, nohy jsem vláčel za sebou. Když mě vojáček z pohraniční jednotky uviděl, zaskočil do kumbálu, přinesl odtud židli a postavil ji do stínu: „Odpočiň si!“ (Jindy se ode mne na téže hranici – podobně jako na několika jiných – domáhali úplatku. V takové situaci jsem se obvykle zachránil nějakou drobností z Polska, ale obdivoval jsem virtuozy celníků, kteří dokážou obět tak poplést, že sama sahá do kapsy. Jde o to, aby člověk neplatil nějakému cizímu příslušníkovi, ale Givimu, Arsenovi nebo Mamedovi, který má ženu, tři děti a zlou tchyni, a právě ti dal tašku ořechů. Takový úplatek bolí méně, a vlastně ani není správné mluvit o úplatku, je to teď něco jako nevratná přátelská výpomoc.)

Při vši nevraživosti a zlosti ve sporech se sousedy jsou lidé na Kavkaze otevření k ostatním a vyhýbají se pravověrnosti. Člověk skoro nenarazí na fanatiky, fundamentalisty, extrémy. V muslimském Ázerbájdžánu v sousedství Kuby (Guby) leží sídlo horských Židů Krasnaja Svoboda, zvané Kavkazský Jeruzalém. V centru hlavního města křesťanské Arménie dostali věřící Modrou mešitu z osmnáctého století (za sovětských dob tam bylo muzeum Jerevanu).

Největší údiv vyvolává úcta ke starším: k rodičům, prarodičům, předkům. Vlastním i cizím. V jejich přítomnosti se vstane, vážně se naslouchá, co chtějí říci, dávají se za vzor vlastním dětem. Kavkazské přísloví říká, že kde nejsou moudří starci, není ani dobrá mládež.

Kromě toho Kavkaz miluje zábavu – zpívat, tančit, besedovat, pít víno.

Tehdy na podzim byla nejdůležitějším tématem na celém Kavkaze rusko-gruzínská válka, obecně zvaná pětidenní. Jak Ázerbájdžánci, tak Arméni stáli neochvějně za Gruzíny. Jistě, Saakašviliho hodnotili tvrději než Gruzíni, měli mu za zlé, že se nechal vyprovokovat (nikdo nepochyboval o tom, že padl do pastí nastrožené Rusy), ale za obět konfliktu pokládali Gruzii. V Ázerbájdžánu jsem se dozvěděl, že na benzinových pumpách jedné sítě mohla po vypuknutí války auta s gruzínskými čísly tankovat zadarmo. Arméni byli

rádi, že se na Gruzii neútočilo z jejich území (z ruské vojenské základny). Přinejmenším o tom ujišťovalo arménské vedení.

Gruzíni vůbec nezůstali sami.

V Baku zrál místní literární skandál. Spisovatel Alekper Alijev právě chystal do tisku svůj nejnovější román *Artuš a Zaur*, líčící historii homosexuální lásky Arména a Ázerbájdžánce, který prolamoval hned dvě tabu: zvykové a etnické. „Chci se vypořádat s absurditou našich kavkazských válek, jako se Kusturica ve svých filmech vypořádal s Balkánem,“ řekl Alijev v jednom rozhovoru. Kniha začínala scénou, jak Zaur přijíždí do Tbilisi – hrdinové se někde museli spolu setkat, a Gruzie se nabízela sama. V jihokavkazské skládance vzdyc-ky musejí být tři prvky. „Podívej, jak jsme evropští!“ řekl mi ázerbájdžánský intelektuál, když román vyšel. „V literatuře už splňujeme standardy Unie.“

Evropa, Asie. Od té doby, co jezdím na Kavkaz, kladu si otázku, co je to za kontinent. Jedna odpověď však neexistuje. Dokonce ani zeměpisci se neshodnou (i když většina soudí, že přece jen Asie). Nadekretovat se dá samozřejmě všechno: v lednu 2010 se předsednictví Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě chopil Kazachstán a Izrael už dávno ve sportovních hrách startuje v evropských skupinách. Kdyby se však bralo v úvahu kulturní kritérium, které je podle mne nejdůležitější, přetínala by hranice oblast, jenže ne rovnou čarou, nýbrž záhyby, oblouky, smyčkami-osmičkami, a nechávala by po obou stranách četné enklávy, patřící sousedovi.

A navíc by běžela každou chvíli jinudy.

Uvedený text je součástí knihy *Toast za przodków*, Wołowiec 2010. Přeložila Petruška Šustrová.

Wojciech Górecki (1970), historik a novinář, analytik polského Střediska východních studií (OSW) a expert na Kavkaz. Působil na polském velvyslanectví v Baku. V roce 2008 byl členem Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia.

Za panem Czesławem

Výpisky z cestovního deníku Katowice – Varšava – Krakov, 2.–9. dubna 2011

MILOŠ DOLEŽAL

Před cestou piši dopis hudebnímu skladateli Wojciechu Kilarovi.

V Praze na Hromnice

*Vážený a ctěný pane,
jedním z mých nejsilnějších duchovních zážitků posledního času byl koncert z loňského podzimu, ve kterém byla uvedena Vaše Ricordanza pro smyčcový orchestr. Dokonce bych řekl, že to nebyl pouze duchovní zážitek, ale přímo fyzické zakoušení tónů, jejich jasnosti, energie a průzračné síly. Ten večer při poslechu Vaší hudby se mi vybavila jedna věta Gustava Mahlera, kterou napsal do dopisu příteli: „Člověk je nástroj, na kterém hraje vesmír.“*

Tedy teď k mé prosbě – chtěli bychom právě Vás požádat o rozhovor pro Český rozhlas – o kořenech polské hudby, o Vašich inspiračních zdrojích, duchovních principech tvorby a života, lidové kultuře karpatské oblasti, kulturní identitě obyvatel Slezska, o Tatrách i Jasné Góře v příběhu Vašeho života...

Chystám se s kolegou do Polska začátkem dubna a rádi bychom Vás při té příležitosti navštívili. V Katowicích budeme pobývat ve dnech 2. až 4. dubna. Víím, že Vás čas je vzácný, ale snad v postním čase neodmítnete dvoučlennou „mírovou družinu“ z Prahy. Budu Vám vděčný, když mi dáte zprávu.“

Za pár dnů vzkaz – ano, jste očekáván, zavolejte a domluvíme se.

2. 4. Už druhý den se o mne pokouší chřipka, á, to jedu do Polska. Opakuje se stav z mých posledních cest na sever – Polsko znám jen v horečkách. Jarní cesta po stopách Czesława Miłosze. Přesněji po jeho přátelích a vykladačích básníkově díla. Závěsy dopoledního slunce, tráva po zimě vyšisovaná. Vertikály rytmitizují

krajinu: věže, topoly, komíny, stožáry. S Jardou Šubrem směr Frýdek. Za Frýdkem česnečka. Za hranicemi jaro o pár hodin rychlejší. Pukají pupeny, rozbalují se listy.

Katovice, hotel, prášek.

*Kufr, výtah, vítr,
ve větru noviny.*

Není snad příhodnějšího obrazu marnosti než dnešní noviny poletující po autobusovém nádraží jak utržený hajzlpapír. Hlášení příjezdů a odjezdů. Bus mířící do Lvova. Bus jedoucí do Užhorodu. V empíku vystavená knížka, ve které fotky nalezených osobních předmětů ve Smolensku kolem vraku rozsekaného vládního letadla: kabelka, batoh, boty, klíče, občanka, pasy, cucky uniforem, věnce, peněženky. Před trafikou čerstvě vybetonované dva schody. A v nich tři šlápoty, obrysy bot. Jedna tam a dvě zpět. Zprvu ten výjev vypadá jako zlomyslnost. Po chvíli jak beckettovská situace. Přikolébá se šmatlavý blázínek v saku a s hlavou nafouklou jak mičuda a koktá, žadoní: „Dej na bu bu-bulku“. Ptám se ho, zda neví, kdo to v betonu udělal. Hned začne lamentovat: „To jsem nebyl já, to jsem nebyl, to bych měl na botách cement. A to nemám přece, to by sis všimnul! Já si práce vážím, neníčím, vážím... kdepak, to já ne! Možná nějaký anděl.“ Dávám mu do hrstě mince. Odchází a prohlíží si je. Telefonujeme hudebnímu skladateli Wojciechu Kilarovi. „Dnes ani zítra nemůžu, volejte prosím, až se budete vracet domů.“ Procházíme večerními Katowicemi. Na místě Němci zničené synagogy kaštan, který připomíná sedmiramenný svícen. V kostele příprava na dnešní slavnost 6. výročí smrti Jana Pavla II. O pár metrů dál ulice plná holek a kluků, posedáva-

jí a popíjejí pivo v plechovkách, otevřené bary a prodejny chlastu s pultíky do ulice, katovická „Stodolní“. Hubený v koženém túruje harleje. Z kostela je do ulice vyveden reproduktor. Jako hlášení z nádraží zní zkouška hlasů. Zacházíme do knajpy. Klenutý sklep. Polévka. Mastná a vřelá. Frýdecká česnečka a katovický vývar mě zachránily, chřipka zahnána. Nočním městem, slezské cihly, průjezdy, dvorky. Z reproduktoru na kostele se do „Stodolní“ nese modlitba. Na ulici přibýly další hordy a další piva. Divím se tomu ignorantství, Jarda střízlivě komentuje: „Nic se nesmí přehánět.“

3. 4. Po probuzení z okna topol, pozoruji z pelechu: chvíli jako koště, pak se mění osvětlení – jako štetka, následně jako fousy sumce. Jdu se podívat na busové nádraží – v betonu stopy přes noc zatvrdly, zkameněly. Šmatlavý blázínek s kůrkou u huby, žvejka, popochází. Mše v mariánském kostele. U zadního sloupu pamětní deska připomínající zdejšího kněze Emila Szramka, umučeného v roce 1942 v Dachau. Vedle desky prosklený válec s hlinou přivezený z Dachau, z místa, kde stál blokový barák, před kterým Szramek zemřel – politý ledovou vodou v zimní noci zmrzl. Připomíná mi děkana z Vysočiny, dobrodince, spisovatele a mecenáše Františka B. Vaňka, který byl také umučen v Dachau politím ledovou vodou. Szramka nazývají „slezský Medici“ pro řadu uměleckých realizací, které inicioval. Všímám si řady obrazů v chrámové lodi, vitráží a soch. Dopolední světlo procedené skrz vitrážový paví ocas. Prolézáme s Jardou zapadlé uličky, průjezdy, plácky a dvorky, které tu ještě zůstávají. Nová výstavba už za rohem. Omítka jako lupenka. V jedné ulici cihlový činžovní dům, z otevřeného okna čučí do ulice pes a vedle něj kočka. Přední packy na dece, jak manželé, jak z kreslené pohádky. Fotím si ten úkaz, kočka znechuceně zamňouká a skryje se za záclonu. Pes zůstává, dělá, že si mne nevšímá a sleduje projíždějícího cyklistu. Opilec zoufale a divoce hrající na ulici na foukací harmoniku. Opuštěná cukrárna. Za výlohou atrapy dortů a marcipánových autíček. Papundeklové dada. Na obědě u Babuchowských. Pan Andrzej, bohemista a překladatel, právě dotlumočil poslední Halíkovu knížku, vypráví o vnukovi Karolkovi. Čtyři roky, zná české říkanky. Čokoládové bonbony se švestkou. Z ok-

na hotelu – čtverec bílého polystyrenu – pluje kalným potokem – ztrácí se v zakanálovaném podzemí – pod Katovicemi. Čtu si Miłoszovy eseje ze Saligie. O erozi náboženského vědomí. V noci jsem se probudil a ráno v notesu kostrbatě napsáno:

*z Babylonie
až k Siloe –
zůstal tu jen rybník
a jinak nic
(substrát z krajiny)
kořínky popel
prach hvězd
a hlína
a taky míza slova
z počátku sv. Jana*

4. 4. Z Katovic do Varšavy. Kolony, zúžení. Z dálnice jsme sjeli na okresky, kde také korek neboli zácpa. Polsko jako velké pískoviště, ve kterém reje tisíce krtků, rejsků a ponrav. Jako spolupořadatel mistrovství Evropy ve fotbale v roce 2012 staví a dobudovává po celé zemi infrastrukturu, od stadionů až po nové dálnice a silnice. Krajina obsypaná bagry, jeřáby, rypadly a těžkotonážními nákladáky, mezi kterými se se škodovkou prolétáme jako zoufalý mravenec. Kolem silnic jsou pokácené tisíce stromů a pařezy naházené na hromady vypadají jak vyrvané stoličky obrů. Na benzínce dělníci žvejkají svačinu a popíjejí colu. Polské pískoviště ale také jako rozhádané kolbiště – „hrají“ si na něm Bolek a Lolek, dřívější přátelé dnes znesváření a navzájem se osočující, mezi kterými leží vrak prezidentského letounu, zříceného před rokem u Smolenska. Za pár dní to bude rok.

Odpoledne u Grzegorze Gaudena. V době výjimečného stavu byl internován, utekl do švédského exilu, stal se šéfredaktorem deníku *Rzeczpospolita*, dnes je ředitelem Institutu knihy úřadujícím v Paláci kultury. Stalinská stavba, obří tetanovka. Jak v hlavním stanu führera či v Kremlu – mahagonem obložené dlouhé chodby, mramor, dřevo, portály, výtahy, koberce. Vysoké stropy. Rozhovor o Miłoszovi. V jednu chvíli říká: „...přál bych si, aby z jeho díla čerpali Poláci už kvůli svému psychickému zdraví.“ Střelná otázka: „I dnes, kdy se zdá, že Poláci jsou nejrozhádanějším

národem v Evropě?“ Gauden: „Zvláště dnes! Takže Bohu díky za něj, protože vlastně on nám pomáhá, abychom si zachovali alespoň nějaký zbytek zdravého rozumu. Vždycky se k němu můžeme vracet. Přesně to vystihl náš známý rockový hudebník Muniek Staszczyk: „Kašlu na všechno, jdu si číst Miłosze!“ Hledáme východ. Jarda si ubaluje pod palácem cigaretu, palác trčí jak stalagnát, začíná jarně krápat. Jdeme do naší oblíbené restaurace Pod Samsonem. Cestou kupuji synům modely letadel, vše na svém místě: Pod Samsonem stále tentýž šatnář, paní vrchní i pikolík. Rozpršelo se, za oknem se rozpíjí dominikánský klášter.

5. 4. Dopoledne se procházím Varšavou, hledám kavárnu Pod Pikadorem, kde se scházeli Skamandriti. Kaštanové květy, lepkavé a vláčné. U hotelu na zemi pohozený otevřený kufřík s holicími potřebami – zrcátka, břitvy, žiletky. Arzenál varšavského rozparovače. Břitva Zdeňka Rykra, břitva Mikuláše Medka. Oknem z hotelu dolů do dvorů. Jak do střev a vnitřností. U básníka Jana Polkowského. Po dvaceti letech vydal vynikající básnickou knihu *Cantus*. Žije v Krakově, ale ve Varšavě pracuje na internetových stránkách polského filmu. „Moje cesta k Miłoszově poezii byla dost zvláštní. Už dost brzy, někdy na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, mně, coby studentovi gymnázia, půjčila moje učitelka polštiny Miłoszovu sbírku *Denní světlo*. Souvisela s tím ale dost nepříjemná okolnost, protože se ukázalo, že ta učitelka mě tím chtěla současně nalákat, abych vstoupil do Svazu socialistické mládeže.“

Na Krakowském předměstí, o pár domů dál, navštěvujeme Piotra Kłoczowského. Hubený, rozběhaný, zavalený knihami. Ukazuje nám první vydání Miłoszových *Třech zim*. Vyšlo ve 300 exemplářích a prodávalo se v jediném varšavském knihkupectví. Piotr tu sbírku pak znovu vydal v exilu. Zatímco si *Tři zimy* listuji, Piotr odbíhá na rychlý oběd, a když se vrací, natáčíme rozhovor – Miłosz esejista a jeho válečné osudy. Nakonec od Piotra dostáváme tašku – dar. Právě z tiskárny přivezené dva svazky Czapského deníků, reprinty deníků, dosud skrytý skvost, teď v malém nákladu a vynikající úpravě vydáno. Kolem hospody U Holoubků. Už zmizela a teď místo ní papundeklové fast food. Už

i tady řadí globalizační tanec. Jak dlouho bude odolávat Samson?

Večer za námi přichází dominikán Tomasz Do-statni, vždy nesmírně klidný a vyrovnaný (chtěl bych s ním být, až nastane konec světa), a zve nás na setkání se Zbyškem Brzozowským, jubilerem neboli zlatníkem, mecenášem, majitelem sítě obchodů, postavou vskutku impozantní. Cestou na večeři kolem jednoho jeho krámu, vcházíme, pan Zbyšek ukazuje trezory (aby se k nim nikdo nemohl provrtat ze sklepů, mají pancéřovanou podlahu). V restaurantu. Hovor o varšavských pozemcích – po válce, Varšava v troskách, vše připadlo městu, aby nebyla potíží s budováním nové zástavby. Dnes stovky žádostí o vrácení pozemků. Pan Zbyšek ukazuje, že nad námi v patře žije devadesátiletá herečka Nina Andrycz, manželka komunistického premiéra Cyrankiewicze. Dostala v Moskvě při státní návštěvě od Stalina kožích jako hold za to, že se ho servilně nebála. Řekla mu totiž, že má druhý den v divadle premiéru a musí domů odletět dříve. Příběh Zbyškovy dcery, která od rodiny utekla do Indie k jakési sektě. Po roce se ozvala, Zbyšek za ní jel, viděl vůdce sekty v luxusním mercedesu, přemlouval, nic platno. Nakonec se vrátila. Z vděčnosti se pan Zbyšek stal donátorem kostela v Jamné, což je horská obec nedaleko města Nowy Sącz, kterou za války potkal podobný osud jako Ležáky – nacisté ji vypálili a její obyvatele postříleli kvůli spolupráci s odbojáři. Dominikán Jan Góra, kolem něhož se dějí zázraky, vytvořil z toho místa živé středisko, kam se o prázdninách sjíždějí především poznaňští studenti.

6. 4. Středa pod mrakem. Tomasz se pro nás zastavuje autem a jedeme k Adamu Michnikovi, který se vrátil z Bangladéše. S Tomaszem pak pokračují dál na besedu do Kielc. Michnikovi vyšla objemná třísvazková antologie o antisemitismu v polské publicistice a poezii 20. století. A právě v Kielcích se stal jeden z poválečných protižidovských pogromů. Michnik jak po dlouhém tahu, rozcuchaný, zpocený. Říká, že si ještě nezvykl na středoevropský čas. Staromládenecký byt. Knihovny přetékají na zem. Stohy knížek. Popelník, kuřivo, kafe, fotky, na polici Krouťvorova knížka o střední Evropě, Michnik si navléká ponožky a vyprá-

ví o Miłoszových postojích vůči nacionalismu: „Miłosz byl v permanentním sporu s předválečným Polskem, poněvadž tu vládly poměry, které tu vládly, a které on přímo nesnášel, nesnášel ten polský nacionalismus. V katolické zemi byl prvním, kdo v polštině vydával Simone Weilovou, ale současně byl v konfliktu s tradičním modelem polského katolicismu.“

Když vycházíme s Michnikiem z domu, všichni dělníci, kteří právě dělají na lešení protějšího domu, smekají čepice a uctivě ho zdraví. Michnik ukazuje, kde má v ulici kancelář Kwaśniewski a Palikot, a když mjíme kancelář PiSu, zaúpí s křivým úsměvem: „Každý den se na to musím dívat, to je za trest.“ Pak nám Tomasz ukazuje, kudy máme jít do centra. Michnik krouť hlavou a zahudrá: „Jinudy! Kurnik, vždyť tady to znám líp než ty!“ Kolem bývalé vyšetřovny SB a místa, kde byl v roce 1944 proveden členy podzemní AK atentát na generála SS Kutscheru. V nakladatelství Nois sur blanc pro vydanou korespondenci Balthuse.

Autem na Żoliborz. Kostel, fara, hrob a muzeum Jerzyho Popiełuszka. Poutní místo, ale neokázalé. Zájezdy, školní výpravy. Nedávno blahoslavený. Porvaná kněžská sutana a řezavé provazy a kamení, které mu esbáci přivázali k nohám. A také kulich a šála. A fotka vánočních jeslí: Ježíšek v kufru zaparkované lady u kostela po Popiełuszkově smrti. Znovu jsem si připomněl film, který jsem nedávno viděl a o kterém jsem si napsal:

Škvírou v zadním kufru automobilu proudí pruh světla na tvář sevřenou v bolestné křeči. Vidíme jen část čela, oko, rozbitá zkrvavělá ústa, která sotva slyšitelně šeptají střelné modlitby do tmy pojízdného hrobu. Pak se kufr prudce otevře, zmučený sedmatřicetiletý kněz v klerice se potácí agonicky zmodralým prostorem a jeho trýznění vrcholí – jako nemohoucí zvíře ostrým provazem svážou příslušníci komunistické státní bezpečnosti kněžův krk s nohama a pytle plným šutrů, který jej uškrtí. Odehrává se poslední dějství polského filmu „Popiełuszko. Svoboda je v nás“, který v loňském roce natočil režisér Rafał Wierczyński s Adamem Woronowiczem v hlavní roli kněze Jerzyho Popiełuszka (1947–1984). Vůbec všechny soustředěné a pomalé záběry hercovy tváře, soucitně jemné, pobledlé a velmi podobné historickému předobrazu rytmitizují celý film. Z počátku,

během vojenského cvičení, je ve výrazu přítomna zakřivenutá vyčerpánost. Později, během kázání pro stávkující dělníky varšavské huti, jeho plachá tvář v sobě nese nepatetické evangelijní poselství a nakonec vážné až nervy drásající tušení neodvratnosti oběti života. Nejde však o žádné schematicky pojaté figurkářské strnulosti, film realisticky vypráví o Popiełuszkově postupném vnitřním růstu a zrání a dává nahlédnout do onoho tajemství, jak došlo k tomu, že se z často nemocného, slabého a introvertně zakřivenutého venkovského mladíka průměrných schopností stal přirozený vůdce davů a populární kněz Solidarity. A co způsobilo, že právě Popiełuszko přijal – a nikoli jiní, kteří by snad byli více uzpůsobeni pro takovou krajní zkoušku víry – palmu mučedníků, přestože po ní neprahnul. A po mučednické smrti se stal svědkem víry i za hranicemi své vlasti a jedním z nejznámějších Poláků. I autor těchto řádků může dosvědčit, jak jím někdy ve druhé polovině 80. let silně otřásla amatérsky reprodukováná černobílá fotografie zmučeného knězova těla a zohavené tváře, která tehdy tajně kolovala po českých kostelích. Leccos o jeho vnitřním přerodu můžeme z vynikajícího filmu vytušit – například jakým zásadním zlomem pro něj byly zkušenosti z vojenského cvičení, kdy jako mladý klerik musel čelit tvrdé šikaně zupáckých velitelů. Mimochodem, ve filmu je také scéna, kdy je v polských kasárnách vyhlášen poplach a ozbrojená četa i s klerikem Popiełuszkem jede potlačovat „kontrarevoluci“ ve východních Čechách – píše se totiž 21. srpen 1968. Z potupné akce je však Popiełuszko během cesty „vysvobozen“ prudkým srdečním záchvatem.

Při odcházení si všímám železného plotu kolem kostela, ve kterém jsou patrné stopy po střelbě a kulcích z války. Prohnuté tyče, jak špejle ve střelnici.

Večer s básníkem Eugeniuszem Tkaczyszynem-Dyckým. Po měsíci vylezl ze své nory. Dává mi CD Chopina, Jarovi polský výbor z české poezie z roku 1906. Jdeme ulicí a ukazuje: „Tahle budova je jediná, která z celé ulice přečkala válku.“ Kolem mléčného baru. Za oknem sedí Wojciech Kass, básník a ředitel muzea Gałczyńskiego. Známe se přes sopotského poetu Artura Nowaczewského. Mává na nás, ať jdeme dovnitř. Lidový vypravěč. Za tu chvíli, co jsme s ním vypili kávu, stačil vychrlit řadu příhod. Třeba o Miłoszově bratru Andrzejovi, který mu kdysi říkal: „Když

Czesław přijel po roce 1989 poprvé do Varšavy, bydlel u mě. První ráno v 6 hodin mě však probudil děsný kravál. Z kuchyně. Letím tam, co se děje, a Czesław už tam přestavěl celou dispozici kuchyně, udělal si pracovní zákoutí, na stolku flaška vodky a sledě, a on sehnutý a soustředěný nad listem papíru, ani mě nevnímal. “Ptám se Eugeniusze, kdy píše: „V noci.“

Hovor o básníkovi Gałczyńském. Hrob jeho matky je v Praze na Olšanech. Eugeniusz pak bizarní historiky o dceři Gałczyńského, která dvacet let vedla otcovo muzeum a představovala se jako milovaná a jediná dcerunka a její matka jako jediná láska a inspirátorka. Ale ejhle, nedávno vylezlo na světlo, že otec měl za války milenkou a s ní syna, který žije v Austrálii. Eugeniusz: „Dcera se každé ráno probouzí s tím, co z otcova díla zas vydat... Chová se spíš jak vdova než jako dcera.“ Telefonujeme Arturovi. Překvapen, slabý hlas, za oknem několik Varšav. Holky, dívky, ženy, madony! Pak na pivu. O soudní při mezi Rymkiewiczem a Michnikiem, o rozplétání uzlů na laně se jménem rod/Ukrajina. Nový cyklus Hnízdo. Dědek z ukrajinského oddílu UPA měl zabít svoji ženu s dcerou (Eugeniuszova matka). Nestalo se tak. Říká, že v polských novinách dnes přetištěn rozhovor s gen. Jaruzelským, který prozrazuje, že na smrti Popiełuszka měla účast KGB.

V noci na fotbal Ligy mistrů k fotografovi Tomaszovi Sikorovi. Žil dlouhá léta v Austrálii, krajinář magický. Jarda ho zná z výstavy v Lublinu, zveme ho na Vysočinu, aby ji uviděl po svém.

7. 4. Čtvrtek pod aprílovým nebem z Varšavy do Krakova. V Plzni pohřeb Antonína Husníka, vězně nacistických a komunistických věznic, jednoho z posledních svědků. U okresních cest ve vsích prodávají psí boudy. Komu koupit? Sobě. Ale co až dodělají dálnici a auta se vyhnou vesnicím – kdo bude kupovat boudy? Vrbu pučí. V lese u Miechowa tisíce rozkvetlých sasaneček. V hnízdech čápi. Podběl na parkovišti. V Krakově v parku krokusy a narcisy. Babka na balkoně sází do truhlíků macešky. Kamenné hradby, ulička a Hotel Polski Pod Białym Orlem u Floriánské brány. Natáhl jsem se, vysoká pohodlná postel a okno do dvora, zataraseného vysokou cihlovou zdí. Ten samý pokoj jak před rokem. Vlastně ne, o patro výš.

V kavárně Prowincja tlustý číšník vrací zlotovky a vtipně při každém položení mince na desku zazpívá tón stupnice. V TV dokument o vdovách po zahynulých před rokem ve Smolensku. Slzy, bolest, několik z nich vypráví, jak rozmlouvají s mrtvými. Trosky letounu, pokrytého plachtou, vítr s ní cuchá, asphalt, plechový plot... Krakovem letí teplý fén, bolí mě ukrutně hlava, na omdlení.

8. 4. Pátek po ránu pod oknem dva dělníci za pomoci kladky vytahují a spouštějí pytle. V TV zpráva o předání dokumentů z Katyně a o debilovi, který shazuje čapí hnízda a navaňuje tam bodce a čepele, aby si čáp prořízl tělo. A čáp přesto každý rok přilétá a staví tam hnízdo. Studený vítr v ulici se opírá do kamenných portálů a kostelních dveří. V 9.30 na univerzitu za literárním historikem Łukaszem Tischnerem o Miłoszově inklinaci k manicheismu: „Že svět je možná ve své podstatě skutečně zlý, že špatný není pouze jistý dějinný proces, jemuž jsme na této zemi podřízeni. V souvislosti s tím hovoří Miłosz o duchu dějin, který je vlastně takovým ďáblem historie, a v jeho Básnickém traktátu čteme pak následující, trochu šokující obrat: „On má rád ty země omyté potopou.“ Má na mysli samozřejmě země střední a východní Evropy, kde „cítí kouř z komínů krematorií a současně slyší zvon svolávající lidi k modlitbě Anděl Páně...“ Za oknem datel klová do kůry stromu. Pak do nakladatelství Znak za Jerzym Illgem, editorem spisů C. M. Husté šedivé vlasy, okrouhlé okno. O Miłoszovi, Brodském a Heanym. Vynikající vypravěč. Vzpomínka na smích pana Czesława. Ptám se Illga, jak Miłosz psal. Vzpomíná na jeho byt a pracovnu v Americe: „Když jsem byl u něj v Kalifornii a vyšel na terasu jeho domu, rozprostřel se před mým zrakem úchvatný pohled na celý Sanfranciský záliv, město zalité slunečními paprsky, na horizontu orámované mostem Golden Gate. V člověku se při tom doslova tajil dech. Stál jsem tam a říkal Miłoszovi: „Víte, to není ale žádné umění mít vidění nad tím zálivem.“ A když jsme tam byli s Bronisławem Majem, Bronek byl tak fascinován tím pohledem, že se na té terase svalil na lehátko a dokázal na něm proležet celé hodiny. Všiml jsem si, že po nějaké chvíli kolem něho Miłosz přešlapoval celý nervózní a na-

konec to nevydržel a povídá: „Pane Bronislawe, kdybych já tu jen tak ležel, zcela jistě bych nic neudělal.“ A představte si, že on si pracovnu v tom svém domě na Grizzly Peak nezařídil v části, odkud byl ten nádherný výhled na záliv, ale okna měl naopak na druhou stranu, kde byl jen vysoký násep. Dva metry za okny měl jen kamennou stěnu, aby se zbytečně nerozptyloval.“ Po vypnutí nahrávání Illg vypráví historku o tom, jak s Miłoszem kouřili v Kalifornii „travku“ a on se z toho děsně rozkašlal, začal se dusit, celý zrudl. Přiběhla jeho žena Carol: „Nemůžu tě nechat ani chvíli samotného...“

Odpoledne kolem řeky. Wawel plave nad Vislou. Kdyby se rozlila z koryta, zaplaví i Miłoszův hrob v kryptě na Skalce. Kolem bytu Marcina Barana. Vzpomínka na jeho ruského kamaráda Sergeje. Vyprávěl nám v baru Vis a vis, jak byl jeden čas zetěm ruského ministra zahraničí – papaláš se odstěhoval do Švédska a je spolumajitelem IKEY. „...hrůza, vše prolezlé KGB, děs...“ říkáme mu, hele, Sergeji, už je nám z toho nedobře, nepokračuj v tom nářku... a kde vůbec vidíš nějakou naději?“ Po dlouhé odmlce Sergej vyhrkne: „Mor nebo nový Černobyl.“ Pištění gum. Brzdná dráha auta – dvě čáry na asfaltu, dvě linky. Roztřepený igelit ve větvích akátu jak roj duchů. Rozbité sklo – vlasečnice nervové soustavy. K básníku Adamu Zagajewskému. Slepá ulice, kapsa či kloaka. Úsměv s hnědým zubem. V pokoji jeho manželky psycholožky. Freudovské lehátko. Škvírou vidíme do bílé kuchyně. Vypráví, jak musí jezdit kvůli letošnímu 100. výročí narození Czesława Miłosze po celém světě: „Právě jsem se vrátil z Kalifornie, za pár dní jedu do Benátek, pak Madrid, Paříž... Je to unavující, já si rád v klidu doma čtu a to mi stačí. Je tu klid, jen občas v létě někdo otevře okno a pustí na plné pecky rock.“ Mluvíme o Holanovi, Lvově, Demlovi a Mahlerovi. O prolínání lidové hudby.

Z bufetu voláme Kilarovi, ano, druhý den nás přijme. Sraz s Jakubem Pacześniakem. Hovory o politice, Smolensku, rodné Boguchwałe. Baran nedošel. Únava. Polské pivo k nepití. Národ jakoby napříč rozkrojen, ocitl se v malé polsko-polské válce. Na denním pořádku je vzájemné obviňování, urážení a zesměšňování, bojky i soudní pře. I ti, se kterými jsme se při cestě

setkali, rozdělení – část se kloní k té a část ke druhé straně, bez jakékoli sociologické logiky. A není autority, která by zacelila průrvy. V chumlu polských sporů zanikl i hlas vdovce po zahynulé političce při letecké katastrofě, který jsem zachytil v jednom polském TV zpravodajství: „Obě strany dělají šaškárnu a přitom mrtvé nejlépe uctíme tichem.“

V noci si na recepci říkám o klíče od pokoje 212. Dají mi je, jdu ztichlým hotelem, skřípají dřevěné schody, vsunuji klíč, otevírám dveře a najednou se z mé postele vymrští silueta postavy a strašně zařve. Rychle přibouchnu dveře. Jak je to možné? Můj pokoj má číslo 313 a tohle je... 212. Skrz dveře volám „Přeprašam, přeprašam!“ a mizím na recepci pro své klíče. Recepční nic neříká. Chápavý anděl u posledního soudu.

9. 4. Sobota, den před prvním výročím smolenské tragédie. Zapnu televizi, ve Smolensku sněží. Psí místo. Borovice, beranice, vrak. Parkem k autu. Nazdar, bílý orle, nazdar Krakove. Směr Katowice. U benzínky se ptáme na ulici. V ulici v krámu se ptáme na číslo popisné. Nakonec patrový domek, ve kterém bydlí Wojciech Kilar, ročník 1932. Jeho hudba, symfonická i filmová, mě poslední měsíce doslova sytí. Rozkvetlé stromy na zahradě. Útlý, křehký, mám dojem skoro průhlednosti. Světlo kolem jeho hlavy, modré oči, drátky trčících vlásků, jak malé dítě, čistý, průzračný. Procházíme domem. Obrazy koček a kocourů. Nahráváme rozhovor. Po počátečním ostychu a nervozitě, kdy se mi klepou ruce, pomalé přibližování. Nakonec po třech hodinách důvěrné hovory. Ukazuje nám, kde umírala jeho paní. „Zůstalo tu vše tak, jak za jejího života.“ Po nahrávání rozhovoru řeč ještě o hudbě a o Praze, kde měl v roce 1956 první zahraniční premiéru – jeho skladbu tehdy dirigoval Václav Smetáček. O dirigentu Štěpánu Koníčkovi (řídil nahrávání filmové hudby ve studiu Ve Smečkách), kterému říkal „little horse“. V kuchyni na lince bronzové sošky a desítky cen a ocenění, na stěnách diplomy. Bronzovou skulpturkou mikrofonu na mé hlavě naznačuje, jak by jím případného zloděje přetáhl po hlavě. Nebo prstenem s ostny (jakási kanadská hudební cena) zase na mně jako figurantu ukazuje, jak by jím jako „boxerem“ vpálil

do čelisti. Nakonec mu říkáme: „Drahý pane Vojtěchu, už musíme, před námi cesta dlouhá do Prahy.“ Dává nám svá CD, vyprovází k brance, srdečně loučení. Ukazuje, že na druhé straně ulice bydlel skladatel Henryk Mikołaj Górecki, který zemřel před pár měsíci. Jedna banální hlučná ulice slezského města a dva geniální skladatelé, kteří dohmátli k polským hudebním kořenům a přitom jsou hráni po celém světě.

Teď si uvědomuji, že oba dva, Kilar i Miłosz, pocházejí z bývalých „okrajových“ částí polského světa (Kilar ze Lvova, Miłosz z litevských Šetejn) a přesto jsou dnes považováni za nejpřednější reprezentanty kultury našich severních sousedů. Oba dva na vlastní kůži zažili ruský i německý totalitarismus, a byli tak impregnováni proti různým ideologickým pokušením a svodům. Miłosz emigroval, Kilar zůstal, ale každý po svém dokázal uměleckou řečí vyprávět „příběh svého života“ čtenářům a posluchačům v Americe i Japon-

sku. A nikoli globalizovaným jazykem, ale nezaměnitelným a originálním tónem, bytostně spojeným s rodnou krajinou a středoevropskou kulturou a klimatem. Miłosz to řekl jasně: „Ten malý kout země, odkud pocházím, se pro mne stal ústředním bodem na zeměkouli, ze kterého jsem při psaní vždy vycházel a zase se do něho vracel.“

P.S.: Po týdnu dálnicí k domovu. 1 773 kilometrů. Za zády Polsko bolestné, Polsko opilé, Polsko svaté, Polsko mučedníků, básníků a božských skladatelů. Vjíždíme do Vysočiny. Špice kostela v Tasově propichuje nebe. Vichr pohazuje autem. V autě zní Kilarův klavírní koncert. Trívěť. Dlouhé tóny jak průsaky světla dopadajícího skrz mraky na zem.

Miloš Doležal (1970), básník, publicista a redaktor Českého rozhlasu 3-Vltava.

Když se začne komponovat, je konec s kontemplací i s vlastí

Rozhovor s polským hudebním skladatelem Wojciechem Kilar

Vedle Krzysztofa Pendereckého (1933) a Henryka Mikołaje Góreckého (1933–2010) patří lvovský rodák WOJCIECH KILAR (1932) mezi nejhranější polské hudební skladatele současnosti. Kilar je také známý jako autor hudby k desítkám filmů polské i světové kinematografie. Spolupracoval s Polańským, Wajdou, Zanussem, Kieślowským, Coppolou, Campionovou aj. Subtilní a křehký skladatel dnes žije v domku na okraji Katovic a v období naší návštěvy právě dokončil klavírní skladbu k výročí smolenské tragédie.

Přijeli jsme k vám z Prahy, a proto by nás na začátku zajímalo, jaký je váš vztah k české hudbě?

Dobrý, ba nadšený. K celé české kultuře a nejen k hudbě, ale i k literatuře. Ale nejbližší je mi samozřejmě česká hudba a plno věcí vám Čechům závidím. My Poláci sice máme jednoho svého génia všech dob, který se může srovnávat s Mozartem, s Beethovenem – Chopina –, ale pokud jde o širokou hudební kulturu, jsou Čechy mnohem bohatší. Myslím tím třeba Antonína Dvořáka. Nemáme takovou hudební literaturu, ani symfonickou hudbu z 19. a částečně i 20. století, která by byla ve světě tak intenzivně hraná jako Dvořákova. Nemáme díla, která by získala tak rozsáhlý okruh posluchačů jako třeba Slovanské tance nebo Dvořákova komorní hudba. Je to trochu dějinami, že právě v Čechách měšťanská kultura, vydatné „sponzorování“ umění, někdy i snobský přístup k umění byly rozvinutější než u nás. Ale nemám rád jen Dvořáka. Například některá Smetanova díla. Zdálo by se, že jeho hudba je česká, lokální, ale třeba jeho symfonické básně nebo předehra k Prodané nevěstě se staly světovými kusy. Ale je ještě jeden český skladatel, který je mi zvláště blízký a nejenom kvůli operám, ale obzvláště díky jednomu dílu – mám na mysli Leoše Janáčka a jeho Sinfoniettu, kterou mu strašně závidím. Ten nápad s žesti na začátku, který se na konci vrací, je fenomenální. Mám samozřejmě také rád Bohuslava Martinů a z mladších Jana Klusáka. Viděl jsem se s ním při pražském nahrávání i předtím – pamatuji si takový dojemný okamžik z doby, kdy v Česku byl Klusák de facto na indexu

a byl pozván do Varšavy na hudební festival Varšavský podzim. Když vstoupil do sálu Varšavské filharmonie, zaleskly se mu v očích slzy – že ho znovu hrají a že je na velkém festivalu. Mám také rád Suka...

Z Čech, z Vysočiny, pochází také Gustav Mahler, který v řadě svých děl vychází z české i německé lidové hudby, z vojenských melodií...

Vůbec u vás žilo pár důležitých osobností... Mně jsou Čechy blízké – říkám si, že kdybych z nějakých důvodů musel opustit Polsko a vybrat si k životu místo v cizině, zvolil bych zřejmě Prahu, kterou zbožňuji, miluji – až na jednu věc. Nejobecněji bych ji pojmenoval jako ovzduší ateismu. Kvůli té jediné věci bych se asi nakonec usadil v nějakém bavorském městečku nebo v Mnichově. Uvedu jednu svoji pražskou zkušenost. Když jsem v 90. letech pobýval delší dobu v Praze, zašel jsem na mši do kostela sv. Františka, který stojí hned u Karlova mostu. Sloužila se tam zrovna tridentská mše a já si ke své radosti vzpomněl na latinské odpovědi z dob, kdy jsem sloužil jako ministrant. Ovšem na té mši nás bylo devět. Ale že se mi to líbilo, vydal jsem se tam znovu o týden později v tu samou hodinu. Jenomže mše se nekonala a kostel byl zavřený. Věřím, že v Praze jsou i hojně navštěvované bohoslužby, ale to jsou uzavřené enklávy. Byl jsem v Praze na mši i v jiných kostelech v centru, ale všechno to bylo tak nějak omšelé, smutné. Ale co je ještě zajímavé na mém vztahu k Čechám – v Praze proběhla v roce 1956 vůbec první zahraniční premiéra mé skladby. Tehdy ji dirigoval Václav Smetáček.

Narodil jste se začátkem třicátých let v tehdy ještě polském Lvově, v onom pestrém městě, kde se potkávaly různé kultury a náboženství. Jaká vůbec byla atmosféra tehdejšího Lvova?

Ve Lvově jsem žil do svých jedenácti let. Jako dítě jsem všechno vnímal po svém a teprve zpětně si uvědomuji, že atmosféra Lvova byla podobná duchu Krakova, Budapešti, trochu Prahy, Paříže – že to bylo typicky evropské město, taková Mitteleuropa. Tehdy jsem ovšem neměl žádné vědomí dějin, ale nejdůležitější, co jsem si ze Lvova odnesl, bylo soužití kultur. To bylo naprosto kouzelné. Vedle sebe žili Arméni, Židé, Ukrajinci... To byly – tady musím užít výraz Gorkého – moje univerzity. Ve škole vedle mě seděl Armén, Ukrajinec, nejbližším tatínkovým přítelem byl Žid, nejlepší maminčinou kamarádkou zase Ukrajinka. To mi dalo naprostou imunitu proti rasismu, té nejhorší rakovině našeho světa. Druhou lekcí na celý život byla nejdřív sovětská, komunistická okupace v letech 1939–1941, po které lidé vítali Němce – nač tu dlouze mluvit – jako osvoboditele. Vždyť moje babička a teta byly na pět let deportovány, sice ne do Kazachstánu nebo na Sibiř, ale několik set kilometrů od Moskvy, do sice poměrně civilizovaných podmínek, ale ty pětileté „prázdniny“ si prožily. Pamatuju si velmi dobře jejich deportaci. Když přišli Němci, otevřeli vězení – bydleli jsme mezi dvěma známými lvovskými věznicemi, té v Łackého ulici a tzv. Brygidkami v tehdejší Kazimierzowské ulici – a chodili jsme „na prohlídky“. Bylo tam vidět vše, co zbylo po komunistickém násilí, i krev na zdech. To mě jednou provždy poučilo, co to je komunismus. Pak vyšlo najevo, že naši němečtí osvoboditelé jsou stejní. Ze Lvova si tedy odnáším vědomí, že svět, to jsou lidé, všichni lidé nezávisle na rase, na národech. A zlo 20. století to jsou ty dvě příšery, které se snažíme nějak odlišovat, ale příšerami jsou obě – nacismus a komunismus. Pokud už bych je měl nějak odlišovat, tak spíš se silnějším záporným znamením pro komunismus, který pronásledoval vlastní lidi. V Rusku byli všichni v ohrožení, všichni byli podezřelí – Stalin přeci vyvraždil nejvíc vlastních lidí.

A pokud jde o vaše lvovské dětství, jaké bylo?

Mám na ně vlastně krásné vzpomínky. Nikdo nás jako děti nekontroloval, protože za okupace měli rodiče

plné ruce práce a starosti, aby nám zajistili živobytí. Potloukali jsme se po městě, naskakovali do tramvají, chodili na koupaliště, když jsme dorazili do školy, byla občas zavřená, protože někoho z učitelů zatkl. Dělati jsme si, co jsme chtěli – takže to paradoxně bylo fajn. A pár dalších vzpomínek: za německé okupace jsem měl učitele, mimochodem Žida, který mě doučoval němčinu, a můj učitel hudby byl také Žid, krejčí z našeho čínžáku, který hrál moc hezky na pianino. Hrálval tehdy populární kousky, ale na mě to působilo nějak pateticky. Třeba šlágr „Na perském trhu“, melodie z operet – no ale hrál na klavír a mně se to líbilo. K hodinám klavíru mě rodiče nutili, hrál jsem tehdy strašně nerad. Až když jsem dospíval a poznal jsem soudobou hudbu – Arabesku Debussyho, Szymanowského Mazurku, Ohňový tanec Manuela de Falla – něco tehdy zajiskřilo a začal jsem se sám o hudbu pokoušet.

Vášim prvním důležitým učitelem hudby byl profesor Kazimierz Mirski z Rzeszowa, bývalý voják rakousko-uherské armády, který vám tehdy řekl, že pokud vás nudí hrát na klavír, máte se stát skladatelem. To byl zřejmě takový váš anděl dobroděj, který určil vaši budoucí hudební cestu...

Občas mě mrazí při pomýšlení, že jsem se s některými lidmi mohl nesetkat. Někdy jde o minuty, o vteřiny, o shodu okolností. Například – mohl jsem být někde jinde, a toho Mirského nepotkat. Nevím, co bych pak v životě dělal. Rzeszowem, kde jsme později žili, projížděli po válce různí lidé. Stanisław Wisłocki, dnes už zesnulý polský skladatel, se tehdy vracel přes Rzeszow z Rumunska. Poprvé jsem tehdy viděl živého skladatele. Do té doby jsem se domníval, že skladatel, to není fyzická bytost, že si žije někde na oblacích. Ale najednou koukám, je tu, podávám mu ruku – teplá, je to člověk, živý člověk! Pak se objevil Zygmunt Mycielski, také zírám, že je to živý člověk... A pak jsem sám začal něco skládat. Neohrabaně, protože jsem neměl vzdělání, takže polonézu jsem například zkoušel směstnat do šestiosminového taktu... Důležití byli i moji kamarádi, kteří se mnou chodili do rzeszowské hudebky, která má mimochodem dnes moje jméno. Do ročníku se mnou třeba chodil pozdější vítěz chopinovské klavírní soutěže z roku 1955 Adam Harasiewicz. Dal-

ší z nich se později stal v Poznani hudebním kritikem. Všechno do sebe nějak hezky zapadalo.

A jaký vliv na vás měli rodiče? Kdesi jste napsal, že vážnost a závažnost umění jste poznal právě doma.

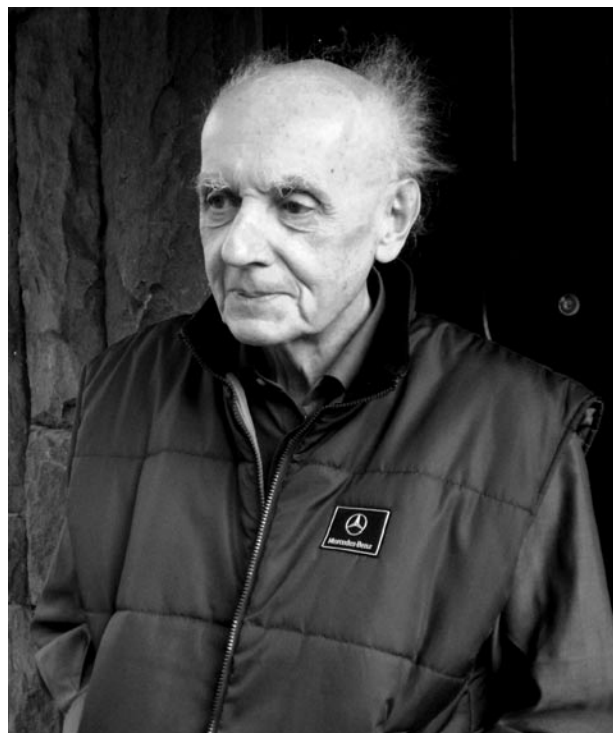
Maminka hrála v Rzeszowě divadlo, byla herečkou, často doma zkoušela role, takže vědomí, že umění je něčím důležitým a vážným, jsem v sobě nesl od počátku. Tatínek byl sice lékařem, ale také hrával na klavír. Cítil jsem z něj, že celý život byl trochu rozdvojený – že lékařské povolání bere jako každou jinou práci, ale umělec, to je pro něj teprve někdo. Dnes se ovšem na věci dívám tak, že jsou povolání důležitější než umělecká – třeba ti pánové, co mi jednou za dva týdny vyvázejí popelnici. Protože kdyby smetlí neodvezli... Víme, co se dělo nedávno v Neapoli, když se přestaly vyvážet popelnice. Bez nás by si svět nějak poradil, ale jich je opravdu zapotřebí. Rozčiluje mě třeba pojem „literatura pro kuchařky“. Jako by kuchařka byla něčím horším než univerzitní profesor.

Vý jste za války s rodiči utíkali do Krosna, ale zrovna v Krosně a okolí probíhaly těžké boje.

Ano, blízko, o Dukelský průsmyk. Nedaleké Jasło bylo, poměrně vzato, zničenější víc než Varšava po povstání. Bylo to samozřejmě malé město, ale důležité centrem německého odporu proti Rusům. Bydleli jsme v jedné vesničce asi dva a půl kilometru od Krosna, v Krościenku Nižném, a kaťuše nám lítaly nad hlavou. Pamatuju si, jak svištěly. Přihodil se mi tam skutečný zázrak. Byli jsme jednoho dne na návštěvě u známých v Krosně. Krásné počasí, maminka už se chystala k odchodu a najednou se dostala do nějakého divného stavu. Žaludeční nevolnost, studený pot, třes rukou, nemohli jsme tedy odejít a museli jsme tam ještě zůstat. Pár minut nato se rozpoutalo naprosté peklo. Začalo ostřelování kaťušemi, krátké, ale intenzivní. Pak jsme se vraceli. Cestou jsme viděli rozstřílené ulice, sklácené stromy, hořící domy... Kdybychom tam šli o pět minut dřív, nevím, co by s námi bylo. Útok skončil a mamince se hned udělalo dobře.

Jak si to vysvětlujete?

Jako Boží zásah, ochranu. Ještě se vrátím k tomu Rzeszowu, protože to také byla Boží ochrana, nebo prozře-

Wojciech Kilar, foto Miloš Doležal.

telnost, osud, jak kdo chce. Ty mé první drobné skladby, o kterých jsem mluvil, mě před více než 50 lety nasměrovaly, určily vlastně celou mou další cestu. Szzymanowského Mazurka, tedy fascinace horalskou hudbou, souvisí s mými nejdůležitějšími skladbami – Krzesaným a Orawou. Jiné možná upadnou v zapomenutí, ale dovolím si neskromně říct, že tyhle dvě zřejmě přežijí. Jsou dirigenti, kteří Krzesaného dirigovali už stokrát. V Praze jsem dostal cenu za Krzesaného coby nejhranější skladbu roku. Orawa se hraje takřka denně po celém světě. Je zpracována pro dvanáct saxofonů, pro trumpetový orchestr, pro orchestr bicích, pro tři harmoniky, pro smyčcový kvartet, pro dechový orchestr, pro violoncellový oktet, sám bych ji ještě rád zpracoval pro dva klavíry. Řekl bych neskromně, že působí jako čistý konstrukt, jako klasická hudební díla, která lze takhle zpracovávat, čistý hudební materiál. Někdy se to tak povede. To je ale také díky lidem a jejich pomoci. To bylo tak: Strašně mě otravoval správce muzea Szzymanowského v Zakopaném Maciek Pinkwart. Žadonil o skladbu, že je desáté výročí muzea a že k té

příležitosti potřebuje nějakou novou skladbu. Vůbec se mi tenkrát nechtělo skládat, ale on tak žadonil a naléhal, že jsem sedl a během tří týdnů složil Orawu, aby mi Pinkwart už dal pokoj. Lidé, lidé, lidé. Není proč se povyšovat, pokud něčím jsme, tak díky jiným lidem. Nemluvě samozřejmě o tom jediném člověku, který je pro každého nejdůležitější. Pro mě to byla má drahá žena, blahé paměti. Ta postel tady, ta není na spaní. Ležela na ní ona, když už nemohla vyjít do patra. Tak to zůstalo i po její smrti.

Mluvíte o lidech, kteří vás ovlivnili, ale často vás inspirovala také krajina, výslapy do hor a kopců. Měl jste blízko do Východních Karpat a do Tater. Jak a čím vlastně krajina, vysoké hory a daleké výhledy inspirují skladatele? Co si z krajiny „vybíráte“?

Samozřejmě, hory inspirují, inspiruje krajina, ale také hudba, která tam vzniká. To je nesmírně zajímavá hudba. Protože lidovou hudbu obecně, třeba i tu nejkrásnější, jako v případě polských lidovek kurpiovské písně, charakterizuje jedna melodická linka. A v horalských písních je to souzvuk. Jak na naší, tak na slovenské straně Tater mě fascinují horalské kapely – moje skladba Orawa je vlastně rozšířenou horalskou muzikou. V Krzesaném používám doslovné citace lidové hudby, které se pak rozvíjejí, ale kapela hraje notový zápis, což je instrumentálně zajímavé. Maďari mají charakteristické cimbály, polsko-slovenská horalská kultura je explozí svobody. V horách byli lidé vždycky svobodní – u nás tam byl dlouho svobodný stát, dokud je komunisté nevyvraždili. A svoboda je pro umělce to nejdůležitější. Aby nebyl spoután politickým očekáváním, nebo jakýmkoliv jiným, dokonce ani náboženskou „objednávkou“. Když jsem jednou pobýval pracovně v Moskvě, zapnul jsem na hotelu televizi, a vysílali tam takový divný program, jakoby náboženské vysílání. Moderátor říkal, že náboženství je nesmysl – Bůh není, ale církev je vlastně hezká věc, pěstuje dobré malířství, hezká roucha... Pro mě církev nejsou jenom hezká roucha, i když katedrály jsou jedním z důkazů Boží existence: kdo by se pouštěl do takové práce pro nic... Nejenom v našem náboženství – když se podíváme na úžasné kultovní stavby třeba na Blízkém Východě, v Mexiku, pyramidy – to všechno se váže na něco nedotknutelného a posvátného.

Když se ještě vrátím k inspiraci lidovou muzikou, Janáček vlastně také inspirovala krajina karpatského oblouku a karpatská hudba...

Řekl bych, že to je rys národů méně šťastných. Totéž je přítomno v ruské hudbě, řekněme u Chačaturjana, v české, polské, maďarské hudbě. Na Západě, v těch šťastnějších a blahobytnějších zemích, stopy po takových inspiracích jistě také najdeme, dejme tomu ländler v Beethovenovi, ale není to tak všudypřítomné, nedotýká se to tolika tamních skladatelů. Dvořák, Janáček, Szymanowski, Chopin, Górecki u nás... Nevím, jestli jsme se nějak později rozvíjeli, nebo dosud nerozvinuli, ale naše země jsou takové rustikální. Ale to je skvělé, jinak bychom zůstali bez všech těch krásných děl.

Hovoříte obdivně o české hudbě, ale váš vztah k tvorbě polských hudebních „otců zakladatelů“ je pověstný. Nikdy jste nezatíral jejich vliv a otevřeně jste se k nim hlásil. Jak rozumíte této polské hudební kontinuitě?

Pokud jde o inspiraci našimi „otci“, Chopinem a Szymanowským, ne každý se k ní přiznává – já ano. Můj drahý nedávno zesnulý přítel Górecki se k „synovství“ vůči Szymanowskému také otevřeně hlásil. Jeden z kritiků – který se mě teď mimochodem snaží roznést na kopytech – napsal po premiéře mého Krzesaného v roce 1974, že Szymanowski nic moc, teprve Kilar dal něco polské hudbě symfonickým poematem Krzesaným. Že Szymanowski je takový měšťanský a Kilar je opravdový. Bránil jsem se, říkal jsem – nebylo by Kilara a Krzesaného nebyt Szymanowského. Hory jsem poznal skrze Szymanowského. Nezapomínám na lidi, kterým za něco vděčím. Třeba konec Krzesaného měl být trochu jiný. Horalská kapela měla v jistém okamžiku přestat hrát, ale dirigent Witold Rowicki mi poradil, ať hraji do konce. Dal jsem na jeho radu. A to je skvělý nápad. Hrají chvíli výrazněji, chvíli slaběji, ale do konce jsou vedle sebe dva světy – rozvinutá improvizace, a normální, přesný zápis horalské kapely. Za to vděčím Rowickému. Anebo ve skladbě Kościelec 1909 měla být pauza a pak dramatický nástup. Rowicki mi říká – nač ta pauza? A měl pravdu. Šlo o jediný takt – a já bych jím tu skladbu rozbil. Rowicki měl skladatelské ambice, a protože přitom sám nekomponoval, naplňoval je tak, že radil jiným skladatelům. Ne všichni

to snesli. Lutosławski byl nesmírně kultivovaný, mlčky snášel, když se také jemu snažil Rowický zasahovat do partitur, a nějaké stopy po Rowického zásazích by se v nich našly. Ale Lutosławski si své věci začal dirigovat sám. Zato Tadeusz Baird zásahy Rowického do vlastních partitur nesnesl a rozešli se. Tedy Rowickému a dirigentům vůbec vděčím za mnohé.

V roce 1975 jste složil skladbu Bogurodzica pro smíšený sbor a orchestr a o devět let později jste na ni navázal prací Angelus pro soprán, smíšený sbor a orchestr. V nich se hlásíte k Jasné Górze, k Matce Boží jako patronce Polska, k czenstochovskému poutnímu místu a klášteru, kam jste pravidelně v těžkých dobách zajížděl a našel si tam tichý azyl. Co znamená toto místo pro vaše komponování? Jak vaše hudba souvisí s rytmem a hloubkou růžencové modlitby?

Pokud jde o růženec, narážíme tu na otázku, čím je avantgarda. Třeba Angelus je velmi tradicionalistickou skladbou, ale je to vůbec první skladba, která využila růženec jako materiál – v tom smyslu je avantgardní. Ale to jsem nevymyslel já, to prostě vyplynulo z potřeby. To by ale byla zvláštní kapitola mého života... která souvisí s mojí cestou ke křesťanství...

Byl jsem vychováván v katolické víře, v katolické religiozitě. Zase tu svou roli sehrál člověk, tentokrát babička. Rodiče pracovali, babička mě vodila do kostela. Dlouho jsem byl přesvědčen, že májové pobožnosti trvají hodinu a půl, dvě hodiny. Protože jako dítě jsem nic netušil, klečel jsem tam s babičkou v květnu denně dvě hodiny, a ona to byla nejdřív pobožnost, a po ní následovala ještě mše. Pak už to bývalo se mnou všelijak. Nikdy jsem ale neprožil nějaké ateistické momenty, měl jsem spíš takový individualistický přístup. Rád jsem býval v kostele sám, v klidu a tichu jsem se modlil, a teprve až na Jasné Górze, když jsem se tam ocitl v období výjimečného stavu po prosinci 1981 – byl tam takový duchovní azyl, protože stejně jako v horách jsme byli všichni na Jasné Górze, pateticky řečeno, svobodní – až tehdy to byl pro mě okamžik jakéhosi zjevení, že šťastný jsem teprve mezi lidmi a že to nebylo tenkrát, kdy jsem se sám modlíval. Míval jsem kdysi oblíbený kostelík v Zakopaném, kolem protékala bystřinka, prázdno, jenom stromy, nikde nikdo

– tam jsem mohl sedět hodiny a modlit se, meditovat. Ale sílu modlitby jsem poznal na Jasné Górze v davu modlících se růženec, který jsem tam objevil a který mě dodnes vede životem. Také nápad Angela přišel právě tam, během jasnogórského růžence. Bogurodzica byla trochu vlastenecky laděná – ale něco viselo ve vzduchu. Tak jako zvěř cítívá, že něco visí ve vzduchu, že se schyluje k bouřce, jsou umělci asi nějakými potkany či jakousi zvěří, která cítí, že se něco stane. Normální, slušný člověk to nevcítí. Trochu to tak bylo i se skladbou Exodus, která mě těší, protože jsem v ní mohl vzdát hold starším bratřím ve víře. Hlavním tématem Exodu je téma purimové písně. Vlastně šlo také o shodu okolností – psal jsem právě hudbu k filmu Petera Lilienthala, který pak dostal v Berlíně Zlatého medvěda – začal jsem se prohrabávat židovskými písněmi, a narazil jsem na melodii, která mě nějak vábila. Proto je v té skladbě z jedné strany toto téma, z druhé strany koncepce podobná nějakému rozvinutějšímu Ravelovu Boleru. S tím, že mé téma je krátké a úderné. U Ravela – spočítal jsem to – se celé téma opakuje jenom pětkrát, u mě to jsou desítky opakování. Je to trochu jiná koncepce – sbor, dvojnásobná délka, s jiným posláním.

Proč jste se rozhodl navázat na Ravela?

Promiňte, že spojuji svou skromnou osobu s největšími – ale někdo už to přede mnou udělal: Šostakovič v Leningradské symfonii. Udělal to ještě výrazněji, v pochodu třeba hlavní téma mnohem víc rozvíjí, staví motivy proti sobě. Nejdůležitější jsou ale pro mě ty tři skladbičky. Pokud Szymanowského Mazurka pro mě znamená inspiraci lidovou hudbou, pak Debussyho Arabeska je spojena s mou láskou k impresionismu. To mi zůstalo dodnes. Debussy a Ravel. Kdyby se mě někdo zeptal, jaké tři skladby bych s sebou vzal na pustý ostrov, měl bych problém s Mozartem. Protože bych musel vzít La Valse, Dafnise a Chloé, Bolero – to už jsou tři skladby, výlučně Ravel – a já jich potřebuji vzít aspoň deset, aby se vešel i ten Mozart. Třetí skladbičkou je Ohňový tanec Manuela de Falli – z něho беру motorický rytmus, ráz. Na to se ještě samozřejmě nakládá Bartók, ten byl důležitý i pro Góreckého. Bartók! Pro mě je nejdůležitější hudební osobností 20. století.

No ale nebyť Jasné Góry, nebýla by ani vaše Missa pro pace.

Ovšem, Bogurodzicou to začalo a pak následovaly další náboženské skladby. Teprve tehdy jsem se začal modlit breviář, začal jsem studovat Bibli a z toho vzešly mnohé inspirace. Do té doby nic zvláštního. Paulán otec Golonka, správce sbírek na Jasné Góře, mi daroval první díl breviáře, další tři jsem si opatřil sám, a provázejí mě dosud. Růženec a breviář. Breviář ne vždycky – sami kněží o něm říkávají, že musí tu cihlu odvalit – ale růženec je se mnou vždycky. Krom toho mi Jasná Góra přinesla pár „vyznamenání“, jak se říká. Tedy cenzurních zásahů do rozhovorů vedených se mnou. Shodou okolností, když se připravovaly první částečně svobodné volby v roce 1989, vysílaly se volební pořady a svůj vysílací čas dostala i Solidarity. Byl jsem pozván a řekl jsem, co jsem chtěl říct. Pak vyšlo najevo, že to byl jediný případ, kdy v televizním vysílání označili cenzurované místo. Normálně se „závadné“ sekvence ve vysílání vystříhávaly a cenzurovaná místa se označovala jen v tisku, kde vytečkovali vynechané místo a do závorky dali odkaz na příslušný paragraf zákona. Hlavní televizní cenzor tenkrát nebyl v práci, pouze jeho zástupkyně, takže došlo k tomu, že jsem mluvil, mluvil a najednou ticho, jde obraz a já jenom otvírám pusou jak ryba. Dvakrát během vysílání. Hned potom mi zavolal známý kněz a říká: „Pane Wojciechu, dostal jste dvě vyznamenání“ – dva zásahy televizní cenzury. To bylo v místech, kde jsem otevřeně srovnával komunismus s nacismem. Druhý den začali lidé volat do studia Solidarity, co to bylo, a oni to schválně pustili znova, i s tou rybí pusou – s odvoláním na velký divácký zájem.

V úvodu našeho rozhovoru jste říkal, že vaše žena Barbara, významná klavíristka, byla pro vás nejdůležitějším člověkem. Kdysi jste hovořil o tom, že právě ona vám pomohla nalézt pevné duchovní podloží a byla vám příkladem a oporou. Jak jste to myslel?

Vděčím jí za všechno. Pokud jde o kostel, nikdy mě k ničemu nenutila. Chodila si na mši a já chodil potom, když byl kostel prázdný. K církvi jako takové jsem se vrátil postupně, a to především díky jejímu příkladu. Pak je tu věc, o které se nemluví, ale vám

ji řeknu – je to lidská záležitost, tak proč o ní nakonec nemluvit. Přes čtyřicet let už žiju bez jediné kapky alkoholu. Dřív jsem pil, tak jako všichni Poláci, a možná ještě trochu víc. A moje žena se mnou. A jednoho dne pít přestala. Neříkala, ať přestanu taky, ale jak jsem měl pít, když nebylo s kým. Nebylo to tak, že bych si řekl: Končím! A naráz skončil. Bylo to postupně, především díky ženě. Takhle bych mohl jmenovat spoustu dalších věcí. Bývala také mým prvním kritikem, protože hudbě jako klavíristka rozuměla. Naprosto jsem jí důvěřoval. Nejhorší bylo, když neřekla nic. Nikdy neřekla – podívej, tady by to mělo být takhle. Nikdy mi do ničeho nemluvila. Do víry, do pití ani do hudby. Jenom mi svým příkladem dávala nějaké důležité znamení. A vždycky, když mlčela, bylo to znamení, že musím partituru ještě projít a opravit. Mluvívá se často o třech Pavlových milostech, o víře, naději a lásce. S hrůzou myslím na to, co by bylo, kdybych ji nebyl potkal. Nevěděl bych, co je láska. Nejde ani o to, být milován, ale milovat – to je nejdůležitější, aby byl člověk naplněn. Jsem šťastný, že jsem miloval, a neumím si představit, že bych se mohl ještě oženit s někým jiným. Divím se těm, kteří se žení třikrát, pětikrát, osmkrát. Asi z praktických důvodů. Ale bývá to i jinak – snad by se můj drahý profesor Mirski neurazil – ten prohrál ženu v pokeru. Asi mu už předtím byla nevěrná a on jen hodil karty na stůl... Jak říkají Italové – se non e vero e ben trovato!

Jste autorem hudby k řadě významných filmů – od Pianisty až po Portrét dámy a Dracula. Když se dnes rozhodujete, k jakému filmu jste ochoten dělat hudbu, vybíráte si sám, nebo vybírá váš agent? Jaká máte kritéria?

Říkávám, že horolezectví jsem se začal učit od Everestu – s filmovou hudbou jsem začal od Coppoly. To mě trochu rozmazlilo, takže abych pravdu řekl, důležitá pro mě byla jména režisérů. Po Coppolovi přišla Jane Campion, Polański, všechno zvučná jména velkých tvůrců. I když jsou novější jména – třeba James Gray s filmem Noc patří nám... Těch filmů zas tolik není... Nejrady jsem se ale vracel k vlastní hudbě. Když mi bylo 59 let, mohl jsem podepsat smlouvu třeba na tři filmy naráz – typu Dracula, tedy na tři horory. To bych ale musel být nenormální. V tom věku

se už člověk chystá do rakve, ne dobývat Hollywood. A pak byly filmy, s kterými bych si zřejmě nevěděl rady a nebyly mi blízké – filmy, které musí člověk od začátku do konce vycpat nějakým smetím. Spíš jsem hledal filmy, ve kterých má hudba nějaký význam, kde hudba dopoví to, co nelze říci slovy. A hledal jsem filmy, jejichž silnou stránkou je obraz. To je případ Andrzeje Wajdy. Z jeho nejlepších filmů, ke kterým jsem psal hudbu, bych jmenoval Pana Tadeáše, Zemi zaslíbenou, Hranici stínu. Ty filmy se svou obrazností osvědčily, protože ukázky z hudby k nim průběžně slyším v rádiu. A přitom běžně nic po filmech nezůstává. Obraz je nesmírně inspirativní. Proto se mi vždycky tak těžko psalo k Zanussiho filmům, které vyžadují filosofický, metafyzický komentář. Zato Wajda přímo inspiruje.

Vzpomínám si na Zanussiho film Život za život – příběh Maximiliána Kolbeho a na scénu, ve které se jeden z hrdinů při sledování televize pomalu sesouvá na kolena a vaše hudba se mocně zdvíhá. Tam už nešlo o komentář, ale spíš o naznačení vnitřního probuzení hrdiny...

To záleží také na režisérovi. Jsou skladatelé, kteří chtějí být u celého procesu ozvučení, hádají se kvůli krácení, střihům, změnám. Já říkám: nejsem autorem toho filmu, to je Zanussiho či Wajdův film. Za ten film zodpovídá jediný člověk. Mně se také muzikanti nepletou do partitury. Jako kdyby v orchestru vstal klarineták a křikl: Tohle vyhodte! Já dodávám materiál a režisérovi říkám – dělejte si s tím, co chcete. To je vaše dílo. Proto je někdy zásluhou režiséra, že se rozhodl danou hudební část dát na jiné místo, než pro jaké byla původně určena. Velmi často se nahrají přesné časové úseky a pak se to nakonec beztak zpřehází. Coppola film montoval napětkrát. Dokud nebyla elektronická montáž, muselo se stříhat, lepit pásku, bylo to prostě jiné. Teď se mixuje v počítači dle libosti. Víím, že mi hudbu beztak rozstříhají, tak se do toho prostě nepletu.

Vedle Orawy je zřejmě vaší nejhranější skladbou Koncert pro forte piano a orchestr z roku 1997. Jaká byla jeho inspirace?

Kdysi jsem se v televizi díval na mši z wawelské katedrály. Lid tam zpíval tu melodii z druhé části koncertu. Udělalo to na mě velký dojem, jak se zpěv lidí nesl,

že mě napadlo vybrnkat si to na klavír, a pak už jsem jenom stavěl formu. Je to náboženská skladba. Preludium jsou zvony zvoucí do kostela, druhá část, to je bohoslužba, a pak radostný odchod z kostela. To bylo v období, kdy má žena měla vážně ohrožené zdraví. Zjistili jí žloutenku typu C, dlouho byla v nemocnici, a já po návštěvách u ní ve špitále psal. Nebýt toho koncertu, tak nevím, zda bych to přečkal.

Básník Czesław Miłosz v jedné své esejí píše, že odpovídajícím oborem básníka je kontemplace. A jaký odpovídající obor byste vybral pro skladatele?

Kontemplace trvá do okamžiku, než se začne pracovat. Když se začne pracovat – konec s kontemplací, konec s Bohem, konec s vlastí, noty mají vyplývat jedna z druhé. Druhá z první, třetí z druhé a desetitísíci nakonec z té první. Má to být pořádná práce. To si nelze namluvit nějakým sebezpřesvědčováním. Pouze řemeslo, řemeslo a zase řemeslo. Existuje jedna polská anekdota. Měli jsme malíře, jmenoval se Jan Styka. Maloval

Wojciech Kilar s manželkou Barbarou, polovina 90. let.

různé monumenty, také Raclawické panorama ve Vratislavi. Prý někde ve společnosti vyprávěl, že když maluje Pannu Marii, tak klečí. Stykovi kamarádi pak vyprávěli, že se mu ve snu zjevila Panna Marie, která říkála: Nemaluj mě vleče, maluj mě dobře! To je podstata grafomanie. Jednou ke mně přišel takový pán, trochu podivín, abych se vyjádřil k jeho skladbě. Koukám, má tam akordy v houslích. Sedmitónové, jedenáctitónové. Říkám: To jsou housle? – Ano. – Ale ty přece, víte, mají čtyři struny... – A co má být? Já měl vizi... On měl vizi! Boha, vlasti, absolutna, metafyziky, vesmíru! A já tu kecám o nějakých strunách a řemesle! Pokud jde o obsah, cítíme, kdy je to napsáno upřímně. To umělec nějakým šestým smyslem vycítí. Podobně jak to prase, když hraje v zemi a občas něco vyčenicíchá, třeba ty svoje lanýže. Jak se pozná inspirace? Mám nápad. Pokud mě pronásleduje i nazítří, za týden, za měsíc, znamená to, že to opravdu něco je, že to mám v sobě. A pak jde opravdu o řemeslo. Nepsat klarinetu noty, které nezahraje. Možná je to u básníků jinak. Ale v hudbě jde o formu – skladatel si sedne k partituru, má daný nějaký čas, forma je určená k lidskému vnímání. V básni, kterou čteme, samozřejmě vnímáme její uměleckost, její znění, ale můžeme zpátky – čtenář není upoután k sedadlu v koncertním sále, kde všechno musí mít jasnou formu. Pokud v sobě něco máme, zachová se to, je-li to ta správná chvíle. Protože jsou také různá období, pády a vzlety. Lutosławski měl období takového chladu, kdy vzniklo pár věcí, o kterých říkal, že je napsal, jen aby nevyšel ze cviku. Každou chvíli vystrčí nějaký nápad hlavu, ale je jasné, že po nás zůstane jedna, maximálně dvě skladby. Při velkém štěstí. Jde tedy opravdu o řemeslo. A obsah je takový, jaký v sobě nosíme. Musím samozřejmě usilovat o upřímnost, nenapodobovat, nepsat na efekt.

Čím je pro vás ticho?

Nemám ho dvakrát v oblíbě. Když přijde neděle, nedělní ticho mě tísní. Vlastně mám radost, když zas přijde pondělí. Něco se děje, za oknem je provoz. Tady kolem sice jezdí jenom osobní auta, autobusy, a nákladáky nikoli, ale lidé se mě často ptají, jak můžu v tom hluku bydlet. A já tu bydlím rád. Zvlášť teď,

když jsem po smrti manželky sám. Ale vždycky jsem byl rád sám i při psaní. Žena byla natolik taktní, že když viděla, že mám svoji chvíli, odjížděla k příbuzným, třeba k mamince do nedalekých Katovic. V její přítomnosti jsem ale mohl psát, jinak potřebuji být sám. Teď tu byla několik dnů neteř mé ženy, a tak jsem přestal pracovat, protože nemám rád, když to někdo poslouchá. Mám rád ticho, ale potřebuju vědět, že je někdo v pozadí. Umělci občas vidí jenom sami sebe, ale potřebují vědomí, že na světě je kromě nich ještě pár osob se svými vlastními problémy.

Na čem právě pracujete?

Teď mám takové dilema, protože se na mě obrátili ze Saska-Anhaltska, kde budou slavit pětisté výročí luteránské reformace. Abych k tomu něco složil. Jako katolík. Píší, že je to důležité i pro katolíky, ale má to být skladba na určitá slova. Takže uvidíme, co mi navrhnou. To by byl zajímavý úkol v blízké budoucnosti. Pohybují se teď v náboženské tematice. Takový je ostatně i klavírní koncert, který jsem složil po smolenské katastrofě. Nikomu jsem ho nevěnoval, protože se nerad podepírám dedikacemi, ale vlastně by měl být věnován všem jejím obětem. Začíná v h-mol, largo funebre, a končí takovým h-dur, zmrtvýchvstáním. Bude mít premiéru na podzim 2011 na zahájení sezóny v katovické národní filharmonii.

V Katovicích bydlíte od roku 1948. Čím si vás toto místo získalo?

Přestěhoval jsem se sem, protože tu byla první střední hudební škola, založená ještě kolem roku 1930. Hudba byla pro mě nejdůležitější. Vůbec Katowice jsou hudebně skvělé město, s vynikající tradicí. Dva orchestry, sbor Camerata Silesia, Orchestr Aukso, Slezské kvarteto. Pro Národní orchestr Polského rozhlasu se tu staví nové velké sídlo z unijních peněz... Skvělí kolegové, Henryk Górecki blahé paměti bydlel přes ulici. Knapik, Lasoń... Je mi tu zkrátka dobře.

Rozhovor připravil Miloš Doležal, přeložila Lucie Szymanowska.

Štědrá skromnost

Dvacet let spolupráce s Mojmiřem Trávníčkem

ZDENĚK GRANÁT

Dne 8. července 2011 zemřel literární kritik, editor a esejista MOJMÍR TRÁVNÍČEK. Celoživotní studium české literatury, studium vlastně amatérské, nepodložené akademickým vzděláním, mu přineslo vynikající znalosti i literárně kritické schopnosti. Ty mohl veřejně uplatnit až po revoluci, ve svém důchodovém věku, kdy vyvinul obdivuhodně rozsáhlou editorskou i publikační činnost. Bohatě využil otevřených možností a publikoval své vlastní texty nebo práce jemu blízkých autorů v mnoha českých nakladatelstvích a časopisech. Je charakteristické, že o pomoc a spolupráci musel být žádán, bylo nemyslitelné, že by své texty nějakým způsobem vnucoval. V některých obdobích spolupracoval velmi blízce i s Centrem pro studium demokracie a kultury a přátelské i pracovní kontakty s námi udržoval až do konce svého života. V následujícím textu se pokusím připomenout některé z jeho aktivit v našem nakladatelství.

Mojmír Trávníček začal psát do časopisu *Proglas*, předchůdce revue *Kontexty*, hned v jeho prvním oficiálním ročníku, tedy v roce 1990. Publikoval tehdy studii o Janu Čepovi¹ a jeho spolupráce s *Proglasem* se postupně rozvíjela. Navázal přátelskou korespondenci s redaktory, především s básníkem Karlem Křepelkou, stal se členem redakční rady časopisu, jezdil do Brna na její setkání, kde se společně s dalšími „externisty“ Jaroslavem Medem, Věroslavem Mertlem a Pavlem Švandou plánovala budoucí literární témata a texty. Zde jsem ho v roce 1993 poznal i já. Mojmír Trávníček se trpělivě snažil naslouchat, a pokud zasahoval do debaty, byly to především věcné návrhy. Jeho publikační doménou v *Proglasu* byly portréty „polozapomenutých“ českých spisovatelů, kteří byli za komunismu umlčeni. Připravil vynikající profily Rudolfa Černého, Jana Franze, Břetislava Štorma, Klementa Bochořáka, Josefa Heyduka, Timothea Vodičky nebo Jaroslava Kabeše. Nevěnoval se ovšem pouze připomínání již dříve objevených autorů. Svůj cit pro poezii prokázal v mnoha recenzích básnických sbírek i o generace mladších autorů: Petra Bubeníčka, Romana Szpuka, Martina Stöhra, Roberta Fajkuse, Karla Křepelky, Víta Slívy...

Brzy jsme se s Mojmiřem Trávníčkem pustili do většího projektu. Připadalo mi tehdy potřebné zpří-

stupnit českému čtenáři původně francouzsky napsanou Čepovu autobiografii *Sestra úzkost* (i teď ji považují za jeden z nejlepších Čepových textů). Knížku vydala v roce 1975 Křesťanská akademie v Římě ve zkráceném českém překladu, a byla u nás prakticky neznámá. Pro nové vydání se musel srovnat původní rukopis, dochovaný rukopisný překlad i římské vydání. Mojmír Trávníček dodal všechny potřebné kontakty, zkorigoval text a napsal vysvětlivky, doslov i ediční poznámku. Práce to byla náročná na komunikaci, ale zároveň (doufám, že oboustranně) radostná. Kniha vyšla v listopadu 1993 a byla to první knižní publikace v témže roce vzniklého CDK.

Přibližně v této době začal kolega Jiří Hanuš pořádat pod hlavičkou CDK veřejné přednášky, a na jednu z nich pozval právě Mojmíra Trávníčka, který měl hovořit o Janu Čepovi. Pokud si dobře vzpomínám, tématem jeho vystoupení nebylo obvyklé „život a dílo“, ale mluvil o některých chybách a tradovaných omylech v tomto oboru. Většina z nás posluchačů byla dlouholetými čtenáři Jana Čepa a snad si i myslela, že o něm něco ví. Mojmír Trávníček nás ale svými detailními znalostmi ohromil, jako by referoval o svém dlouholetém blízkém příteli. V diskusi pak vystoupil i spisovatel Pavel Švanda a přednášejícího vyzval, aby si

nenechával své vědomosti sám pro sebe a napsal o Janu Čepovi podrobný životopis. V té chvíli pan Trávníček vypadal trochu zaraženě, ale neurčitě slíbil, že se o něco takového pokusí. Snad se domníval, že se na vše zapomené. Ale nezapomnělo. Příslibu jsem se tehdy chytíl a nedal se odbýt. Nakonec jsem se dočkal definitivního slibu a v roce 1996 i rukopisu knihy.

V průběhu příprav knihy jsem ovšem netušil, že Trávníček už jednou něco podobného zažil.

Podrobnosti se dočteme ve zveřejněné korespondenci Bedřicha Fučíka s Mojmírem Trávníčkem.² Z dopisů se dozvídáme, že si začali pravidelně psát v roce 1969 a jejich hlavním společným zájmem byla příprava samizdatových Spisů Jana Čepa. Fučík se tehdy „poučen rokem '68, kdy jsme, my katoličtí trulanti, neměli nic připraveno a dali se zaskočit překotným časem“, rozhodl připravit definitivní dílo Jana Zahradníčka, Jakuba Demla a Jana Čepa. Ke každému z těchto autorů si našel spolupracovníka; s Čepem mu měl pomáhat právě Mojmír Trávníček. To byla šťastná volba. Osvědčil se nejen jako spolehlivý opisovač mnoha textů, které mu Fučík v rámci své stáří nijak neutlumené „nakladatelské“ aktivity posílal, ale také jako spolehlivý zdroj bibliografických údajů k Čepovu dílu. Z korespondence je patrné, že zkušený Fučík rychle poznal, že Trávníček své schopnosti podceňuje. Uvědomoval si, že je ho škoda na pouhou (i když perfektní) opisovačskou práci, a snažil se ho povzbuzovat k vlastní literárněkritické tvorbě. Trávníček se stal Fučíkovým přítelem, byl často tázán o radu, byly mu svěřovány doslovy k samizdatovým edicím, konečná redakce Fučíkových textů, byl vtažen i do přípravy Zahradníčkova básnického díla. Především ale byl žádán o vytvoření Čepova životopisu, i když to měla být jen příprava na další práci. Fučík s obdivuhodnou skromností povzbuzuje o 30 let mladšího kolegu: „...říkám zcela odpovědně, že byste měl psát, soustavně psát... Ten návrh na Čepovu biografii byl návrh na „cvičení“ především kompoziční, vlastní Vaše poslání je podle mne analyticko-kritické. Umíte formulovat jako málokdo... Vy formulujete daleko snadněji, uvážlivěji a přesněji než já dnes... Nemluvím naplano ani nemám v úmyslu lichotit, to nejméně. Vaší práce je potřebí, i kdybyste se omezil zprvu jen na Čepa...“³

Tady ovšem Fučík narazil, Trávníček se necítil a Fučík se zlobil: „Co jsem se do Vás nahučel, abyste psal, a vy soustavně, jako beran, odpovídáte: neumím. A jakmile se dostanete k péru, přesvědčujete všechny, že umíte. Tahleta hra je k vzteku a já zuřím.“⁴ Z Nového Hrozenkova i přes soustavné naléhání žádaný životopis nepřicházel. Nakonec to Bedřich Fučík vzdal: „...já chtěl od Vás víc než jen ty přesné znalecké doslovy a přehledy. Chtěl jsem od Vás dílo..., životopis Čepův, který nikdo jiný napsat nemůže... Až za dvacet let dáte dohromady všechny své znamenité články (a Vy je nevydáte!), budou to paralipomena na okraji díla, které nebylo napsáno. Skládám fidlátka...“⁵

Tato téměř starozákonní věštba/kletba, která se ovšem nenaplnila, zřejmě svého nositele tížila, takže o nějakých 13 let později Mojmír Trávníček při obnovené výzvě kapituloval poměrně snadno. (Příznačné pro Trávníčka bylo, že s uveřejněním těchto pochvalných Fučíkových dopisů váhal, nakonec je zaštilil slovy, která měla uvést vše na pravou míru: „...pisatel považoval za potřebné různým způsobem mne na dálku povzbuzovat, podněcovat a motivovat k literární práci a jako zkušený pedagog užíval nejosvědčenějšího povzbuzujícího prostředku, totiž pochvaly a uznání... může vzniknout dojem, že adresát – ještě žijící – má k dispozici materiál k marnivé sebeoslavě.“)⁶

Mojmír Trávníček tedy podlehl a Čepův životopis skutečně napsal. Pochyby o vlastních schopnostech dobře vylíčit osudy milovaného autora ovšem zůstávaly. V průvodním dopise k rukopisu se svěřil, že s výsledkem není spokojen, a že pokud budeme chtít (a byl by vlastně raději), nemusíme text publikovat. I já jsem byl trochu rozpačitý. Autor totiž v některých částech zasláního rukopisu pouze citoval a propojoval pasáže z Čepovy *Sestry úzkosti*; měl asi pocit, že Čep popsal své zážitky výstižněji a hlavně s větším uměním, než by to dokázal on sám. Trávníček se ovšem mýlil, a to hned ve dvou věcech. Životopisec by měl mít od popisované osobnosti kritický odstup, i když ji sebevíc obdivuje (to ovšem není jen Trávníčkova potíž, ale i mnoha jiných), a dokázat se vymanit z jejího (i literárního) vlivu. A zadruhé, Mojmír Trávníček dovedl také „krásně“ psát, jsem přesvědčen, že se v některých textech svému mistru vyrovnal, pocít vlastní stylové

nedostatečnosti nebyl na místě. Rukopis jsem přečetl, na některých místech navrhl úpravy a ještě jsem ho dal k posouzení ostřílenějšímu kolegovi, který byl občas ve svých připomínkách hodně otevřený, zvláště k pasázím, v nichž chtěl autor čtenáře trochu dojmout.

Korektury, společně s připomínkami Jaroslava Meda, který nám při přípravě obětavě pomáhal, jsme poslali do Nového Hrozenkova a dost dlouho bylo ticho. Mezitím jsem se dozvěděl, že kolegovy připomínky byly určeny jen a pouze pro mě. Po čase přišel rukopis s mnoha opravami, autor pokorně akceptoval většinu našich připomínek – „především vám děkuji za všechny poznámky a podněty, ať už uctivé nebo neuctivé (jak říkáte), to je to, co mi chybělo při celé práci na textu“ –, jen na pár místech mu to nedalo a vysvětloval, že chtěl naznačit ještě něco dalšího... Uvědomil jsem si, podobně jako kdysi na jeho přednášce, že i zde mohl prezentovat pouze část svých vědomostí, které získal celoživotním studiem. Knížka, kterou jsme nakonec v roce 1996 skutečně vydali,⁷ zůstává dosud nejspolehlivějším zdrojem informací o Janu Čepovi. Byla to také první větší Trávníčkova samostatná publikace, sám ji nazval „nebohou stařeckou prvotinou“.

Jak šel čas, *Proglas* pomalu opouštěl připomínání děl „starých“ autorů a také se začal více věnovat politickým tématům. V době tzv. televizní krize tiskl texty podporující ředitele ČT Hodače a sklídl za to množství kritiky. Přišel nám i Trávníčkův přátelský, ale nesouhlasný dopis. Přesto s námi dále spolupracoval, nyní především s teologickou větví CDK. Kromě toho jsme ho často žádali o radu, např. při identifikaci osob na fotografiích, které tvořily doprovod k vězeňským dopisům Jana Zahradníčka nebo k předloni vydané korespondenci Jana Čepa a Vladimíra Pešky. Vždy nám vyhověl a svá zjištění doprovázel milými dopisy.

Mojmír Trávníček se vymanil z Fučíkovy „kletby“ nejen sepsáním Čepova životopisu. Postupně vydal několik ceněných knížek, publikoval desítky recenzí, psal vzpomínky a pustil se s úspěchem i do volné esejistiky. Věnoval se také valašským tématům, překvapil např. skvělými texty o výtvarném umění. Ukázal se, přesně podle Fučíkova odhadu, vynikajícím stylistou. Měl velkou zásluhu na tom, že se Zahradníček i Čep dosta-

li do oficiálního a již těžce zpochybnitelného kánonu české literatury 20. století. Stal se uznávanou osobností ve svém kraji, veřejně vystupoval, byl nepostradatelným pomocníkem a nezištným rádcem mnoha, především mladých editorů a literárních vědců...

V posledním dopise, který jsem od Mojmíra Trávníčka kolem minulých Vánoc dostal, psal: „...pomalu směřuji k závěru, někdy až nemile pomalu“; tón celého psaní ovšem vůbec nebyl trpký, spíše křesťansky smířený. Jistě si uvědomoval, že toho dosáhl mnohem víc, než kdysi doufal. V jednom dávném rozhovoru Trávníček na dotaz, co by chtěl ještě stihnout, odpověděl: „Dokončenou edici Díla Jana Čepa a Jana Zahradníčka, dokončené Spisy Bedřicha Fučíka. Všechno ostatní, zakázkové spisování i ediční počiny, by už byl štědrý Boží dar...“⁸ To se vrchovatě naplnilo a stihl toho ještě mnohem víc. O své literární práci pak poznamenal: „Mne vlastně udivuje..., že jsem nakonec díky okolnostem, na které jsem neměl vliv, mohl být aspoň trochu užitečný tím, co jsem dlouho chápal jako svoje nejosobnější a nejsvobodnější potěšení.“⁹

Zabránila Trávníčkovi jeho vrozená literární i osobní skromnost plně rozvinout mimořádný talent? Do určité míry ano, ale na druhé straně dala vzniknout dílu, u kterého je mnohé pouze naznačeno, jeho možnosti jen tušíme, probleskují v pozadí – a to vlastně přesně odpovídá charakteru témat, kterým se věnoval. A je možné, že k němu přivedla více čtenářů a přátel, než kdyby naplno využil svých schopností. Díky!

Poznámky:

¹ *Proglas*, 10/1990, s. 94–97.

² *Listovní příležitosti. Dopisy Bedřicha Fučíka Mojmiru Trávníčkovi*. Aluze, Olomouc 2003.

³ Tamtéž, s. 139.

⁴ Tamtéž, s. 178.

⁵ Tamtéž, s. 183.

⁶ Tamtéž, s. 5–6.

⁷ *Poutí a vyhnanství. Život a dílo Jana Čepa*. Proglas, Brno 1996.

⁸ Rozhovor s Pavlem Studničkou, *Proglas* 8/1993, s. 50.

⁹ Tamtéž, s. 51.

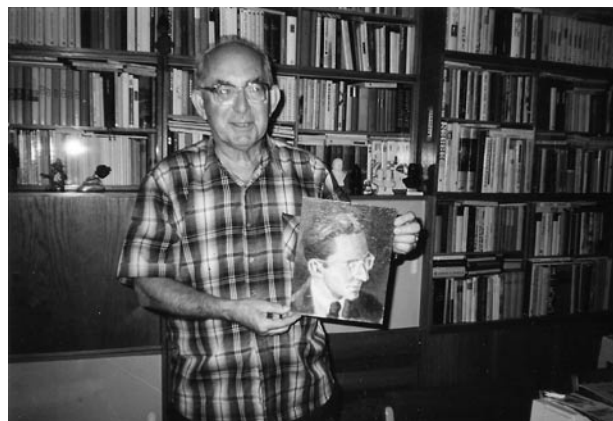
Zdeněk Granát, ředitel Centra pro studium demokracie a kultury.

O Mojmiru Trávníčkovi

VÁŽENÝ PANE TRÁVNÍČKU! ...
MILÝ PŘÍTELI! ...

PAVEL STUDNÍČKA

V titulu mé osobní vzpomínky jsou uvedena tradiční úvodní vzájemná oslovení z mnoha a mnoha dopisů, jež mají při vši své konvenčnosti i nekonvenční vypočítací hodnotu. K panu Trávníčkovi mě přivedl bližší zájem o poznání Jana Čepa. Prostřednictvím sběratele a literárního nadšence pana Ladislava Šebely z Plumlova jsem vstoupil pozvolna do společenství jeho přátel, pro které vydával dlouhá léta samizdatové svazečky textů především Jana Čepa. Pokládám to za jedno ze svých životních štěstí. Můj kontakt na dálku s ním byl sice pravidelný, ale až na jedinou výjimku, u které se zastavíme trochu podrobněji, pouze epistolární. Naše korespondence, která převážně oscillovala kolem literatury, by vydala na knihu. Tuším a předpokládám, že takových souborů (obsahově jistě závažnějších) existuje povícero, a vůbec mě proto nepřekvapilo, že již za Trávníčkova života vznikly z jeho korespondenční aktivity dva knižní soubory (B. Fučík 2003, F. Lazecký 2005) a že jeho dopisy byly zataveny jako jeden hlas i do cenného románového díla (*Emigrantský snář* V. Binařa v roce 2003). U jména vzpomínaného nedožitého osmdesátníka by se proto slušelo uvádět také označení epistolograf vedle obvyklého funkčního označení editor, kritik, literární historik, regionální badatel a kronikář. Tento učitelův synek literárně činného venkovského řídícího učitele na Valašsku (Horní Lideč 84), absolvent řádného Masarykova gymnázia ve Vsetíně bez formálního vysokoškolského studia (ze zdravotních důvodů), jím skutečně byl v původním slova smyslu s veškerou náležitostí, obratností a neúnavnou chutí. Také však i z nutnosti. Vedl ho k tomu život na

Mojmír Trávníček ve své knihovně, 2001, foto Pavel Studnička.

okraji, v krásném a drsném kraji, mimo přirozená velká městská centra (Olomouc, Brno, Praha, České Budějovice), i zdravotní handicap. Zvláště v posledním období svého života trpěl sluchovými potížemi a delší pobyt ve společnosti se mu měnil v nepříjemný stav. Velké společnosti příliš nevyhledával a dával přednost dialogům komornějším a korespondenčním. Studium korespondencí různých autorů se ostatně s velkým zaujetím zabýval a některé připravil k vydání. Za nejdůležitější pokládám soubor Čep – Zahradníček (1995 a 2001). Svou erudicí, pracovitostí a smyslem pro poznání struktury literárního díla vyvolával oprávněný obdiv u vysokoškolských pedagogů a vědeckých pracovníků z renomovaných ústavních pracovišť. Někteří z nich nechtěli zprvu věřit, že neabsolvoval vysokou školu humanitního zaměření. Není přitom podstatné, že jeho zájem se soustřeďoval především na katolickou literaturu. Z podnětu především literárních vědců se v roce 2006 uskutečnila ve Vsetíně literární konference k jeho poctě, která mu byla jistě velkým zadostiučiněním vedle řady jiných uznání za celoživotní vytrvalou službu literatuře jeho srdce. Nesplnil se sice sen B. Fu-

číka, že by mu mohl být dobrým tajemníkem v případě obnoveného svobodného nakladatelství Vyšehrad, zato velké mravenčí editorské dílo při záchraně stěžejních spisů větve české literatury, určené k likvidaci a zapomenutí, mělo svůj smysl.

K jedinému mému osobnímu, zato intenzivnímu setkání došlo na začátku 21. století v srpnu 2001, asi měsíc před událostí, jež hrozivě předznamenala nadějné století rychlé dopravy, počítačové techniky, internetu a mobilu. Týden od 5. do 12. srpna onoho roku jsem trávil s manželkou přímo v Novém Hrozenkově na rekreaci, veden předběžnými praktickými pokyny p. Trávníčka ohledně možnosti ubytování a míst vhodných k poznávání. Zvolil jsem na jeho radu ubytování přímo v Lidovém domě v samém centru Nového Hrozenkova, městečka asi o dvou tisících obyvatelích, kam se v roce 1956 M. Trávníček přizpůsobil z nedaleké Horní Lidče.

Od Vsetína proti proudu Vsetínské Bečvy jsme se přes zajímavě znějící valašské dědiny Hovězí, Huslenky, Halenkov (na sebe téměř navazující) dostali do Nového Hrozenkova, kde jsme v centru našli v blízkosti kostela sv. Jana Křtitele a Památníku Antonína Strnadla naše přechodné místo pobytu.

Asi 500 metrů dál na levé straně rušné komunikace, vedoucí na Velké Karlovice, se nachází vkusně udržovaný rodinný dům s žlutavou fasádou a hnědým kanadským šindelem a zahradou plnou rybízu, ostružin, malin, vedoucí až k blízké železniční trati.

Nabyl jsem dojmu, že občasných návštěvníků zdaleka i zblízka k besedám kratším i delším nemá dům č. p. 516 nedostatek. Nikoho nevyháním, ani nezdržuji, milodary nevyžadují, ani neodmítám, zdůrazňoval vlídný hostitel.

Z jeho podnětu a na základě vlastního plánu jsme podnikli poznávací výlety do míst blízkých i vzdálenějších (Karolinka, Velké Karlovice, Soláň, slovenská Turzovka, Rožnov p. R., Bystřička, V. Meziříčí, Frenštát p. R., Kopřivnice, Štramberk, Hukvaldy).

S panem Trávníčkem jsme prošli samozřejmě N. Hrozenkov, zastavili jsme se v Huslenkách-Kychové, kde dělal léta vedoucího dětské ozdravovny. Náš o 15 let starší průvodce nám poskytl zasvěcený komentář ke všemu viditelnému i méně viditelnému v tom-

to kraji. Zvláště si vzpomínám, jak uváděl, že tento kraj byl kdysi zamořen tuberkulózou. Sám M. Trávníček se dlouhá léta na tuto chorobu léčil. Uskutečnili jsme s ním také delší automobilový výlet přes Vsetín do Bystřice p. Hostýnem, vystoupili na Hostýn a navštívili všechno, co k němu patří. Tedy poutní chrám, kde se odbývala právě mše poutníků z Halenkova, Jurkovičovu Křížovou cestu, jednotně upravený jezuitský hřbitov se základním orientačním poučením našeho průvodce (je zde pohřben arcibiskup Vaňák a několik přátel J. Demla). Pak jsme po obědě v restauraci U Hanuše navštívili Sarkanderův Holešov, Fryšták (zde vzpomínka na V. Renče) a celonárodně známé Slušovice.

Přirozeně jsem tohoto pobytu v tomto krásném koutě naší země využil také k několikahodinovým rozhovorům v jeho pracovně. Pan Trávníček nebyl jenom dobrý a zdvořilý epistolograf, ale i velmi dobrý vypravěč o literatuře, literátech, životě a vůbec. Při symbolické konzumaci záměrně voleného červeného vína na počest J. Čepa (byl prý jeho až neúměrný ctitel) jsme probírali všechno, co zajímalo obě strany. Mnohé z toho se stalo součástí dvou Trávníčkových vzpomínkových knih, které byly ve Vsetíně s příznivým ohlasem později vydány. Z našeho setkání je zajímavá fotografie, na níž drží v ruce svůj malířský portrét z mládí, sejmutý pro tuto příležitost ze stěny.

Vzpomínám, že jsem mu přivezl dárek v podobě audiokazety s mariánskými moravskými písněmi. S poněkud trpkým úsměvem (vzhledem k sluchovým potížím) ho přijal a vzápětí mě obdaroval zvukovým nosičem s Lukavského recitací Zahradníčkových básní.

Také jsem se ho zeptal: Litujete toho, že jste aktivní věk prožil vzdálen městským centrům, tak zvané na okraji? Dnes nelituji, ale připouštím, že byly doby, kdy jsem byl blízko k lítosti. Hodně času mi připadalo zmařeného. Ze zpětného pohledu vidím, že jsem se mýlil. Okraj je vlastně totožný s hranicí a život na hranici se podobá životu na hraně. Co může být dobrodružnější než život na hraně?

Při osobním loučení jsem pronesl Nezvalovy známé verše: „Chcem-li se setkati, nelučme se rač... Vyplň se osude!“ K osobnímu setkání již příležitost nebyla, zato

naše občasná korespondenční výměna byla stále vřelá, od jisté doby pak technicky usnadněna, protože pan Trávníček s pomocí své rodiny zvládl uživatelsky počítač a internet. Trvala téměř až do jeho posledních pozemských dnů, kdy mi děkoval za dlouhé přátelství.

V úplném závěru Trávníčkovy monografie o Čepovi z roku 1996 (*Poutí a vyhnanství*) nalezneme tato slova: „Čep je typem autora, který se netěší nadšenému zájmu mas; jeho hlas je modulovaný pro důvěrné oslovení pozornějších a hloubavějších čtenářů; nevemlouvá se do jejich přízně, ale když ji získá, stává se nenahraditelným, protože těch, jimž můžeme věřit bez výhrady, nikdy není dostatek.“ Domnívám se, že pan Trávníček zde bezděky napsal i výstižná slova o sobě samém a vyjádřil i smysl svého literárního úsilí. S takovými lidmi, jako byl on, je tento svět (a literární zvlášť), zavalený slovním smogem, roztěkanou klipovostí a komerční posedlostí, lidštější a přes všechny chmury nadějnější.

Pavel Studnička (1946) byl středoškolským učitelem na několika středních školách východních Čech. Nyní se věnuje kulturní publicistice a regionální historii. Žije v Pardubicích.

ZA MOJMÍREM TRÁVNÍČKEM

MARTIN STÖHR

Vracet se dnes k tomu, že spisovatel a editor Mojžíř Trávníček (1931–2011) byl pokorným služebníkem autorů a literatury, zvláště křesťansky orientované, je zbytečné, zaznělo to mnohokrát. Nebyl jsem mu nikdy tak nablízku, abych o něm dokázal říct něco opravdu nečekaného, přesto pro mne byl osobou velmi důležitou. Když mladý člověk začne vážně literárně tvořit, potřebuje mimo jiné potkat i několik rozličných figur. Každá symbolicky poslouží něčím jiným a každá je důležitá. Potřebujete někoho, kdo vás přátelsky *doprovodí*, někoho, kdo vás *zasvěťí*, ale i kohosi, kdo vás otcovsky *uzná* – rozumí se, že jen vzácně to může být skutečný otec. Když mi v roce 1995 vyšla první sbírka poezie, stal se pro mne takovou otcovskou postavou Mojžíř Trávníček, který se mým psaním tehdy se

vší vážností zabýval. Učinil tak v dopisech, recenzích, ale třeba i přednáškou na večeru poezie v jakési lidovecké klubovně. Právě ta vážnost a poctivost pro mne byla ohromující a zavazující. Bylo to důležitější než zjištění (samozřejmě příjemné), že mne střídmě chválí. Působil důstojně, ale měl smysl pro humor. Kdysi jsem byl přizván k setkání s jeho přítelem, někdejší spoluzákem z gymnázia. Vzpomínali spolu na roky v lavicích, hlavní slovo držel pan Trávníček, pilo se víno a my s Pavlem Petrem, tehdy také mladí, jsme se z plna hrdla a vůbec ne zdvořilostně zasmáli. Měl zvláště znělý, pěkný hlas. Mluvil rázně, s dikcí venkovského učitele; určitě je to někde vícekrát zaznamenáno. Setkávali jsme se opravdu příležitostně, většina našich kontaktů z posledních let byla pracovních a na dálku. Nevím, zda je vkusné mluvit o pohřbu jako o hlubokém zážitku, ale pro mne poslední rozloučení s ním takové bylo. Jsem rád, že jsem tu neděli sedl do auta a do Hrozenkova se vydal. Stojí tam obyčejný, vesnický kostel. Kněz hovořil zasvěceně, civilně a přece s účastí. Po dlouhém čase to byl mladý „náboženský profesionál“, který nepřipomínal prodávče hrnců s medem. Dechovka troubila, průvod s rakví se vydal kolem kostela ke hřbitovní bráně a velká socha Krista za zdí nad tou scénou strnule držela ruce, jako by svedla ochránit poslední cáry starého světa, které bylo znát v tom vlahém letním povětří. (Reproduktory a elektrické panty, které poroučejí nebožtíky na jiný svět v našich „obřadních síních“ bez obřadů jsou strašné.) I ten nejskromnější člověk určitě občas touží být vyvolán jménem, chce pocítit zájem a uznání. Jsem rád, že přišly svobodnější roky a také Mojžíř Trávníčka si našla mladší generace, zvláště lidé z okruhu revue *Proglas* a později i vsetínských *Textů*. Obdržel několik ocenění, konala se „trávníčkovská“ konference, na několika pěkných rozhovorech, které s ním po časopisech vyšly, bylo znát, že jej zájem těší. Někdo slouží obecnému blahu jako vůdce, jiný má dar působit v tiché a neokázalé službě. Málokdy si to připomeneme, ale právě díky lidem, jako byl Mojžíř Trávníček, je svět místo, kde se dá ještě stále dobře žít.

Martin Stöhr, básník, editor, zástupce šéfredaktora časopisu *Host*.

NA KOLE NEDOPORUČUJI...

JAN ZATLOUKAL

„Janu Zatloukalovi se vzpomínkami na cesty za Čepem.“ Tak to stojí ve věnování, které mi Mojmir Trávníček napsal do své poslední knihy *V letokruzích naboso* a které vystihuje téma, které nás svedlo dohromady. Byl to právě spisovatel Jan Čep a jeho dílo, o které jsme se zajímali – on jako jeho nedostižný znalec, já zprvu jako student a badatel-začátečník.

První dopis jsem Mojmiru Trávníčkovi napsal někdy na podzim roku 2000 jako student 4. ročníku studia Filozofické fakulty Univerzity Palackého podobně jako mnozí další, kteří chtěli poradit či najít požadovanou informaci, kterou jim neposkytla žádná literární příručka. Obdržel jsem tehdy stipendium na semestrální pobyt v severofrancouzském Lille, kterého jsem chtěl mimo jiné využít k dohledávání stop po Čepově životě ve francouzském exilu. Trávníčkovu čepovskou biografii *Pouť a vyhnanství* jsem znal takřka nazpaměť, torzovitě pasáže věnované exilové periodě mě však neuspokojovaly a chtěl jsem vědět víc. Odpověď, která přišla záhy, poněkud zchladila můj mladický zápal: mám prý hlavně vytěžít co nejvíce zkušeností z cizího prostředí a prospět své francouzštině. I přesto však, zaujat mou bakalářskou prací sledující motivy starce v Čepově povídkové tvorbě, mě pozval k sobě do svého venkovského ústraní. Ještě dnes mi zní v duchu jeho hlas v telefonu (i přes Trávníčkovu pochopitelnou averzi k telefonům kvůli jeho sluchovému handicapu, jsme si návštěvy takto většinou domlouvali), když mi vysvětloval, kterak se k nim dostanu, že musím překonat „táhlou levotočivou zatáčku, která se lomí jak bič“ a pak dál za kostelem po levé straně až k č.p. 516... Rád jsem pak, většinou v povánočním nebo prázdninovém čase, tyto poutě na Nový Hrozenkov vykonával.

Přes mírný skepticismus pana Trávníčka nebyl můj tehdejší pobyt ve Francii úplně neúspěšný: dovezl jsem odtamtud kopie asi pěti Čepových francouzských článků, z nichž nejcennější byla trojice „Úvah emigranta“ publikovaná v roce 1948 v deníku *Le Monde*. Následovala řada Trávníčkových dopisů, které obšírně reagovaly

ly na mé často neumělé překladatelské pokusy. Byly to desítky návrhů jednotlivých slov i celých větných konstrukcí, které mu, „absolutnímu čtenáři“, zněly falešně, výrazů, které nerespektovaly dobovou realitu nebo prostě neodpovídaly Čepovu stylu a jazyku. Nic z toho ovšem nevnucoval, nýbrž s vrozenou skromností předkládal jako alternativu k mým neobratnostem. Většina návrhů, ne-li všechny, byly zohledněny a Čepovy články pak mohly být publikovány v *Teologickém sborníku, Teologii & společnosti* a v *Aluzi*.

Od samého prvopočátku mého badatelského úsilí mě Mojmir Trávníček povzbuzoval v práci a dodával tolik potřebnou sebedůvěru. Zcela přirozeně si uměl získat přízeň mladých (stačí vzpomenout okruh veskrze mladých literátů kolem vsetínského časopisu *Texty*, kteří pak k jeho pětasedmdesátinám uspořádali „trávníčkovskou“ konferenci) a také si od nich hodně sliboval, jak to formuloval již v druhém dopise v reakci na mé pochybování a autokritické sklony: „Nesouhlasím ovšem s Vámi tak docela, píšete-li, že ve dvaceti letech lze těžko napsat něco objevného. Myslím si totiž, že mladý pohled je vždycky svěží, a je-li to pohled nové generace, vidí věci ze zcela jiného úhlu a možná objevněji, než když je člověk uvězněn do svých stereotypů.“ (2. října 2000) Obdobně mě v roce 2004 těšila jeho slova, jimiž reagoval na mou skleslost po sice úspěšně obhájené, ale s četnými výhradami k metodologii, roční postgraduální práci na francouzské univerzitě: „Nevím věru, co by Vaši oponenti například řekli Opelíkovým *Holanovským náповědám*, které jsem si s potěšením přečetl jako to nejlepší, co bylo o Holanovi napsáno – a přece Opelík vůbec nezastírá svou lásku, nenatahuje básníka na mučidla teorií, ale prostě s pozorností a zaujetím čte, co básník napsal, a snaží se porozumět.“ (2. srpna 2004)

Jestliže z dopisů mi vyvstává v paměti Trávníček jako moudrý rádce a povzbuditel, z osobních setkání je to hlavně poutavý vypravěč a srdečný hostitel. Několikahodinová posezení na divanu v jeho pracovně příjemně provoněná kávou a cukrovím bývala vyplněna jen zčásti hovory literárními. Poté, co jsme si sdělili novinky týkající se Čepa a našich vzájemných pracovních

projektů a plánů, sáhl Mojmír Trávníček do nevyčerpatelného fondu historek, příhod a anekdot ze života. Jako všichni lidé postižení sluchovou vadou se ji snažil utlumit tím, že co nejvíce hovořil sám, aby se tak vyhnul vyčerpávajícímu odezírání. Živě přede mnou defilovaly figury literárního života, které za svého života poznal (dr. Fučík, I. Slavík atd.), nebo osudy jeho vlastní či jeho blízkých. Když jsem se stal po návratu z francouzských studií středoškolským učitelem, zvláště rád jsem poslouchal vyprávění o tatínkovi, který byl řídícím v Horní Lidči, nebo o jeho vlastních studiích na Vsetíně, které barvitě líčí i ve *Skrytých letokruzích*. Mojmír Trávníček, ať už osobně, nebo ve svých vzpomínkových knihách, nebyl jen vypravěčem mimořádně poutavým, ale také vtipným. Když mluvil, oči mu čtveráčky hrály a na rtech se nezdířka objevoval radostný, někdy až lehce ironický úsměv. Něco z toho humoru často prosakovalo i do dopisů v podobě vtipných poznámek. Jednou jsem se za ním do Hrozenkova vydal na kole, čehož potom opakovaně využíval, když zakončoval své, zejména zimní, dopisy pozváním k návštěvě: „Na kole nedoporučuji!“ Jindy zase připomínal ztížený přístup k domu způsobený stavebními pracemi: „Těším se, že se u mne zastavíte. Nemusíte se letos obávat žádných barikád a nebezpečí stavenišť. Velikolepý plot už je hotový a branka se lehce otevírá. Jen zavolejte předem, nevznikla-li nějaká jiná překážka.“ (2. srpna 2004)

Naposledy jsem Mojmíra Trávníčka navštívil v zimě roku 2010. Vezl jsem mu edici korespondence mezi Janem Čepem a Vladimírem Peškou, kterou jsem připravil pro brněnské nakladatelství CDK pod názvem *Milý Vladimíre... Milý Maestro...* Byl rád, že jsem přijel i s manželkou, kterou chtěl již dříve osobně poznat, zároveň však na něm bylo vidět, jak je skleslý, jak na něj doléhá těžká nemoc, kterou trpěla jeho paní. Mluvil s námi tehdy také o manželství, o tom, že my představujeme manželství na svém počátku, zatímco oni již na sklonku života. Několikrát se velmi dojal a plakal... Za několik týdnů, možná měsíců jsem četl parte paní Trávníčkové. K osobní návštěvě Hrozenkova jsem tehdy neměl odvalu... Byl jsem tam až více než o rok později na pohřbu Mojmíra Trávníčka. I přes jeho od-

chod a mezeru, kterou po sobě zanechal, vnímám velmi intenzivně onu čepovskou „přítomnost nepřítomných“. A Mojmír Trávníček je v mém životě přítomen opravdu hodně.

Jan Zatloukal (1978), vyučuje francouzský jazyk na gymnáziu Olomouc-Hejčín a francouzskou literaturu na Katedře romanistiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého.

SKRYTOST PATŘÍ K NEJLEPŠÍM DARŮM ŽIVOTA

FRANTIŠEK RAFAJA

Není lehké psát vzpomínku na člověka, kterého jsme měli rádi, se kterým nás pojilo dlouholeté přátelství a který nás teprve nedávno opustil. Jen nesnadno se smírám s tím, že se už nikdy nepozdravím s přítelem Mojmírem Trávníčkem ve dveřích jeho domu č. 516 v Novém Hrozenkově, že mně už nikdy nepříjde jeho dopis, text či knížka, kterými mě tak často obdaroval. Ještě stále se občas přistihnu při tom, jak v doručené poště v počítači hledám jeho jméno.

Poprvé jsem se s jeho jménem setkal při návštěvě paní Sorbiové v Myslechovicích někdy na přelomu 70. a 80. let. Když tato nejmladší sestra Jana Čepa viděla můj velký zájem o dílo svého bratra, upozornila mě na dva znalce Čepova díla – Mojmíra Trávníčka a čepovského sběratele Ladislava Šebelů z Plumlova. Oba přátelé mi otevřeli další cestu k životu a dílu Jana Čepa. L. Sorbiová mně hned při první návštěvě zapůjčila útlý strojopisný sborníček, který obsahoval odpovědi 30 respondentů na soukromou anketní otázku L. Šebely: Kterou Čepovu knížku nebo jednotlivou prózu máte nejraději? Ankety se zúčastnil také Mojmír, který ve své odpovědi označil Jana Čepa za autora svého srdce. Souboru odpovědí, které poslali pořadatelé ankety Čepovi přátelé a čtenáři, dal formu úhledného strojopisného svazčku, který se pak stal prvním v dlouhé volné řadě drobných čepovských strojopisů. Jednotlivé svazčky formátu A4 v počtu 13–40 exemplářů připravoval Mojmír se svým plumlovským přítelem v letech 1975–1993 pro okruh přátel a sympatizů-

jících zájemců jako novoročenky na paměť narozenin Jana Čepa (31. 12.) a jeho smrti (25. 1.). Materiály pro tyto tisky čerpali z Šebelova bohatého čepovského archivu. Mojmír obstaral vlastní textovou přípravu včetně výroby a pro většinu novoročenek napsal i průvodní slovo. Každý z těchto svazečků má trvalou hodnotu (publikovány byly i některé Čepovy rukopisné neznámé práce) a je přínosem k poznání díla Jana Čepa. Nenahraditelnou cenu mají např. některá osobní svědectví v obsáhlejší souboru vzpomínek na J. Čepa, do kterého přispěli všichni Čepovi žijící sourozenci a více než dvě desítky významných osobností, např. O. F. Babler, Kl. Bochořák, B. Fučík, M. Habáň, A. Kratochvil, F. Lazecký, J. Reynek, I. Slavík aj. Po letech jsem jej doplnil přepisem vzpomínek a zdravic k Čepově sedmdesátce od 27 přátel z exilu, které jsem přepsal ze záznamů z vysílání Rádía Svobodná Evropa. Rád jsem také přijal nabídku svých čepovských přátel Mojmíra a Ladislava na spoluúčast při obstarávání fotografických příloh novoročenek.

Mojmír mně byl od počátku blízký svým zaměřením na významné křesťanské autory, což souviselo s jeho hlubokou křesťanskou vírou. Když jsem se později mohl seznámit s publikacemi jeho samizdatělstva, žasnul jsem nad obrovským rozsahem práce, kterou vykonával tento vynikající editor a nesmírně pracovitý a trpělivý přepisovač tisíců strojopisných stránek v skrytu valašského venkova v dvacetiletí 1970–1989. On sám odhadoval rozsah své tehdejší samizdatové produkce na 60 000 stránek a podle vlastního vyjádření „uštval“ při tom asi tři psací stroje. Na otázku, čeho si ze své samizdatové práce nejvíce váží, odpověděl začátkem 90. let Pavlu Petrovi stručnou bibliografií: „Čep, Zahradníček, Fučík, Vokolek, Deml, spolupracoval jsem však i s O. F. Bablerem a jinými.“

Jako korespondenta jsem Mojmíra poprvé poznal v létě 1985, kdy mě oslovil přátelským dopisem, ke kterému připojil svůj první dárek – opis dvou částí básnického deníku I. Slavíka. Současně mě zval na návštěvu Nového Hrozenkova. Rád bych jej navštívil, mj. také proto, abych mu věnoval čepovské snímky, které jsem krátce předtím přivezl z Paříže. Rehabilitace po nedávném úrazu mě však přinutila odložit cestu na Valašsko až na další rok. Snímky jsem mu tedy poslal

Mojmír Trávníček, květen 2010, foto František Rafaja.

a on si z nich s L. Šebelou vybral jako frontispis připravované novoročenky pohled na náhrobní kámen, pod kterým odpočívá tělo Jana Čepa na dalekém hřbitově v La Celle Saint-Cloud u Paříže.

Od počátku naší vzájemné korespondence projevoval Mojmír vůči mně a mým aktivitám nesmírnou vstřícnost. Hned v prvním dopise mně napsal: „Podle možnosti Vám rád posloužím, v čem budu moci.“ Mojmírovy dopisy a později i naše vzájemné návštěvy se pro mě staly nesmírně cenným a bohatým zdrojem informací o křesťansky orientované literatuře, které přítel vytrvale a pokorně sloužil celý život. V příloze svých dopisů mě štědře obdarovával četnými strojopisnými samizdaty a dalšími, jinak špatně dostupnými texty a soubory korespondencí významných, převážně katolických autorů a tvůrců perzekvovaných komunismem. Byly mezi nimi samizdaty vzniklé z jeho spolupráce s básníkem Vl. Vokolkem, s prof. Glivickým a jeho čapkovsko-reynkovským spolupracovníkem L. Kunderou, s básníkem I. Slavíkem, s překladatelem O. F. Bablerem aj., ale také rozsáhlé přítelovy opisy textů a korespondencí J. Čepa (např. juvenilie), J. Zahradníčka, F. Halase, J. Floriana, F. Křeliny, J. Durycha, B. Fučíka, M. Dvořáka, Kl. Bochořáka aj. To všechno tvořilo jakési stupně samizdatů, které byly průpravou a přípravou pro Mojmírovu aktivní účast na rozsáhlém samizdatovém vydavatelském díle Bedřicha Fučíka, pro který lze použít souhrnný název Rukopisy VBF Praha. Tato edice původně zahrnovala tři řady sebraných

spisů – Díla Jakuba Demla, Jana Čepa a Jana Zahradníčka a později i čtvrtý – Dílo Bedřicha Fučíka. U první řady Mojžíř fungoval jako nesmírně pilný a trpělivý písař (opsal celkem 6 200 kvartových stran) a vedle toho se podílel na textologické přípravě. U dalších řad se pak vedle přepisování textů uplatnil jako znamenitý editor. Jeho rukama prošlo v letech 1977–1987 asi padesát titulů tohoto komplexu. Byla to pro něho práce namáhavá, ale současně radostná a on ji považoval za užitečnou. V devadesátých letech, kdy už Fučík nežil, pokračoval v této práci i při řádných knižních vydáních.

Přítel si vytvořil vlastní, nesebestředný, jasný a přehledný dopisový styl, v kterém nechybí jeho jemný a laskavý humor včetně sebeironie. Jeho dopisy jsou dokladem stylistického mistrovství vyjadřovat se ve zkratce. Podle přítelova svědectví měl na tom velkou zásluhu Zdeněk Rotrekl, který koncem šedesátých let přizval Mojžířa ke spolupráci na lidoveckém kulturním týdeníku *Obroda*. V situaci, kdy byl Rotrekl tlačěn naprostým nedostatkem místa, vedl své spolupracovníky – mezi nimi i Mojžířa – k maximální stručnosti, k hutnosti a k věcnosti příspěvků. To poučení si pak Mojžíř nejednou připomínal. Jeho korespondence má svoji jiskru a svědčí o tom, že přítel psal dopisy rád. Naši vzájemnou korespondenci, zahrnující na 500 Mojžířových dopisů, ukončila letos na jaře po 26 letech jeho těžká nemoc.

K našemu prvnímu osobnímu setkání došlo po téměř roční korespondenci v polovině roku 1986, kdy mě do Nového Hrozenkova zavezl náš společný přítel L. Šebela. Můj osobní dojem nijak nezklamal to, čím na mne působily Mojžířovy dopisy: ani sebemenší stopa jakékoliv pózy, estetismu či nadřazenosti. Milý, laskavý, vlídný a skromný člověk – až pokorný. Pozorný hostitel, vtipný besedník, pilný čtenář s udivujícími obrovskými znalostmi české literatury. Člověk s velkým smyslem pro jemný, inteligentní humor. Pozdější časté písemné i osobní kontakty, spolupráce při pořizování opisů, po listopadu 1989 pak i při pořádání přednášek, literárních pásem a výstav a občasné společné literární i turistické výlety postupně prohlubovaly naše přátelství a byly pro mě vždy svátkem. Mojžíř, který měl obrovskou čtenářskou potřebu, si z návštěv u nás vždycky odvážel hromadu knižních zápůčků. V po-

sledních letech, kdy už nemohl vycházet z domu, jsem pilného čtenáře zásobil ze svého „knihoskladu“ podle jeho výběru z elektronického soupisu knih.

Přátelství Mojžířa Trávníčka považuji za velký a nezasloužený dar. Vracím se teď často k dopisům a knižním i časopiseckým textům přítele, který prožil život mimo literárněvědná centra a kterému nepřízeň doby poskytla náležitě publikační možnosti až v jeho pozdním věku. On se však ve své skromnosti domníval, že žít v ústraní je lepší než na výsluní proslulosti. Konečně – vyjádřil to i v závěru své dedikace, kterou mně vepsal do své vzpomínkové knížky *Skryté letokruhy*: „Odzkoušel jsem si ostatně, že SKRYTOST patří k nejlepším darům života.“

František Rafaja (1943), literární publicista, kulturní a vlastivědný pracovník, zabývá se dlouhodobě mapováním české literatury vytvořené autory křesťanské orientace.

VELKÝ ČTENÁŘ M. T.

DALIBOR MALINA

Mojžířu Trávníčkovi se život otevřel naplno až po roce 1989. Osmapadesátiletý úředník pojišťoven a správce dětského domova mohl pseudonym Jan Rolek či různé šifry, kterými podepisoval své příspěvky v novinách a časopisech, konečně nahradit plným jménem. V roce 1993 ho pak v brněnské *Rovnosti* představil v medailonku nazvaném případně, trefně a nápaditě „Němě žasna aneb Písař M. T.“ Ludvík Kundera. Mezi kopci v zámečku v Kychově, v němž byl zřízen dětský domov, ale taky doma v Novém Hrozenkově přepsal Mojžíř Trávníček v době nesvobody desetitisíce stran textů pro samizdaty křesťansky orientovaných autorů a přípravu jejich sebraných spisů, připravoval dnes už vzácné a vyhledávané novoročenky, vítal hosty, známé české spisovatele, ale i přátele, kamarády a studenty, kteří i v deformovaných dobách začali objevovat velikost autorů pohybujících se mimo utrápená ideologická schemata. Mojžíř, jak jsem mu směl posledních pět let přátelsky říkat, rád vzpomínal na nekonečná přepisování textů, z nichž k mému podivu a obdivu

mladých literátů, kteří se kolem něj začali sdružovat poté, co jsme ve Vsetíně začali vydávat skromný čtvrtletník *Texty*, mnohé pasáže, zejména pak básní svých oblíbených autorů, uměl z paměti. A vesměs to nebyli autoři nejvěhlasnější. Spíš autoři z literárního stínu, jak obrazně v nekrologu při Mojžírově úmrtí označil okruh Trávníčkova zájmu v *Lidových novinách* Jiří Peňás. Nikoliv ze stínu, který vrhala politická nepřítel, ale ze stínu, který vrhá a s sebou nese obvykle periferie ať už geografická nebo tematická či jakákoliv jiná. Okouzleně jsme pana Trávníčka poslouchali a předem věděli, že to bude stát za to. Když se ujal slova, když překonal obvyklý počáteční ostych, který se dostavoval téměř vždy, když vystoupil ze své samoty, uzavřel se soustředěně do svého světa a pak ho zprostředkovával. Vyprávěl o něm. Napínavě a obdivuhodně. Někdy dlouze zastavoval čas, jindy ho předbíhal svými soudy a tušením. Říkával v soukromí, že mnohmluvností maskuje svůj handicap, silnou nedoslýchavost. Ta ho znejšťovala, odvracela od účasti na společenských událostech, vadil mu trvalý šum ve větších společnostech, přes nějž se k němu slova, třeba i velmi blízkého rozhovoru, dostávala velmi obtížně. Snad také proto dával přednost písemnému projevu a říkal, ale také ve svých vzpomínkách o sobě napsal, že je „člověkem korespondenčním“. Psal a vyměňoval si dlouhé dopisy se svými přáteli, vyjadřoval se precizně, pevným, krásným, vypsáním rukopisem. Jeho dopisy byly obsažné a věcné. Neměl rád tlachaly, přehlížel texty rozředěné přeslazenou lyrikou, odolával stereotypním pohledům na krásy světa – chce se dokonce říci na všechny krásy světa. I svůj kraj – Valašsko, tak často idealizovaný, vtěsňovaný do idylických symbolů, viděl střízlivě a reálně. Zdálo se mi, že ho vidí rozmachem vzdělance historicky, jako by měl v sobě zabudovány cesty a těžké kroky předchozích generací, které jím prošly a zápasily v něm o vlastní kus šťastného dne. Nijak ho proto neudivil pocit básníka Ivana Slavíka, který při jedné z návštěv Kychové a Nového Hrozenkova Mojžírovi sdělil svůj syrový, teskný a nostalgický pocit z krajiny, lidí a prostředí, ve kterém on sám a jeho sousedé žijí. Ale to patřilo spíš k létům sedmdesátým a osmdesátým, léta následující už prozářil jiný duch.

Mojmír Trávníček byl zahlcen prací, byl často vyzván k literární reprezentaci při udělování literárních cen a sám obdržel v roce 2007 cenu Zlínského kraje Pro Amicis Musae. Byl zatížen požadavky na editování, ke knihám, které připravil k vydání, psal zasvěcené doslovy, věnoval se kritice a stále bádá. Hledal doposud neznámé souvislosti života spisovatelů a jejich děl, přísně posuzoval postoje a hodnocení literárních vědců a pomalu přesouval zájem od beletrie k naučné literatuře, memoárům a bohatě vydávané korespondenci autorů. Vlastní pohyb na literární scéně a podíl na literárním dění s oblibou označoval jako „zakázkové spisovatelství“, ve své skromnosti je považoval za samozřejmou službu autorům a jejich dílu, sám pak za texty zůstal zcela programově skryt. Mnozí ho vyzývali k obratu k autorským textům a veřejně oceňovali jeho jazykovou vytríbenost a udivující životní zkušenost s citem pro velká zobecnění i pro životní detail, postoje podložené jistotou víry a mravní čistoty. S malými výjimkami ve svých vzpomínkových knížkách se tak nikdy nestalo. Byl příliš autokritický a otevřeně se hlásil k označení, které mu připsal Ivan Slavík: velký čtenář.

Neměl bych zapomenout na rys, který mně a mým přátelům byl zvláště blízký a který nebývá u velkých osobností zdaleka tak samozřejmý. Nerozlišoval velkou a malou kulturu, velké a malé kulturní události, nepodceňoval takzvanou regionální literaturu a umění. Naopak. Byl její součástí, a to natolik, že dokázal povýšit místní kulturní události v Novém Hrozenkově, na Vsetíně i v okolí na slavnosti mimořádných zážitků dlouho uchovávané v paměti jejich účastníků. Kdo by dnes u nás tolik věděl o svérázných individualitách a košatých osobnostech starých válečných a poválečných gymnaziálních profesorů ve Vsetíně, o nadšencích, kteří utvářeli základy cílevědomého a invenčního přístupu k lidovému valašskému umění, znal jména profesora Karla Langra, malíře a etnografa, jenž trávil každé prázdniny na Novém Hrozenkově, aby dokumentoval tamější lidovou kulturu, zejména pak architekturu a řemeslný projev, jména malířů Františka Strážnického a o několik desetiletí mladšího Antonína Kaderky, dokumentujících osobitým výtvarným způsobem valašskou krajinu? Kam by se podělo povědomí o nebývale těsných vztazích známého fotografa,

nedávno zesnulého Miloslava Stibora, k prostému venkovskému životu a citu pro neobvyklé události v téměř ztracených krajinách východní Moravy, například pro motorové létání v Novém Hrozenkově, pro události, které tak spolehlivě odhalují staré mapy? Byl to Mojmír, který často svou tichou přítomností dokázal probudit myšlenku či nápad v čin i u jiných, u fotografa Stibora to bylo rozhodnutí ke knižnímu vydání významných místních dokumentů, které odhalovaly nové věci a souvislosti z historie takzvaného horního Vsacka, jak do dnes bývá označován kraj kolem Velkých Karlovic.

Vracím se často, tak jak jsem se vracíval za života neobyčejného člověka Mojmíra Trávníčka, k hledání odpovědí na otázky po prvotních a rozhodujících zdrojích jeho mimořádné poučenosti, vzdělanosti a invence

a nemohu ani dnes odpovědět jinak, než jak jsem učinil v doslovu k Mojmírově vzpomínkové knížce *V leto-kruzích naboso*, kterou jsme mu vydali ve Vsetíně před necelými dvěma roky. A odpověď, obraz oněch zdrojů, je až dojímavě prostý. Tvoří ho „hlasy otce a bratrů, studentští přátelé, zvláštní tichý svět venkova s prašnými cestami naplněnými významy, ztajenými dramaty a důvěrným hlasem zvonů, dávný mlčenlivý ostych při zastaveních nad detaily básnických a prozaických textů, nad obrazy krajiny, paměť a stále paměť uchováující velká a přísná rozhodnutí posilovaná vědomím, že neseme svými životy velká poselství pravdy a víry“.

Dalibor Malina, knihkupec, nakladatel, vydavatel čtvrtletníku *Texty – Vsetín*.

**literární kritika
recenze
literární historie
beletrie
rozhovory
polemiky
publicistika**

Nejčastěji vycházející literární časopis v českých zemích, letos již 20. ročník. Čtyřicet stran nového formátu, jedenáct čísel ročně.

Lze objednat poštou, e-mailem, telefonicky, osobně
Tvar, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 234 612 398, 234 612 399
e-mail: tvar@ucl.cas.cz
Cena pro předplatitele 22,- Kč

www.itvar.cz

„Kogda u vas budět bumaga...”

Vzpomínka na Markétu Fialkovou

JOSEF MLEJNEK

Nechci psát nekrolog Markéty Fialkové (27. 3. 1956), rozené Němcové, jejíž život náhle vyhasl 23. srpna letošního roku v hlavním městě Albánie Tiraně, kde působila jako česká velvyslankyně. To již lépe učinili jiní – a kdyby neučinili, bylo by již stejně pozdě. Navíc jsem nejstarší z dětí Jiřího a Dany Němcových stačil v osmdesátých letech poznat jen letmo, na rozdíl od jejich bratrů Davida nebo Ondřeje.

Chci jen znovu připomenout událost z konce roku 1990, která svědčí nejen o Markétině velkodušnosti, ale také o její schopnosti operativně reagovat a účinně pomoci. Někdy na jaře 1990 jsme cestovali s kolegy z redakce revue *Střední Evropa* do Varšavy. Na cestu přes polské hranice nám tehdy stačilo pozvání od Solidarności – kromě pasu samozřejmě. V našich myslích stále panoval popřevratový horečnatý stav, jakési permanentní *Ča ira!*, údiv, co všechno jde – a ještě půjde, jakoby bez problémů. Dodnes nemohu na ona „pionýrská“, to jest průkopnická léta nevzpomínat bez nostalgie a pohnutí. Jeli jsme jako chudší příbuzní navštívit polské kolegy disidenty a vydavatele samizdatů: mnozí z nich v té době pracovali v *Gazetě Wyborczej*. Na dva dny jsme rozbili stan na českém velvyslanectví. Docela nedávno předtím byla jmenována nová velvyslankyně Markéta Fialková. Z každého kouta tehdy sice vyčuhovaly tzv. staré struktury, ale ty se nijak nešprajcovaly, spíše se mohly přetrhnout, aby nelezly milost v očích nové „vrchnosti“, která se navíc vrchnostensky nechovala. Pokračoval tam například léta zavedený zvyk: zaměstnanci velvyslanectví si běžně vyměňovali s pracovníky velvyslanectví sovětského plzeňské pivo za šampaňské – tuším, že to bylo basa za basu.

Ještě v listopadu téhož roku jsme společně s básníkem a překladatelem Jiřím Červenkou uskutečnili

dlouho plánovanou a vysněnou cestu do Litvy. Jiří v samizdatech publikoval skvostné překlady Miłoszovy rané poezie, já jsem do té doby přeložil několik esejů polského nobelisty. Cesta do Litvy se však neobešla bez komplikací. Země byla tehdy součástí Sovětského svazu a k pobytu v ní bylo třeba mít tamními státními orgány schválené pozvání. Jiří měl už vše vyřízeno, zatímco já, ač mi je náš společný přítel Almis Grybauskas odeslal včas, jsem neměl v den odjezdu nic v ruce – pošta z Litvy k nám do Československa tehdy nechodila přímo, jak jsem se později dozvěděl, ale přes nějaký kontrolní uzel v Moskvě nebo Leningradu. Přes polské hranice jsem se dostal snadno, neboť jsem se mohl – kromě pasu – vykázat také platným bianco pozváním od Solidarności z jara, ale na sovětské litevské hranici jsem neuspěl. Pochybuji, že by mi tehdy bylo něco platné pozvání například od Sajudisu. Na všechna má vysvětlení a prosby důstojník s velkou čepicí odpovídal mechanicky: „Kogda u vas budět bumaga...” – Tu mi na počkání vystaví pověření činitel na sovětské ambasádě ve Varšavě, ujišťoval mne. Zatímco Jiří nabral přes Minsk směr Vilnius, musel jsem se od hranic vrátit zpátky. Cestou do Varšavy jsem jen doufal, že zastihnu Markétu nebo jejího muže, fotografa Přemysla Fialku, doma a že je požádám o nocleh a o radu. Na nádraží jsem si vzal taxíka, bodrý řidič se mne, cizince z Čech, zeptal, jestli ten Havel u nás dobře vládne, a po mém ujištění, že dobře, mne trochu povozil po noční Varšavě. (Kdybych věděl kudy, byl bych na čs. velvyslanectví v ulici Růžová alej dřív pěšky, o předraženém účtu za taxi nemluvě.) Půl hodiny po půlnoci u Fialků na velvyslanectví nikdo nespál, otevřeli mi a trochu pobavení přijali krajana v nesnážích s otevřenou náručí. Představoval jsem si, že nazítří

ráno zavolám domů, a že pokud pozvání už přišlo, postačí, když mi je nějakým způsobem někdo do Varšavy odfaxuje. (Tehdy se všechno faxovalo.) Markéta však pochybovačně zavrtěla hlavou. I kdyby pozvání došlo, fax není originál, je reálné nebezpečí, že tě vrátí zpátky i na druhý pokus. Slíbila mi však, že se pokusí získat pro mne sovětské vízum, které ovšem sovětské orgány nevydávají na počkání – „normálně“ bych si na ně musel počkat minimálně dva tři měsíce. Ráno jsem si mohl zavolat domů, Almisovo pozvání skutečně dorazilo... Ale mezitím mne už vyfotili na žádost o vízum, s ním jsem musel vyrazit na sovětské velvyslanectví. Hodil mne tam řidič velvyslanectví, který si naložil ně-

kolik bas s plzeňskou dvanáctkou, aby ji v zavedeném kurzu vyměnil za šampaňské. Na sovětském velvyslanectví mne na chvíli ovanul dech „jiného světa“ – soustava zrcadel, zvláštní, nevypočitatelné pohledy personálu, vteřinový úlek, že si mne tam nakonec nechají. Ale „bumagu“ jsem měl v ruce dříve, než šofér stačil v úložném prostoru služebního auta přeskládat butylky se šampusem. Zasluhou paní velvyslankyně jsem tak dorazil do Vilniusu pouze s jednodenním zpožděním, na Všech svatých, léta Páně 1990.

Josef Mlejnek (1946), básník, kritik a překladatel, dlouholetý spolupracovník časopisů *Proglas* a *Revue Politika*.

REVUE ČESKÉ KŘESŤANSKÉ AKADEMIE

www.krestanskaakademie.cz

UNIVERSUM

► rozhovory
► analýzy
► komentáře

Ukázkové číslo či předplatné zajistí: **SEND Předplatné, s. r. o.**, P. O. Box 141, 141 21 Praha 4, tel.: 225 985 225, fax 225 341 425, e-mail: send@send.cz

► vychází 4x ročně ► cena 40 Kč ► roční předplatné 160 Kč ► ukázkové číslo zdarma ► www.send.cz

Vzpomínka na Viktora Někrasova

OTA FILIP

V minulých Kontextech jsem pozorně četl velmi zajímavý článek Ivany Ryčlové „Neprávem opomíjený Viktor Někrasov“. Jsem moc rád, že paní Ryčlová věnovala Někrasovovi i odbornou pozornost. Snad bude redakci a autorku zajímat moje vzpomínka na krátké setkání se spisovatelem.

V létě roku 1977 pozvala Bavorská akademie krásných umění do Mnichova téměř všechny významné spisovatele-exulanty z takzvaných „socialistických zemí“, k přátelskému setkání. Iniciátor toho setkání, německý spisovatel Horst Bienek, tehdy v akademii ředitel třídy literatury, nehodlal pořádat oficiální akci, sjezd nebo konferenci, ale přátelská posezení, několik čtení a tři společně večery.

Poznamenávám na okraj: z české strany pozvání do Bavorské akademie přijali Pavel Tigrid, otec Anastáz Opasek, Karel Kryl a další, jejichž jména mi vypadla z paměti. Pamatuji, že jsme pozvali i Milana Kunderu, ale ten na podobné akce, ať už je pořádal kdokoli, nejezdil. Věra Linhartová se omluvila krátkým dopisem, v němž Akademii sdělila, že se podobných setkání exulantů nezúčastňuje.

V ruské „skupině“, která v létě 1977 dorazila z Paříže do Mnichova, byli – mezi jinými – i mí tehdejší přátelé, z nichž, bohužel, už nikdo nežije: spisovatel Andrej Sinjajski s manželkou, prof. Efim Etkind, germanista z Petrohradu, tehdy na Sorbonně v Paříži, a Viktor Někrasov, s Vladimírem Maximovem spoluvydavatel časopisu *Kontinent*, který vycházel v Paříži.

Poslední večer jsme se všichni sešli v sále Akademie. Naši ruští přátelé objevili v lednici v kuchyni poslední dvě láhve vodky.

Před desátou večer vodka došla.

Pamatuji si: Viktor Někrasov si za obě uši zastrčil dvě bílé růže a recitoval cosi z Puškina a potom, rovněž z paměti, z Mandelštamovy básnické sbírky *Tristia* první dvě básně. Když domluvil, tak jsme mu všichni – většina rusky nerozuměla ani slovo – zatleskali.

Nejvíce tleskal německý básník Hans Egon Holthusen, za války voják Wehrmachtu, bojovník ve Stalingradu,

potom šest let v zajetí, kde se naučil rusky, znalec německé poválečné poezie, hlavně Gottfrieda Benny.

Viktor Někrasov si po recitaci přisedl k Holthusenovi a dali se, rusky, do řeči. Seděli jsme s Efinem Etkindem vedle, tak jsme rozhovor Holthusena s Někrasovem mohli slyšet.

Po několika zdovořilostních frázích a dotazech na stav zdraví, jestli ještě slouží, Někrasov, autor románu *V stalingradských zákopech*, zvažněl, začal Holthusenovi tykat a zeptal se:

„Slyšel jsem, že jsi byl ve Stalingradě.“

Německý básník, za války člen Wehrmachtu a na konec ve Stalingradu, odpověděl tiše: „Byl... a tam mě zajali.“

„A kde jsi bojoval?“

„V boční ulici u Stalinova náměstí,“ odpověděl Holthusen. „Byl tam jakýsi obchodní dům. Vyhořel. My jsme se zakopali u západní zdi, Rusové asi třicet metrů od nás v hale. Když se nestřílelo, tak jsme Rusy slyšeli mluvit.“

„Kdy jsi tam byl?“

„Den před Vánocemi a až do Silvestra.“

Viktor Někrasov si nalil poslední zbytek vodky, polkl naprázdno, sklonil hlavu a řekl:

„V troskách obchodního domu, třicet metrů od tebe, jsme se zakopali i my. A v noci jsme vás, Němčoury, slyšeli zpívat *Stille Nacht, heilige Nacht* – Tichá noc, svatá noc... Zpíval jsi taky?“

„Zpíval...,“ šeptl básník Holthusen.

„Na to se musíme napít,“ řekl Někrasov.

Ale vodka už došla.

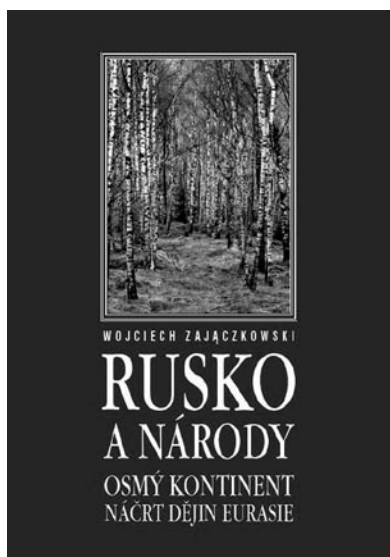
Ti dva, Hans Egon Holthusen, za války ve Stalingradu desátník Wehrmachtu, a Viktor Někrasov, tamtéž ve stejné době jako Holthusen poručík Rudé armády, seděli dlouhou chvíli mlčky se skloněnými hlavami u prostřeného stolu a srkali, protože vodka došla, červené víno z Frankenu.

Ota Filip, od roku 1976 člen Bavorské akademie krásných umění, píše a publikuje česky i německy.

Triumf národů

ONDŘEJ DITRYCH

Dobrých studií o Rusku není nikdy dost. Kniha *Rusko a národy*, jež na podzim vyšla v českém překladu, je jednou z nich. Při přemýšlení, jak ji uvést pomocí přirovnání, vytanou na mysl *Ostrov* (2003) Normana Daviese. Wojciech Zajączkowski, kdysi novinář, poté diplomat a od loňska polský velvyslanec v Moskvě, přibližuje prostor, který nazývá vzhledem k jedinečným zeměpisným podmínkám „osmým kontinentem“ podobně jako Davies perspektivou nikoliv dominantní mocnosti, jež zásadně ovlivnila způsob výkladu jeho dějin, ale oněch *ostatních* – neruských národů a společností, která jim předcházela. Svými vlastními slovy tak odkrývá „neruský rozměr dějin Ruska a plynulost dějinných procesů, které v něm probíhaly a probíhají“ (s. 7). A ačkoliv je představen jako historický esej, s *Ostrov* snese *Osmý kontinent* srovnání nejen svou čtivostí, ale i erudicí autora, který čtenáře s jistotou provádí dějinnými procesy rozehrávanými na živě vykresleném podkladu eurasijské krajiny. Její dominan-

Wojciech
Zajączkowski:
*Rusko a národy:
Osmý kontinent,
náčrt dějin Eurasie*,
přel. Petruška
Šustrová, Praha:
Misgurnus 2011.

tou je Velká step, synonymum pohybu – vojsk, zboží a myšlenek – z jednoho konce zemské masy na druhý; téměř romanticky oživená síla, která nadává ty, kdo po ní putují, rychlostí. Rychlostí, jež se po způsobu viriliovské dromologie a podobně jako v mackinderovské geopolitice proměňuje v sílu a podmaňující moc. Úvodní kapitola ale není zdaleka jen teorií stepi. Neméně důležitým cílem je ukázat na kulturní rozmanitost osmého kontinentu před vzestupem Moskvy, připravit pro něj podloží a na okraj poukázat na snahy o alternativní uspořádání stepního západního okraje, ztělesněné v ambicích litevského státu.

Druhá kapitola představuje příčiny vzmachu a expanze Moskevského knížectví. Nesnaží se mezi nimi v duchu úsporných teorií rozhodnout. Namísto toho poukazuje na významnější a méně významné faktory v konkrétních časoprostorech – popisuje politický fenomén roztažený po obrovské zeměpisné ploše a do stovek let a historizuje jej, místo aby ho podřídil diktátu jednoho železného zákona dějin. Zmiňuje proto přírodní podmínky (absenci přírodních překážek nebo moskevské zemědělství, vykazující malé přebytky), civilizační převahu nad tradičními stepními protivníky (avšak ne civilizačně pokročilými sousedy na západě), bezpečnostní imperativy, které ovšem sehrály jen omezenou roli v sibiřském tažení vedeném kozáky ve stroganovském žoldu, zato dominovaly v expanzi západním směrem v 18. století (po náležité modernizaci), úlohu ekonomických zájmů i při pronikání do Střední Asie s jejími poli s bavlou nebo neřízené úniky ruského obyvatelstva zpod carského jha. Nepomíjí ideologie, ale odhaluje jejich nejednotnou a nepropojenou povahu.

„Jak plynul čas, přibývalo carům nejen řek, hor, pouští a lesů, ale i poddaných, a co víc – neruských poddaných“ (s. 58). Právě k nim se obrací pozornost

ve třetí kapitole a v jistém smyslu už na ně zůstává upřena až do konce knihy. Zajaczkowski správně upozorňuje na anachronismus v označení mnoha z nich v 19. století jako národů. Aby nastínil pestrou a mnohovrstevnatou strukturu ruské říše v této době, kdy již jinověrci, nepodílející se na ruské ideji národa, tvořili třetinu jejích obyvatel, přijímá jazykovou perspektivu. Náboženské jazyky rozdělovaly impérium na oblast latinskou, církevněstaroslověnskou, arabskou a tibetskou, s německými, švédskými, finskými, gruzínskými, arménskými nebo židovskými ostrůvky. Místní jazyky vysoké kultury, ruštinu a polštinu, doplňovaly cizí jazyky jako francouzština a perština. Turkická čagatajščina sloužila jako *lingua franca* muslimské části říše a alespoň zde překonávala komunikační bariéry, které ve zbytku země nedokázala překlenovat ani ruština. Pro Rusko v 19. století bylo charakteristické špatné spojení, ale i špatná domluva – jevy, které spolu, alespoň v gellnerovských či deutschovských teoriích nacionalismu a modernizace, úzce souvisejí.

Byla to právě modernizace a s ní spojené procesy homogenizace a vertikální integrace, která podle Zajaczkowského uvádí na scénu eurasijských dějin neruské národy. Na konci 19. století je ruských obyvatel říše už méně než polovina a armáda, státní správa a pravoslaví ji přestávají držet pohromadě. Reakcí centra je *rusifikace* coby snaha o zastřešující homogenizaci, patrná v uzavření neruských univerzit nebo nahrazení dřívějšího ducha kosmopolitní meritokracie ve státní správě uplatněním etnického principu apod. Zatímco v 19. století se odboj proti moskevskému centru ve jménu národní myšlenky omezoval na polská povstání, konstituci dalších neruských národů a reakční proměnou Ruska v národní monarchii spěla říše zdánlivě neodvratně k národnímu konfliktu.

První ruská revoluce znamenala opětovný vstup neruské elity do ruské politiky, druhá odstranila carství jako klíčový svorník státu. Třetí vynesla k moci bolševiky, kteří dali vzniknout sovětské struktuře národních autonomií nikoliv z přesvědčení, ale pod náporom událostí. Svou politikou uspokojování a budování

kolektivního vědomí neruských národů se v 20. letech pokusili využít někdejšího klínu ve starém řádu impéria jako nástroje ideologického uvědomění mas a přetržení vazeb pohraničních národů s kulturně spřízněným zahraničím. Při nejbližší vhodné příležitosti se však vrátili od *korenizace* k tradiční represi („čištění hranic“ plynule přešlo v násilí velkého teroru, se silným etnickým akcentem) a *rusifikaci*, projevené i v navázání na tradici ruských dějin a rozšíření na oblasti nových záborů (Polsko, Pobaltí) v někdejších hranicích impéria. Dějiny osmého kontinentu byly ideologicky zúženy na dějiny velkého ruského národa a význam dějinných událostí hodnocen podle této šablony.

Na oživení tohoto schématu v ideologii dnešního putinovského Ruska, vztahujícího jej i na dobu sovětskou, které popsal například polský historik Andrzej Nowak (*Impérium a ti druzí*, 2010), Zajaczkowski, na rozdíl od řady jiných kontinuit v ruských dějinách nahlížených svou originální perspektivou, nepoukazuje. Poslední dějství knihy končí rozpadem sovětského impéria. Sovětské vábení a tvarování národů ve 20. letech vystřídal ve 30. letech represe a nakonec, v 50. letech, utopie sovětského národa. Ta však nemohla zadržet odstředivé národní tendence, udržované paradoxně zejména institucemi autonomie a umocněné neúčinností centrální moci. Na pokraji katastrofy prohlašuje Michail Gorbačov, že „Svaz obstál ve zkoušce času“, vzápětí ale vzplane imperiální periferie a mobilizují se národní budovatelé v samotném Rusku. Nacionalismus se stává hrobařem komunismu a přes pokusy o jeho záchranu i ruského impéria. Národy zvítězily. Sovětský národnostní *design* zanechal na mapě osmého kontinentu svou geopolitickou stopu, připomíná ale otisk trilobita v kameni. Řeky tečou dál, jinak však Zajaczkowski čtenáře zanechává v jistém dějinném bezčasí a s otázkou, zdali je vítězství neruských národů skutečně tak nezpochybnitelné, jak se zdá naznačovat.

Ondřej Ditrych (1982), politolog, působí v Ústavu mezinárodních vztahů.

Kříž a půlměsíc

Malé zamyšlení na knihu Richarda Fletchera na aktuální téma

JIRÍ HANUŠ

Kniha *Kříž a půlměsíc* s podtitulem *Křesťanství a islám od Muhammada po reformaci* emeritního profesora univerzity v Yorku Richarda Fletchera (MF, Praha 2004) vyšla již před šesti lety, klasická recenze již tedy není na místě. Její stránky ale, jak se mi zdá, se stávají stále aktuálnějšími pro ty, kteří se zajímají i o současné vztahy mezi muslimy a křesťany a o vývoj tzv. světových náboženství v moderním světě. Při četbě podnětné knihy totiž stále napadá stará otázka, zda a jak je možné se poučit z historie, aby to bylo k dobru všech. I proto nabídka několika Fletcherových postřehů s komentářem.

V kapitole Izmaelovy děti nabízí znalec středověku pohled na samotné počátky islámu a vzájemných křesťansko-muslimských vztahů. Zajímavá je již úvodní část, v níž autor vystihuje rozdíly mezi základními posvátnými texty. Po islám je nemyslitelné „doktrinní hašteření“ křesťanského typu, jeho kontradikce jsou jiného druhu, navíc je zde plno rozdílností: islám nezná kněžství, rozdělení posvátné a světské sféry, debaty o bohatém vnitřním životě Božím (Trojice) považuje za formu polyteismu. Přesto se u něj vyskytují konkurenční interpretační školy, odlišné formy a projevy zbožnosti. Pozoruhodná je ale především skutečnost jeho vzniku, totiž na pozadí říší, kde již existoval jak judaismus, tak křesťanství. Podle východních – byzantských, syrských a palestinských – křesťanů byli „Izmaelité“ ti, kteří sešli z cesty pravověří, ale nikoli představitelé nějakého nového náboženství. Na počátku však neexistovalo pouze nepřátelství, přezíravost, ironizování. Spolu s rozšířením islámu se vytvořily modely spolužití, které sice mělo svá omezení (lidé úmluvy, tj. křesťané a židé, museli na muslimských územích platit daně a bylo jim kupříkladu zakazováno stavění nových

synagog a kostelů a vlastnění zbraní), ale jejich vztahy nebyly vysloveně nepřátelské. Křesťané se mohli stávat i významnými úředníky, například učitel církve Jan Damašský sloužil původně muslimskému chalífovi ve svém rodném městě Damašku. Lidé úmluvy byli pro muslimy v úvodních fázích jejich rozmachu nepostradatelní, jejich kulturou se však příliš nezabývali – byli pro ně užiteční jako plátcí daní, správci a úředníci.

Na tomto expoze jsou patrně nejzajímavější dvě věci: za prvé křesťanské uchopení islámu jako určité hereze, nikoli jiného náboženství. To zřejmě umožnilo jiný styl výkladu a přiznání jisté míry spřízněnosti. Za druhé je tu pozoruhodná forma spolupráce, která je vlastně postavena na křesťanské přizpůsobivosti změněným historickým událostem. Jednou větou: Persie padla, Byzanc byla okleštěna, my (křesťané) stále můžeme naplnit svou existenci a povolání.

Pod vtipným názvem kapitoly *Slon pro Karla Velikého* se skrývá plastický popis situace na východě i západě, respektive jejich odlišného vývoje, nejen pověstný dar slona Karlovi Velikému (mimochodem, slon byl po staletí na Blízkém východě symbol moci, takže mohutné zvíře představovalo výraz soužití dvou kultur). Již v dobách Karlových ale byl jednoznačně západ odlišný od východu i co se týče blízkosti křesťanů a muslimů. Na západě (k němuž můžeme v této souvislosti počítat i centrální Středomoří), především však ve Španělsku, byly chmurnější vyhlídky. Křesťané byli v defenzívě, což znamenalo mimo jiné i rozštěpení křesťanských obcí na ty, které podporovaly smířlivější přístup, a na ty radikálnější. Diplomatické vztahy ovšem fungovaly, přesunoval se nejen pověstný slon, ale směňovalo se zboží i technické vynálezy, od řeckého ohně až po papír. Současně s tím rostla muslimská (arabská)

vzdělanost a kulturní snahy včetně poznávání řeckého světa. I v tomto období a jak na západě, tak na východě – i když s odlišnými rysy – fungovaly vzájemné politické, obchodní i kulturně-technické výměny. Je však pozoruhodné, že obě strany kulturního předělu se ani vzdáleně nezajímaly o náboženství „druhé strany“. Pomůcky pro matematické výpočty, čerpací nástroj s použitím mezka či sandál s korkovým podpatkem se zdá z našeho pohledu důležitější pro onu dobu než jemné distinkce mezi věroukami. Je velkou otázkou, kterou si položil nedávno francouzský učenec Rémi Brague, zda od dialogu mezi náboženstvími nechceme příliš – měli bychom se možná nejdříve trpělivě spokojit s debatou o prostých, všedních věcech. Jak řekl nedávno jeden můj kolega křesťan: „Nejdříve mne na muslimovi zajímá, zda je ochoten hrát fotbal, potom se můžeme bavit o náboženství.“

Další kapitola *Pohyb přes hranice* není pouze mistrnou historickou úvahou nad příhraničními oblastmi byzantské říše, k nimž nám na přelomu tisíciletí chybí pramenný materiál, případně výkladem legendárního El Cida, který ve skutečnosti prodával své válečné umění jak křesťanům, tak muslimům. Je především přesvědčivou a realistickou interpretací křížových výprav, jejich světél a stínů. Fletcher se snaží nikoli o jakousi jejich rehabilitaci, ale především o pochopení

Mešita v Cordobě.

duchovního podhoubí, v nichž vznikaly, případně nechává promlouvat samotné prameny, které k nám přes staletí hovoří nečekaně živou řečí. Ukázaly například, že islámská historie kruciát vlastně vůbec neexistuje. Soudobým islámským autorům se jevily spíše jako šarvátky, kterými byla jejich doba naplněna. Ve středu jejich pozornosti stojí pouze Saladin, tedy vladař spojeného území Sýrie a Egypta. Muslimská lhostejnost k Frankům, jak nazývali křížové rytíře, ať už byli odkudkoliv, je zarážející, navíc v arabštině nevznikl žádný termín, který by naznačoval, že tito evropští vetřelci vedli nějakou zvláštní, svéráznou formu boje. Posuzovat z dnešního pohledu křížácké války jako hanebné je podle Fletchera nesmyslné a neposune nás v našem porozumění minulosti vpřed. Pro vzájemné vztahy křesťanů a muslimů to jistě znamenalo výrazné zhoršení, i když o analogickém zhoršení celkové atmosféry můžeme mluvit i na úrovni latinského a byzantského křesťanstva, přičemž náboženský zápal nebyl charakteristický pouze pro nositele kříže – bigotnost seldžuckých Turků, fanatismus marockých sektářů, patetické deklamace křesťanských kazatelů – to jsou příznačná znamení tehdejší doby. Tupit pouze Evropany v jejich tehdejší religiózním zápalu je nehistorické a nesystémové. Navíc, vzájemná nevráživost se přece jen poněkud vyrovnávala, z křesťanské strany například otevřením mnoha nových východních obzorů, do té doby neznámých. Křesťanům se v jistém smyslu stalo v jiných zeměpisných souřadnicích to, co napsal historik Zdeněk Kalista o otevírání obzorů na přelomu 15. a 16. století v souvislosti s objevením Ameriky. Evropští křesťané v době kruciát narazili na východě na prameny něčeho, co bude mnohem později nazváno rozmanitostí kultur. Evropané se paradoxně díky válkám začali zajímat o jiné mravy, tradice a spirituality.

Asi oboustranně nejpodnětější vzájemnou výměnu představuje intelektuální fáze evropského vývoje ve 12. století, kdy došlo k překládání knih z arabštiny (a samozřejmě také z řečtiny). Je sice pravda, že Západ se zajímal především o různé záležitosti astronomické, matematické, geometrické a lékařské, ale ke slovu přišly i spisy filozofické. Těžko najdeme výraznější osobnost než Averroese, který se vedle žida Maimonida zabýval tehdy a vlastně dodnes palčivou otázkou

vztahu rozumu a víry, filozofii a zjevením. A zřejmě není vůbec náhodou, že právě tohoto muže cituje snad nejznámější střeoevropský učenec Tomáš Akvinský a jeho žáci jako Komentátora a že ho Dante umístil ve svém díle do reprezentativního sboru nekřesťanských intelektuálů.

Výměna názorů také samozřejmě probíhala prostřednictvím misí, zejména křesťanských. Pokud už Fletcher zmínil dominikána Tomáše, nedá mu, aby neuvedl jeho řádové bratry, kteří se zabývali myšlenkou obracet na pravou víru muslimy, než od ní byli odvedeni papežem Inocencem III. – ten je přesvědčil, aby se zaměřili na místně bližší heretiky. Někteří „psi Páně“ se však původního úmyslu nevzdali. To je příklad takového Rajmunda z Peñafortu, který v polovině 13. století dokonce zakládal školy s výukou arabštiny,

aby usnadnil budoucím misionářům práci. Ti neměli úplně jednoduchou pozici, mnozí byli v islámských zemích popraveni – i proto postupně misie dostaly poněkud méně nebezpečný ráz. Křesťané cestovali s duchovní útěchou za svými zajatými spolubratry, nebo zajatce vykupovali. Až do éry Mikuláše Kusánského můžeme však stěží hovořit o nějaké duchovní toleranci, náboženské spisy i činy křesťanů i muslimů bývaly zaměřeny jednoznačně polemicky.

Vyprávění středověkého znalce končí dobytím Konstantinopole sultánem Mehmedem v roce 1453, kterému pozoruhodně odpovídá dobytí granadského emirátu: co znamenala pro osmanského sultána Konstantinopol, to pro křesťanská veličenstva Granada. Tím končí jedna historická epocha, již tak brilantně a plasticky vystihl yorský profesor. A jakkoli komplikované byly v tomto období dějiny vzájemných vztahů mezi křesťany a muslimy, o čemž svědčí Fletcherova kniha v bohaté míře, je možno jmenovat celou řadu pozitivních skutečností a dokonce styčných bodů mezi příslušníky obou náboženství. Právě na ně se musí navázat v době, kdy muslimové bojují o povahu svého náboženství se svými radikálními souvěrci, proměňujícími islám v politickou ideologii nebezpečnou pro všechny, včetně muslimů samotných.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

PROPAMÁTKY

www.propamatky.info

internetový portál

**dotace,
restaurátoři,
zprávy,
veřejné sbírky,
neziskovky...**

Institut pro památky a kulturu, o.p.s. provozuje nový internetový portál, který monitoruje dotace a veřejné sbírky na památky v ČR. Připravujeme katalog odborných firem a neziskových organizací. Každý den prezentujeme aktuální zprávy.

evropský sociální fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Z nových knih

PETR CHARVÁT VÁCLAV, KNÍŽE ČECHŮ

Vyšehrad, váz., 200 s., 248 Kč

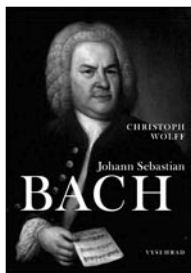

Kdo ve skutečnosti byl kníže Václav, jehož ctíme jako světce a jemuž se v našich dějinách dostalo jedinečné úlohy patrona a ochránce českých zemí? Do jakého prostředí se naro-

dil, co můžeme povědět o jeho hodnotovém žebříčku a vládní strategii a jaké dědictví odkázal svým nástupcům a pokračovatelům? Odpovědi nalezneme v nové knize archeologa a historika P. Charváta. Autor kriticky analyzuje archeologické i písemné prameny včetně václavských legend. Seznamuje čtenáře s ekonomickou i politickou situací v době Václavově, sleduje duchovní život knížete a jeho křesťanstvím formovanou osobnost. Stranou nezůstává ani událost stěžejní – vražda knížete. P. Charvát se nebojí poodkrývat i některé ožehavé otázky spojené s osobou svatého knížete. Byl to skutečně již Václav, kdo položil základy přemyslovské vojenské moci, která se s takovou silou a efektivitou projevila těsně po jeho smrti? Kvetl za jeho vlády obchod se slovanskými otroky?

CHRISTOPH WOLFF JOHANN SEBASTIAN BACH

Vyšehrad, váz., 544 s., 698 Kč

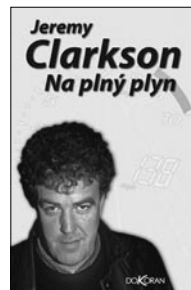
Více než sto let chyběla na trhu podobná kniha – shrnuje všechno, co je dnes zjištěno o životě J. S. Bacha (1685–1750), barokního skladatele, varhaníka, cembalisty, dirigenta, učitele a teoretika. Dílo

je výsledkem autorova celoživotního bádání a poskytuje neuvěřitelné množství informací a řadu objevných závěrů. Prostřednictvím četných vyobrazení, dobových citátů a úryvků ze skladatelovy korespondence přenáší čtenáře do Bachovy doby a prostředí, přičemž stále odkazuje na jeho skladby. Bach nezanechal žádné autobiografické záznamy. O to důležitější je, že místo dohadů a legend, které byly s jeho jménem v minulosti často spojovány, můžeme poznat příběh reálného člověka a jeho rodiny v konkrétním období evropského kulturního vývoje. Stojíme v údivu nad velikostí umělecké osobnosti, která dodnes zůstává mezi tvůrci jedinečným zjevem. Milovník hudby může číst knihu jako životopisný román, odborník v ní najde nepřehledný faktický materiál.

Vyšehrad, s.r.o.,
Víta Nejedlého 15, 130 00 Praha 3
tel./fax: 224 221 703
info@vysehrad.cz, www.ivysehrad.cz

JEREMY CLARKSON NA PLNÝ PLYN

Dokořán, překlad Aleš Drobek, váz. s přebalem, 296 s., 299 Kč

Celý život trvá láska mezi Jeremym Clarksonem a auty. Už čtvrt století Jeremy auta řídí, testuje a píše o nich. A už dvacet let je vůdčí osobností nejoblíbenějšího motoris-

tického seriálu na světě, Top Gear, který vysílá i česká televizní stanice Prima Cool. Kniha Na plný plyn je sbírkou Clarksonových sloupků, které píše týden co týden pro nedělní vydání listu The Times. Jenže nejde zdaleka jen o auta – je to bezkonkurenční mix automobilových recenzí, politické nekorektnosti, britského humoru a šířravých postřehů o politice, společnosti a tak vůbec. Mimochodem, víte, proč ženy neřídí Lexusy nebo jaké jsou důsledky neadekvátního omezování porodnosti? A proč by měl každý strávit alespoň jeden víkend v životě bagrováním?

Věřte nebo ne, po přečtení téhle knihy se váš pohled na svět změní – budete svůj život dělit na ten před Clarksonem a po Clarksonovi. A ten po něm bude mnohem zábavnější!

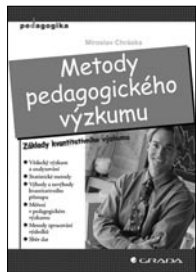
Dokořán, Holečkova 9,
150 00 Praha 5 - Smíchov
tel.: 257 320 803, tel./fax: 257 320 805
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz

MIROSLAV CHRÁSKA

METODY PEDAGOGICKÉHO VÝZKUMU

Základy kvantitativního výzkumu

Grada, brož., 272 s., 299 Kč

Publikace Metody pedagogického výzkumu přináší základy kvantitativně orientovaného výzkumu v pedagogice. Objasňuje podstatu klasického pedagogického

výzkumu a analyzuje jeho základní fáze. Pozornost věnuje informačním zdrojům pedagogického výzkumu a předkládá výhody i nevýhody kvantitativního přístupu. Věnuje se otázkám měření v pedagogickém výzkumu. Renomovaný český autor, Miroslav Chráška, zde vysvětluje mimo jiné podstatu měření, úroveň měření a dis-

kutuje vlastnosti dobrého měření. Popisuje základní metody zpracování výsledků měření a věnuje se nejčastěji používaným metodám sběru dat v pedagogickém výzkumu. Zaměřuje se nejen na běžně používané metody, ale také na metody v pedagogickém výzkumu méně časté (sémantický diferenciál, Q-metodologie, faktorová analýza, shluková analýza). Kniha je určena zejména studentům pedagogických oborů a pedagogům.

**PETR BEDNAŘÍK, JAN JIRÁK,
BARBARA KÖPPLOVÁ**

DĚJINY ČESKÝCH MÉDIÍ

Od počátku do současnosti

Grada, brož., 448 s., 399 Kč

Kniha přináší základní chronologicky řazený vhled do vývoje českých médií na pozadí obecně charakterizovaného historického kontextu ve světě a v čes-

kých zemích. Zachycuje sociální pozadí vývoje tisku, vysílání a síťových médií a hlavní technologické změny, které se na vývoji médií podílely. Připomíná

významné osobnosti, jež jsou s médii a jejich působením neodmyslitelně spjaty. Publikace je určena zejména studentům vysokých a vyšších odborných škol a učitelům mediální výchovy, dějepisu a české literatury a všem, kteří chtějí nebo potřebují zvýšit svou znalost masových médií a povědomí o jejich historickém vývoji.

Grada Publishing,
U Průhonu 22,
170 00 Praha 7
tel.: 220 386 511
www.grada.cz

Navštivte internetové stránky CDK

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neučtujeme!

NAKLADATELSTVÍ
VYŠEHRAĐ
SPOL. S R. O.

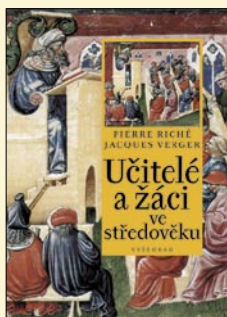
VÍTA NEJEDLÉHO 15,
130 00 PRAHA 3
tel./fax: 224 221 703
info@ivysehrad.cz

Vyšehrad – expedice,
Štěrbobolská 44/1307,
102 00 Praha 10
tel./fax: 271 961 380
distribuce@ivysehrad.cz

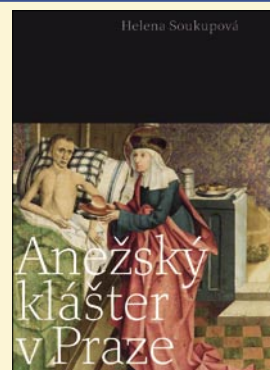
Při nákupu
v **expedičním skladu**
sleva 20 %
na **www.ivysehrad.cz**
sleva 15 %

Ondřej Koutek
PROKOP DRTINA
Osud československého demokrata
Autor věnuje pozornost všem obdobím Drtinova života, počínaje první republikou, kdy vstoupil do služeb prezidenta Beneše. Po Mnichovu se angažoval v odboji a po útěku do exilu se stal členem politické reprezentace a oblíbenou postavou zahraničního rozhlasového vysílání. Po válce působil jako ministr spravedlnosti. Jeho poúnorové osudy byly dramatické – po pokusu o sebevraždu byl zatčen, do roku 1960 vězněn a za normalizace působil aktivně v disentu. Kniha je současně portrétem demokrata, ale i dějinami československé demokracie jako takové.
Váz., 440 s., 165x240 mm, 498 Kč

Pierre Riché, Jacques Verger
UČITELÉ A ŽÁCI VE STŘEDOVĚKU
Kniha zahrnuje období od 6. do 15. stol., od sklonku pozdně antické vzdělanosti přes „renesance“ karolinské a otonské éry až po rozkvět evropské univerzitní scholastiky ve vrcholném středověku a nový počátek v renesančním období. Autoři se věnují klášterním i laickým školám, městským i vesnickým, školám židovským i s univerzitám. Autoři se zaměřují jak na velké osobnosti středověkých vzdělavců (Anselm, Abélard, Hugo od sv. Viktora, Tomáš Akvinský aj.), tak i na každodenní život učitelů, žáků a škol.
Váz., 272 s., 145x205 mm, 348 Kč

Helena Soukupová
ANEŽSKÝ KLÁŠTER V PRAZE

Druhé rozšířené a doplněné vydání obsáhlé reprezentativní monografie o jedné z nejvýznamnějších památek středověké Prahy. Autorka knihy se zabývá osobou zakladatelky, vznikem a vývojem františkánského řádu i jednotlivými etapami stavebního vývoje kláštera. Anežka se jako jedna z prvních vysoce postavených osobností své doby věnovala charitativní činnosti a významně ovlivnila kulturní a umělecký vývoj v Čechách i v sousedních zemích. Kniha přináší množství plánů a unikátních fotografií v nové grafické úpravě R. Vaňka.
Váz., 468 s., 240x330 mm, 1298 Kč

HOST

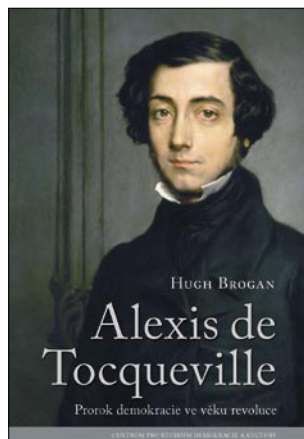
www.hostbrno.cz

měsíčník pro literaturu a čtenáře /

próza • poezie • kritika • recenze
eseje o kultuře a literatuře
rozhovory se spisovateli
nezavedená literatura
světová literatura
literární historie
tematické bloky

VYUŽIJTE VÝRAZNOU SLEVOU NA KLASICKÉ ČI ELEKTRONICKÉ PŘEDPLATNÉ
UKÁZKOVÉ ČÍSLO ZDARMA

HUGH BROGAN

Alexis de Tocqueville

Prorok demokracie v čase revoluce

Britský historik Hugh Brogan podává v této knize brilantní životopis slavného francouzského politického myslitele Alexise de Tocquevilla (1805–1859). Kniha je plná hlubokých poznatků o Tocquevillovi – sociologovi, historikovi, prorokovi společnosti a liberálním politikovi; největší úspěch ale přesto slaví jako životopis. Díky Broganovu životopiseckému umění čteme knihu s potěšením, když provázíme Tocquevilla na cestě po Americe nebo když se stáváme svědky toho, jak v roce 1848 riskuje život na pařížských ulicích; totéž umění však způsobuje, že poslední stránky jsou mučivou četbou. Přesto je to i po pěti stech stránkách a po všem tom neštěstí a nemocích, které by stačily na tucet viktoriánských románů, kniha, u které si čtenář přeje, aby nikdy neskončila. Broganova kniha byla oceněna jak v Anglii (kde se dostala do nejužší nominace na Orwellovu cenu), tak ve Spojených státech (kde byla například zařazena prestižní revuí *The New York Times Book Review* mezi sto nejzajímavějších knih roku 2007).

Vázané, formát B5, 556 str. + 8 str. fotopřílohy, 598 Kč

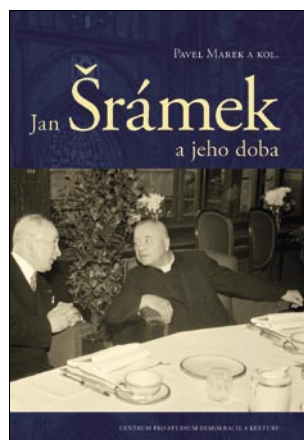
RÉMI BRAGUE

O Bohu u křesťanů

a o jednom nebo dvou dalších

V předmluvě ke své knize *O Bohu u křesťanů a o jednom nebo dvou dalších* Rémi Brague říká, že nepojednává „o křesťanském Bohu“, protože vychází z předpokladu, že Bůh je předmětem náboženství, ne jedním z jeho vyznavačů. Bůh sám o sobě je jeden a stejný. Různá náboženství si však o něm dělají různé obrazy a tato kniha se snaží ukázat, jaký obraz si o něm vytvářejí křesťané. V určitých aspektech Rémi Brague nabízí také srovnání křesťanského pojetí s židovským a muslimským. Autor nechce příliš teoretizovat – naopak věcným, srozumitelným a odlehčeným jazykem uvádí na pravou míru zažitá omyly a nově popisuje staré věci: například že Bůh je jeden, ale ne tím nejjednodušším způsobem, že je otec, ale není mužského rodu. Je to teologicky objektivní kniha – ne však o Bohu samém, ale o tom, jak jej vidí křesťané.

Vázané, 172 str., 229 Kč

PAVEL MAREK A KOL.

Jan Šrámek a jeho doba

Monografie je sondou do životního díla jedné z pozoruhodných postav moderních českých dějin, katolického duchovního a křesťansko-sociálně orientovaného politika, který v roli zakladatelské osobnosti výrazně poznamenal dějiny českého politického katolicismu a vtiskl mu osobité rysy. Jednotlivé kapitoly knihy evokují významné okamžiky a fáze jeho života, sledují inspirace aktivit, hodnotí kroky na cestě do čela moravských křesťanských sociálů a po 1. světové válce do vedení Československé strany lidové. Šrámek však nezůstal pouze stranickým funkcionářem, ale za první československé republiky patřil k nejužší elitě politiků jako ministr mnoha koaličních vlád, v letech Švehlovy nemoci zastupující premiér a nakonec v období okupace republiky německými nacionálními socialisty předseda londýnských emigračních vlád a v letech 1945–1948 místopředseda vlády. Šrámekovo životní úsilí je zahrnováno do širších souvislostí doby a jednotlivé části knihy je propojují se snahami spolupracovníků, soupeřníků i protivníků. Práce jako celek v mnoha ohledech přispívá k hlubšímu poznání a pochopení českých a slovenských dějin konce 19. a první poloviny 20. století.

Vázané, formát B5, 784 str., 598 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

